

Tartalom

LIII. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1999. FEBRUÁR

TORNAI JÓZSEF: Minden árny; De nem vagy	3
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR: Arnautz D'Aubéronz dala; Piere de Montsalvatz sestinája; Rambautz D'Au- renga nevére	6
GÖMÖRI GYÖRGY: 1945. május 9.; Panasz	10
DARVASI LÁSZLÓ: Szerezni egy nőt	12
MARNO JÁNOS: A pék lánya	18
VILLÁNYI LÁSZLÓ: Három haiku	21
JÁSZ ATTILA: Villányi-napló (Vivaldi naplójából, A sza- badkai villamos című kötetek kapcsán)	22

Discourse Dombos – Fiatal vajdasági szerzők írásaiból

CSERNÁK PÉTER: A lendület eleje	29
MIRNICS GYULA: Ez úgysem lesz novella	31
B KOVÁCS KÁZMÉR: A diskurzus szétépülése (– meta- b[o]lond); Hol van már a tavalyi hó (Egy [múlt] nyári sláger refrénjének elvakásítása)	36
AARON BLUMM: A juliskához; Miért szeretünk óvo- dába járni?	39
SZERBHORVÁTH GYÖRGY: A banktisztviselő vallo- mása az államügyésznek	45
NYÁRFÁS ALITTA: A tükörben II.	49
PRESSBURGER CSABA – SAUL: „Másként nem lehet ebből megélni”; Re-vers; Gúnyolódó felezgető; Fecskék, menjetek haza!	51
PAPP P TIBOR: Discourse Dombos (A szétfutás lapjai).	53

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”

PÁL JÓZSEF: Vázlat a filozófusok államáról (Platón, Dante, Montaigne, Kant)	63
CSIKI LÁSZLÓ: Ki micsoda a magyarban?	70

KRITIKA

POMOGÁTS BÉLA: Dunaregény (Kabdebó Tamás: Danubius Danubia)	74
KELEMEN ZOLTÁN: Visszatérés helyett feltámadás (György Attila: A boszorkányok feltámadása)	81
SÁNTA GÁBOR: Mó(d)szer (Szántó T. Gábor legújabb kötetéről)	86
SZABÓ JÓZSEF: Baróti Szabó Dávid: Jer, magyar lantom (Összeállította, a szövegeket gondozta, az utószót írta s a név- és szómagyarázatokat készítette Zalabai Zsigmond)	90

MŰVÉSZET

BÁNYAI JÁNOS: Maurits Ferenc Franz Kafka elbeszéléseit olvassa	94
--	----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MAURITS FERENC Kafka-illusztrációi a 17., 20., 21., 35., 48., 52., 62., 89. és a 96. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

HÁSZ-FEHÉR KATALIN: „akármi egyéb, csak víg eposz nem”
(Arany János: Az elveszett alkotmány)

TORNAI JÓZSEF

Minden árny

*„Csattogjon az olló végre, párkák
halottaké immár a szívem.”
(Hölderlin)*

*Neked adom az egész súlyos kertet
minden fa bokor legyen a tied
minden díszcserje bogyó fű virág
s a lépcsőkö a teraszra menet
halott asszonyt fogadjon itt a zöld nász
Évát kit pallos nem űzhet ki soha
innen mert ő a madár-fölnövesztő
nap és a szív-nyitó hold homloka*

*neked adom az egész zsongó kertet
birtokom ennyi de ez száz világ
télen is énekelnek benne tücskök
s mindig hallod az őszi jajgatást
nem akarok itt magamnak élni
se várni-égni míg a földön kívül
s csak a szürke henteskötényű varjak
kárognak emlék-cafatok körül*

*neked adom az egész buja kertet
jövő-hátráló arany-heteket
szépségével az elrévült hegyoldalt
simogassa most már a te kezéd*

*ha te itt állsz sétálgatsz vagy a kerti
székre leülve messzire figyelsz
mindjárt lassul az óra cselvetése
s galaxisokká robban szét a perc*

*neked adom az egész zengő kertet
legyen otthonod s lomb-hazád
valahol lent is ne csak fönt a felhőn
s beszívhasd a nyáriorgona illatát
míg megtalálom rög-alatti arcod
áttépve magam a kérlelhetetlen
szomorúságon elíziumi gázlón
halottaké immár a szívem*

*neked adom az egész szálló kertet
úgyis tudod rég én voltam a kert
feketerigók sündisznók gyümölcsök
modern hajnalok napszentületek
mit érne minden levél ág ha nem te
nyitnád égre fenyők tekintetét
és csorba táj szikla-vetette ágyán
kopogna velem itt a semmi-lét*

*neked adom az egész hegyi kertet
kövek vágyát a fügefák alatt
rózsát ahol utoljára a sűrű
napfényben úszva megcsókoltalak
akkor még nem gondolhattam arra
nem lesz másféle forma jelkép
mely boldog testbe öltöztetheti
a lelked csak a tobzódó vérmes
természet húsa ez a nem emberi*

*neked adom az egész friss dús kertet
hiába morzsolódna életem
ha nem tudnám a te lélegzetedtől
egy itt a mély kert és a szerelem*

*eddig enyém volt de most fordulj
be a Zöld Ámulatok kapuján
csapj föl irgalmas ragyogású
hullám nekem már minden árny*

De nem vagy

*Jaj a fantomod ott áll
a gyors hegyi buszoknál
ahol leszállni szoktál*

*s azokban a mozikban
hol a kezedet fogtam
fényfoltod most is ott van*

*gyászos boldog fejemben
sétálnom lehetetlen
hogy ne törj rám szerelmem*

*kaposváron a szállónk
most még sokkal sugárzóbb
mert a szobája álmod*

*s egy-egy fájdalmas téren
fölnevetsz élve szépen
de nem vagy mégsem mégsem*

1998. augusztus 25.

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

Arnautz D'Aubéronz dala

„Ieu sui Arnautz qu'amas l'aura
E chatz la lebr' ab lo bou
E nadi contra suberna.”

*Tavaszdőnek kezdetén
Rügyekbe búvik rezge fény:
Bizsergés tölt be, szent remény
Pezsdíti renyhe véreket!*

*Távozz, rangkórság, hivatal:
Kedvemnek téli ravatal!
Kegyúr maradjon csak a dal:
Öröm szerezni éneket...*

*Lantom magamnak pengetem,
Lelkem zászlóit lengetem,
Szívem loholni engedem:
Suták nyomában vén ebet!*

*Szép Vágy, előlem mért rohansz?
Időm, te sólyom, mért suhansz?
Megsejti tán Durance s Provence
Dalomból majd a lényeket...*

*De gyúlj ki, gyors örömtüzem:
Veled bensőm köszönt, üzen,
Mint Poitou vagy Limousin,
Ha küldi új hűbéreket!*

*Bár minden esküszó galád,
S elárult egypár jóbarát:
Vad kanczám vonagló farát
Paskolgom még... Mily remek!*

*Örömré vált a fájdalom,
Klastromba úgyse vár Dalon:
Ujjongva pendül már dalom,
Mint női test vagy új remeg.*

*Szép Vágy, mártíri fényköröm,
Ha húsba kéjjel tép köröm,
Hirdesd, hogy együtt kész öröm:
Szerelmi szentség, s mily remek!*

*Ne tudja Hautefort, Ribérac,
Hogy: ki csihány, vagy ki verág
Nekem, kit rejtett bibe rág,
Habár a gondnak híre megy...*

*Tán azt se tudom: mi a dal?
Mór szoknyákon vett diadal?
Magammal megvitt viadal? –
Ne költsék hát a híremet...*

*S pengessek inkább fiatal
Rimákat, mintsem rímekeket!*

Manosque – Sisteron, 1887 februárjában

Piere de Montsalvatz sestinája

A mon très cher et très vénéré
Maître et ami
Sébastien Delisle

*Nosza, zenére, lantok, lomha kobzok!
Mulassak még a létem ifju csúcsán,
Ha míg metszőbb a kedvem, mint a kardok,
S akárha lándzsa Krisztus borda-táját,
Úgy járnak átal lánggal drága hölgyek:
Hímzett lepelben belengik a várat.*

*Megőrzik ők: büszkén lakják a várat,
S formásak is, miként csak ritka kobzok!
Fátyollal fedett hárfák itt a hölgyek,
Kendőjük csattog bátyák furcsa csúcsán:
Kecses tornyocskák védik Toulouse táját,
Mint földbe szúrt kereszték, néma kardok.*

*Úrnők szemében villognak a kardok:
Hiába vívtam, megtartják a várat...
Hát bolygom inkább Guyenne s Gascogne táját:
Nyakamban gondok csüggnek, ócska kobzok,
Fönn, jeges hágón, hispán hegyek csúcsán,
Kik hidegebbek, mint a meszsi hölgyek.*

*Navarrában tán forróbbak a hölgyek,
Nem nyoszolyákon fekvő hűvös kardok,
S Kasztíliaiban egy tar szikla csúcsán
Tán rendel Isten szebb dalt, kegyes várat...
Ölemben lányok ringnak, karcsu kobzok:
Megbizsergetik testem minden táját!*

*Bár mégis mások bírják lelkem táját:
Lant-ívelésű, játszin pörgő hölgyek,
Tenyérbe illők, mint pendülő kobzok,
Titkon fölizzók, tűzben forgó kardok,
Kik friss rohammal veszik meg a várat!
Sikoly lobog föl szűk lőrések csúcsán!*

*Verdesünk, zászlók vad szerelmek csúcsán,
Mohón harapjuk egymás szája táját,
S a hosszú hajnal még magára várat,
Mint ágy peremén piperéző hölgyek...
Majd hüvelyükbe csuszsannak a kardok:
Faltörőkos döng, dudák, pöngő kobzok!*

*Gyűljatok ki az öröm csúcsán, hölgyek,
Hassatok át, mint szívem táját kardok,
Ha zálogul csókot vagy várat kobzok...*

Narbonne (Puivert), 1887. márczius 9. és 10.

Rambautz D'Aurenga nevére

*Orange kisváros, ámbár nagy a rangja:
Hajdanta hosszan ott pengete lantot
Úr-troubadourként Rambautz d'Aurenga,
Oly lágyan, mintha csontig fut a penge!
Lengő tücsökhang Ramboutz d'Aurenga:
Nyaranta annyi ringó-dalu zeng a
Tarlón... S romok közt gaz nő, kutyabenge.*

Orange (Provence), 1887 júliusában

GÖMÖRI GYÖRGY

1945. május 9.

*szegedkörnyéki pusztán
egy szénakazlon ülve
– alkalmi birkapásztor –
egy kalandregényt bújtam
mikor kitört a béke*

*mert felzúgtak a harangok
közel és messze távol
a szőregi határból
s hirdették zengve zengték
– a háborúnak vége*

*ugyanakkor Pilinszky
„mindenki Jancsikája”
egy szakadt és átizzadt
de katona-gúnyában
felmászott egy kis dombra
s a bajor kápolnában
évek óta először
tudott úgy igazából
imádkozni a Béke
irgalmas istenéhez*

*– a csönd mindent betöltött
csak P. J. szíve mélyén
csendült fel a harangszó*

Panasz

*Ami nehéz, fényes és ritka, azt imádjuk:
a szétrobbantott csillagok porát.
(Aranynak hívják köznapi nevén.)
Bennünk meg túl sok a könnyű és sötét,
ezért tapadunk minden lenge ködhöz
és sejtelmes sötéthez is, ha lágyan körbezárt.
Vannak napok, mikor minden lépés nehéz –
mintha iszapban caplatna az ember,
vagy füstös alagútban kapkodna levegőért;
bár máskor, a nap kisütvén, gondtalan
siklunk át fény-borzos kék tavon,
vitorlánk szélirányban – –
De nincs ki tudna élni, jó beosztva,
mint ostromlott vár védője élelmét, napjait,
egyszerre tartva be az ős-idő hatalmas
és ön-világa szűk törvényeit,
követve az évszakok szelíd futását
és sorsa messzehangzó dallamát...*

DARVASI LÁSZLÓ

Szerezni egy nőt

Amikor a legutóbb látogatott meg a fiam, arra kértem, hozzon nekem egy nőt. Dörzsölgette a homlokát, minek az nekem, az én koromban, és egyáltalán. Tűnődtem egy kicsit, de végül azt válaszoltam, nem tudom, hogy mire, arra is jó lenne, vagy csak hogy legyen, például. Egyszer még eljön egy nő, és itt lesz. Nálam lesz. Az enyém. A fiam elmosolyodott. Sápadt ínyén romlottan fénylett a nyál. A fiam fogai ferdék voltak, és napok óta nem borotválkozott. Gyors hajtéssel kiitta a pálinkás poharat, eltaposta a csikket, és már ment is. De a furgon mellől még visszakiáltott. Jól van, szerez nekem egy nőt. Fölporzott a földút, és mintha az árokperti satnya fűzfák bólogattak volna utána. Tudtam különben, nem olyan egyszerű ez. Szerezni egy nőt. Amelyik kellene, az nem jön. Amelyik meg nem kell, tolakodik, előre még pénzt se akar elfogadni, persze végül ezek is tartják a markukat. Tanyára nem igen jönnek ki. Elmennek a faluba, üldögélnek a kocsmában, de a falu határában lecövekelnek, dideregve megállnak, összehúzzák a vállait és ingatják a fejüket, hogy tanyára nem. Azt már nem. Úgyhogy le is mondtam a dologról, igyekeztem nem is gondolni arra, hogy lesz egy nőm, vagyis hogy jó lenne, ha lenne. De aztán néhány nap múlva a fiam furgonja nagyot zökkent a ház előtt. Délelőtt volt, amolyan párás és félfelhős, mintha az ég nem tudta volna eldönteni, mit akar, kivilágosodni és kéken szikrázni vagy szürkét vizelni földre, állatra, trágyadombra. Tegnap még esett, vasszürke huzalok feszültek az égtől a földig. Tülkölt a furgon, csapódtak az ajtók. Nem mozdultam. Már éreztem, hogy nincs egyedül a fiam. Nyikordult a kertkapu. Valamit mondott a fiam, talán hogy erre tessék, a sárra vigyázzon, és hogy ne féljen, nem bántja a kutya.

Nagyon nagy kutya, mondta ekkor egy nő.

Olyan volt a hangja, mint amikor lapulevelek simogatják egymást. Mint amikor kettéosztja magát a szél, s egymáshoz hajtja, összedörzsöli a nyirkos lapuhátakat.

Ne jöjjön be, kiáltottam, a nő maradjon az udvaron!

A fiam nevetett, ne bohóckodjon apám, maga mondta, hogy kell, hát tessék, itt van, elhoztam, nem kis utánajárás volt, de azért megcsináltam. Szóval, apám reggelig van egy nője, ez majdnem egy egész nap, de holnap kora reggel érte kell jönnöm, így szól a megállapodás.

Fizesd ki, mondtam a fiamnak.

Szóval akkor mégis kell, apám?

Hogyne kéne, kiabáltam.

A fiam morgott valamit. Elképzeltem, hogy húzza föl az ajkait, hogy villantja ki a sápadt ínyét, aztán kifizeti a nőt, vagyis leszámol neki valamennyi pénzt. Csönd lett. A nő nem szólt. Nyilván tanult nő volt. Sokszor elmondták már neki, mi a dolga. A fiam topogott a verandán, mi van hát, apám. Előrejtött és bekukkantott az ajtón, nézett rám. Ültem a hokedlin, mint rendesen. Talán azt kellett volna mondanom, hogy menjenek el, de nem ezt mondtam. Azt mondtam, semmi nincsen, ne nyugtalankodjon, meg hogy köszönöm. Nagyon köszönöm, fiam. Nem kell semmit se köszönni, csak most már menne, dolga van, morogta. Közben a nő is megszólalt a háta mögül, vagyis inkább csak sutogott, úgyhogy nem is értettem egészen, de azért annyit kisilabizáltam a rosszabbik fülemmel, hogy ajánlatot tesz a fiamnak. Összedörzsölődtek a nedves lapulevelek. Ha a fiam vele is csinálja, akkor azt csak félpénzért számítja föl. És ha már itt van, miért ne csinálnák. Mindenki jól jár.

A nő az enyém, kiáltottam.

A tied, drága jó apám, nevetett a fiam, tied a nő, már ki is fizettem.

A szomszéd tanya felől tehén bögött, birkák mekegtek nyikorogva, és egy fiatal kakas is kukorékolt vadul. Mint amikor vízbe fúl valami. És a szél hangja. Mert a szél hangja a levelek remegése, meg a langyos kövön tovasikló légáram, igen, ahogy a követ dörzsöli, simogatja, lehelgeti a fuvlatat, és abból zene lesz, vagy inkább valami ritmus, a levelek, a fű, és a föl kavarodó por. Én tudom, mi a szégyen. Hallottam a szelet. És kint a szélben, igaz, nem olyan nagy szélben, de ott állt egy nő, aki az enyém volt erre az egy napra. Kicsit fáztam, éhes is voltam, de volt egy nőm. Elmegyek, apám, kiáltott föl egyszerre a fiam, és nem is várt választ, hallottam a súlyos lépteit, ahogy a furgon irányába csattog a sáros udvaron keresztül. De még visszakiabált, hogy vigyázzak magamra. A motor akadozva berregett. Elment a furgon, újra csönd lett, vagyis nem lett igazi csönd, mert volt valamennyi szél, és beszéltek az állatok, és az udvaromon ott állt egy nő. Elképzeltem az arcát. Hogy nézelődik. Fintorog, és néha megrázza a fejét, hogy mi ez. Csalódott, nem ezt várta. Mondta a fiam, hova jön? Mondta neki, kihez, miféle alakhoz jön? Mondta neki, mi vár rá? Mindegy. Itt van, és most már nem remélhet. Már látja, hová került. Egy szemetes, sártól búzló udvar, kicsiny vályogház az oszlopsoros verandával és a düledező udvari kúttal, itt áll, mintegy belemeredve a sártól tarajos földbe, érez valami határozottan kellemetlent, valami homályosan fenyegetőt, s bár még nem kiszolgáltatott, de már csalódott mindenképpen, egyik lábáról a másikra áll, hunyorog, eltakarja a szemét, ó istenem, mondja, na elég ebből.

Az én tanyám. Szeretem. Szeretek itt, semmi különös, nem túlságosan nagy érzelmek, a magány rendre tanítja a lelket, a többi meg, az udvar, a közeli szélfogó erdő, a vetemény, nem érdekes. Persze azt is készséggel elismerem, hogy másnak egyenesen visszataszító lehet a hely. A fiam se bírta sokáig. Mondjuk, én se vagyok elragadtatva tőle, de azért az enyém.

Hogy hívják, kérdeztem.

Bemegyek, mondta, és tett egy tétova lépést a veranda felé. Éreztem a testét, ahogy mindenre készen, és nagyon elszántan mozdul, éreztem a húsát, a hasának a melegét, a csontjai keménységét. Egy test, amint mást akar, ami van. Tudtam, hogy így van ez. Az a sok akarás teszi tönkre az embert. És ez a nő is akar most valamit. Azt gondolja, végére jár ennek a dolognak. Na hiszen. Miközben a lelke csöndben van. Alszik a lelke. Ájult. Nem is tudja róla. A testére bízta magát, és az elindult. Lépett vagy kettőt. Mintha az arcomba csapott volna a szaga.

Még egyet mozdul, és széttépi a kutya, mondtam.

Maga megőrült, mondta döbbenten, de azért már állt, gondoltam, vigyázva, megmerevedve. Bámulta a kutyát nyilván. Az állat meg őt nézte. Nagy, fehér kutyám volt, egyszer hazahúzott egy vaddisznót. Az állat még élt, csöndesen, mély bűgő hörrenésekkel haldoklott, a kutya meg napokig ette aztán. És nem adott belőle. Volt egy egész vaddisznója, és maga ette meg a szemét. Jól van, végül is ő találta, az ő zsákmánya volt. Nem adtam neki nevet. Ha például földühítettem, engem is megtámadott. Nekiugrott a mellemnek és ledöntött a földre. A hátamra került és átfogta fogaival a tarkómat, úgy tartott, sokáig. Addig tartott, míg meg nem nyugodott. Akkor elengedett, és utána sokáig nyalogatta az arcomat.

Úristen, mondta a nő, úristen.

Állt az udvaron, és nyilván a haját igazgatta.

Hány éves, kérdeztem.

Maga biztosan őrült, mondta.

Jöjjön elő, könyörgött.

Ugy ötven lehet a hangja után, szóltam.

Negyven, suttogta alig hallhatóan a nő. Negyven éves vagyok. És... ne csinálja ezt velem!

Aha. Milyen fiatal.

Én ezt nem értem, mondta nő.

Volt egy nőm, kint állt az udvaron, jó lett volna látni. Belenézni, mint egy kútba, abba a fiatal arcába. Fizettem érte, bármikor rámászhatók. Nem tudom. Dél lett, és az ég a fényességet választotta, azt a csalfa, semmire se jó kéket. Éles árnyékok között fényfoltok ragyogtak bent a konyhában. Zenéltek a röpködő legyek. A por szikrázva lebegett. A falut már előntötte a harangszó. Ha a nő Kelet felé fordul, látja a templomot. A falu házait is talán, ha elég magas. A kutya, hallottam, éppen vizet lefetyelt.

Látja a templomtornyot, kérdeztem.

Csönd volt, nem válaszolt. Figyelt. Hallgatózott.

Mondom a templomtornyot, mondtam.

Hiszen maga rázza a farkát, kiáltott föl a nő olyan természetességgel, ami meglepett. Mintha víz verné a lapuleveleket, hús reggeli víz. Szél, pára, széken. Volt egy nőm.

Jó füle van, krákoktam nevetve.

Segíték, mondta váratlan eltökéltséggel, és választ sem várva megindult, és annyira gyorsan történt az egész, hogy nem tudtam figyelmeztetni, nem volt időm szólani, mert alighogy mozdult, a következő pillanatban hallottam a veszedelmes morranást, egy állkapocs csattanását, és hogy két test ütődik össze, és a nő sikoltott, és már el is terült a földön. És ettől jó lett nekem is.

Ne mozduljon, kiabáltam, meg ne mozduljon!

Csend volt.

Megnyugszik, aztán elengedi, nyugtatgattam.

Ha nem mozog, nem lesz baja!

A kutya végül elengedte a nőt. Persze tovább tartotta fogva, mint engem szokott, végül is ez egy nő volt, és egy nő nem olyan, mint egy férfi, aki én vagyok.

Nyalogatja már az arcát, kérdeztem.

És délután lett. A nő már újra állt, végre letisztogatta magáról a sarat, de nem mert megszólalni, hogy most akkor mit csináljon, tehet-e egyáltalán valamit, és én elképzeltem, ahogy a tarkóját masszírozza, és az ujj hegye bele-téved a kutya fogainak a nyomába. Biztosan vérzik az arca, ahogy elesett.

Milyen színű a haja, kérdeztem végül.

Festetem, mondta.

És most milyenre van festve?

Szőkére.

Sajnos elállt a szél. Árnyék suhant át az udvaron, az ismerős gólyapár indult a kanális felé békákat meg siklókat fogni. Nyilván a nő is őket nézte. Elállt a szél, és én ilyenkor úgy érzem magam, mintha valaki elhagyott volna.

Akarja, hogy meséljek magának, kérdeztem.

Nem akarom, mondta a nő. Haza akarok menni.

Itt élek, mondtam. Az én tanyám. Lát mindent.

Engedjen el, könnyörögte a legkisebb alázat nélkül.

Elképzeltem, hányszor körbejárta már a tekintete az udvart. Már nem csak ismerős itt, de szinte bennszülötté vált e néhány óra alatt, kiismert minden zugot, fűcsomót és repedést, emitt a mohos fahalom, ott egy góré roncsai a szerteszóródott kukoricacsutkákkal, látja az árnyékok lassú vándorlását a falak, a földből meredő csonka lécek és az öreg fatörzsek között, látta hogy fárad el és romlik meg a fény, a fülébe költözött a veranda oszlopsorát befutó szőlőlevelek és a fölmagzó gaz finom neszezése, és most már tudja a kutya pofáját, magán érzi a szagát, el is nevezhetné akár, talán látja a távolban a falu házait,

a föl-fölcsillanó templomtornyot, és akkor most, ahogy lassan szétszivárog, mint a méreg, az est, még ez az ellenséges, de legalább belátható világ is elvész, elmerül a sötétség mélyében, hogy egy még nagyobb és termékenyebb kiszolgáltatottságnak adja át a helyét. Ittam. Volt borom, magam csináltam, nagy, savanyú kortyokban. Ittam, és csuklottam, és volt egy nőm.

Szükségem van, mondta egyszerre.

A hangja nem volt sem könyörgő, sem parancsoló, egyszerűen csak egy tényt közölt a világ megannyi dolga közül. Elmagyaráztam neki, hogyan és milyen irányban menjen az udvar végébe. A budi a szemétdomb mellett áll. Ha egyenesen oda tart, és nem ugrándozik, és nem énekel közben, a kutya nem bántja. Nincs papír, vagy ilyesmi, arra ne is számítsen. De ha végzett, nyomban jöjjön vissza. Nem sokáig maradt el. Viszont azzal tért vissza, hogy szomjas. Kigurítottam neki a borosüveget. S ahogy lassan elnyúltak az árnyak, az erőtlensége és a fásultsága föloldódott. Tompa lett, de talán mégse közömbös, azt hiszem. Üljön le az ajtó mellé, ajánlottam neki. Üljön a kőre, a kutya-tál mellé. Tolja odébb az állatot, ha nem fér el, biztattam. És a nő így is tett, ott ült az ajtó előtt, hátát az ajtófélfának vetette, egészen közelről láttam az árnyékát, és hallottam a lélegzését. Cigarettazott. Ez jó volt. Mintha eddig nem is gondolt volna erre, vagy egyszerűen csak nem mert volna, váratlanul előhúzott egy cigaretta, öngyújtót kattintott, és én talán megláttam az arcát is, vagy csak elképzeltem a hirtelen föl villanó fényben, végül is mindegy, egy szőke nő volt, aki különben festeti magát, viszont az enyém volt. Csak az enyém. És ez volt a fontos. Kicsi, gyors köröket írt le a parázs az estben, egyik szárlól a másikra gyújtott. Odafejt meg a tétován szikrázó csillagok, a saját taknyában ázó Hold, egy bagoly vijjogása.

Meddig akarja még ezt csinálni, kérdezte egyszerre.

Nyugodt volt a hangja, megfontolt.

Aztán meg azt is megkérdezte, miért csinálom. De már nem volt kíváncsi se, és nem félt, esetleg fáradt lehetett. Igen, biztosan az volt, fáradt volt. Ivott, kért egy újabb üveggel. Azt mondtam neki, hogy a kutya most már nem fogja bántani. Azt csinál, amit akar. Volt egy nőm és éjszaka volt, és mindannyian tettük a dolgunkat. A kutya a kerítés mellett szaglászott a sünök után. A nő fészkelődött, éreztem, hogy fölélénkül a lehetőség hallatán.

Kérdeztem tőle, alszik-e még a lelke.

Micsoda?!

A parázs megállt a sötétségben, megakadt félúton.

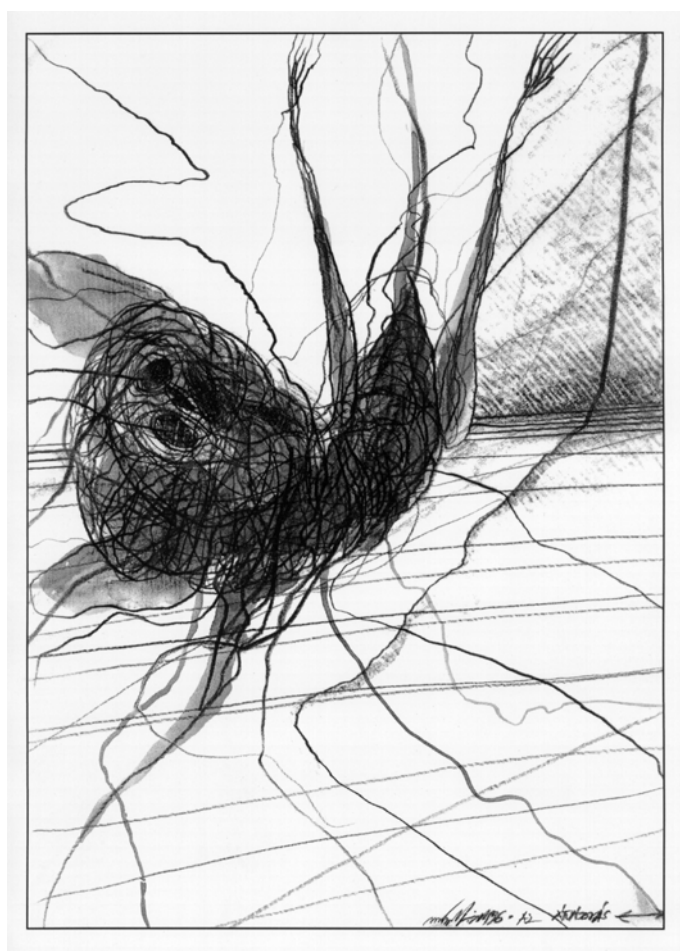
A lelke, ismételttem.

Nem válaszolt.

Aztán mégis mondott valamit. Éreztem, hogy feláll, na jól van, suttogeta többször is, jól van, ha ezt akarja, kipróbálhatjuk. És a kutya fölvinnyogott,

mert belerúgott a nő. És újra megrúgta az állatot. Takarodj, mondta neki, tűnés, te dög. És aztán talán, egyik pillanatról a másikra elaludtam. Alvás volt, ájulás volt, mindegy. Hevertem a földön. Úgy ébredek mindig, hogy sokáig csukva marad a szemem. És most is csukva maradt, de már éber voltam és figyelmes. Erős és hideg ujjak ismerkedtek az arcommal, a számmal, és a nyakammal.

MARNO JÁNOS

A pék lánya

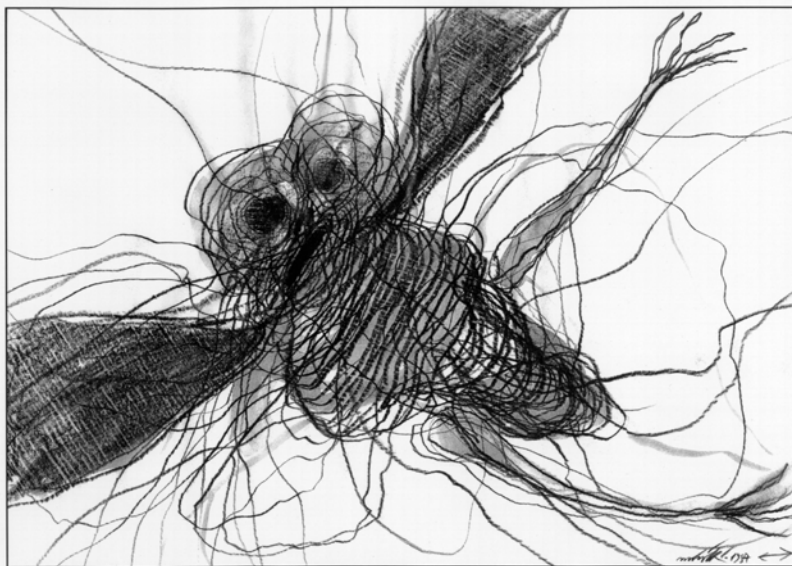
*Kifordul éppen a betevő falat
is a számból, Ophélia lesz az, ölébe
ásványvíz palack, gyerekkórus tátog,
elébe ne álljak, kit illet ily érdem:
Ez volna hát, uram, még egy dobásod?
S ha ez, ízlésed tükre mindegy is ám, hogy
miben jár elől, mi által visszatetsző,
mi szót vet a szemünkre buskomor felhő...
...Lendül túl a felén, Ophéliám könnyű,
...bűn mást terhel, mulasztástól más fél,
való szomjamat oltja ál cselekmény.
Meghalni? – Az se oly utolsó egy álom,
álmodja akárki, csínja elmegy nálam;
ő vet rám árnyékot, ő fed föl a végén,
ő adja számba: Ím, ezt én csinálom!..
De csitt Ophélia dalol, könnyet csal
szemembe, könnyecseppre lábtul egy kő vagyton;
vígán énekle bánatát a kancsal,
követném, iromba, magam érem utol,
végem is itt van-e, vagy oda (k)érőben,
nőszülvén halállal, szó képe átkarol:
Csakhogy megvagyok! – ám nincs rá kötelem,
csigázó jaj! – s csakúgy illan el az is,
amivel egyezni álltam le botor.
Torka most békén. Csilla hangvilla-fázis
ontja tejfehérét, át az égbolton,
Ophélia vizez, nem fér hozzá kétség,
fel-felérzik látnom fázni hanyatt-voltom;
a kórus hibát vét, üvegből szél fú,
(öblöget a szellem, óva szabadul):
Egy hoppmester lánya így semmiképp,
hanem a péké, olajfán, az kuvikol*

Ülepe seprű, feje ámbár aszú,
uram, egy szalmaszál nem sok, kapaszkodó
szűzemet ez ragadja tova, ha szó
elhagyhatja számat, e bűvár tanfolyam;
ez tartja magánál s engem őnála,
és annyi baj a '!' hogy ennyi hókuszpókusz
után is kész vagyok feladni komolyan:
Lehet sápadtabb kő, mint kendő vénusz
arám...? s mily égi érvet tapint az ujjam
selyem gyanánt e mindkettő szemgolyón,
s nyomulna beljebb, eszelőn alá,
merülvén álomba perce a kintől,
nászunk mely csiha tűzön hánytorog...!
Hisz remekül játssza szerepét a pék!

Eltűnt, szín' körökben a halálát
rebesgetik, s ez örök némajáték
sokakat kihoz még egyszer a béke-
túrásból, na! Meghiszem! És köpök rá,
hogy mit sütnék ki erre más alakok
hatékony ellenszerül, itt e padon már
úgy sem szervül erőm alakzat-okká –
viszont erős bánattól elapad mindjárt
Ophéliám ölen a buzgó eszme-
tartalom... – Ó, uram, magunkban tenni kárt,
'hogy ma téved ránk a másvilág szeme,
oly cél, amelynél népszerűbb óhajásra
nem hozhat példát bonc lelkiismeret!
Kacag Ophélia, ha közéje fekszem,
hangja fűrészel, a kórus utána,
hadarják veszettül a kincstári nevet –
minek mije sincs, mi se áll útjába,
verslábon elkél, közkézen ál fedezet;
én nem mondom ki. Vonzalom s utálat
kuszálják aszu nyelvemet, enni is már
csak im'ámmal enném Ophéliámat,
emészt utcahosszokon át az epesár

ízű-illatú emlék... – Dobásodra,
uram, ugyane száj szaladt egyszer fülig,
egyszer állig, sebbel az idő sodra,
mely alapkőn fordul a színi mesterség!
Ne hallgass, uram, ide! Gonosz egy da-
rab, melyben nem kell a seb már hogy megnyíljk,
hogy mondható legyen, miből kilátni
egyszer s csak álmunkban szabad.
Lássunk csak bárgyunak tehát. Együgyű
kórustag csöppentünk ám mi is e vándor
cirkuszba, ujjal a szánkban, mely gyűrű
mindig is szavanként hullatott le vadorz
lélekfojtások közepett... (És most ez,
amint hogy vasa sincs, úgy következék
be.)

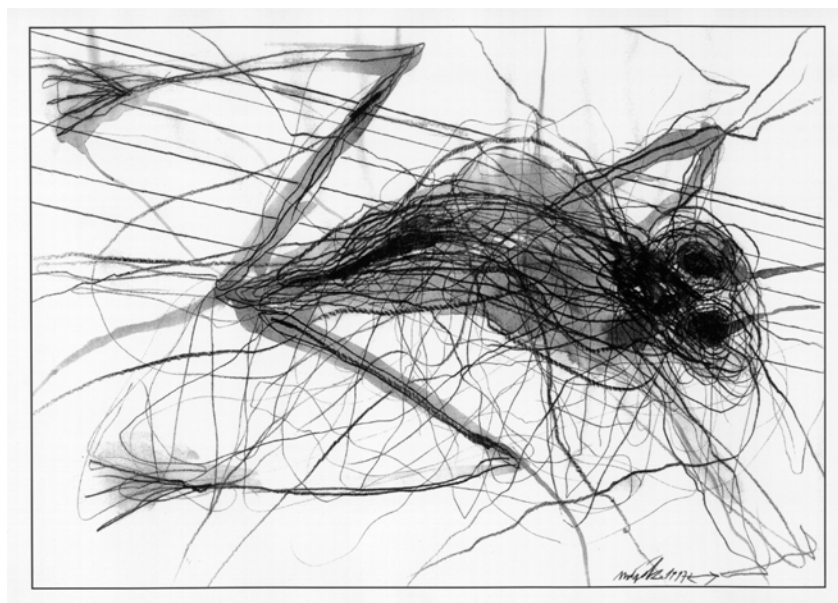
VILLÁNYI LÁSZLÓ

Három haiku

*Távolból vonat
a fűben esőverte
ősz kikerics.*

*Távolba vonat
esőverte síromon
leánykörücsin*

*Távoli vonat
hangja esőként veri
csukott szemedet.*

JÁSZ ATTILA

Villányi-napló

VIVALDI NAPLÓJÁBÓL, A SZABADKAI VILLAMOS CÍMŰ KÖTETEK KAPCSÁN

„(Másik életem talán éppen a titok miatt teljesebb.)”

Villányi Laci a barátom. Ez így túl erős egy imaginált napló indításaként, de mégis. És persze annyi mindent nem tudok másik életéről, hogy valójában meg lehetne kérdőjelezni e kijelentést, és mégis. De azért felvetődik a barátság kérdése, mi az. Csatár, még hozzá a „legmegbízhatóbb játékos”, akit vészhelyzet esetén a legtöbb poszton be lehet vetni – írja Darvasi Laci a FÉRFI-BARÁTSÁG-ról. Pedig Villányival havonta egyszer-kétszer találkozunk, általában szakmai ürüggyel és kis semmiségekről beszélgetünk. Mégis úgy érzem az évek múlásával egyre inkább barátok leszünk, egyre több poszton bevethetem. Lelki ügyek stb. Mivel mindketten kevésbeszédűek vagyunk, félszavakból is jól megértjük egymást. Talán a lelki rokonság miatt. Meg a vidékiség, a dunántúliság is összeköt egy láthatatlan szállal, de erről még soha nem beszélünk. Sétáink és telefonbeszélgetéseink közben azonban időnként elhangzanak olvasmányélmények és figyelemfelkeltések is, hogy például ezt vagy azt a könyvet-írást nézd meg, amelyek alapján visszagondolva egész jól tudom rekonstruálni kedvencei névsorát, hogy körül-belül merrefelé orientálódik. Nemrég Rilke levelei lettek fontosak számára, olyannyira, hogy főszerkesztőként is szívesen közölt belőlük a győri *Műhelyben*.

„... a vers nem valami érzés, ahogy az emberek hiszik – érzelmeink elég korán jelentkeznek –, hanem tapasztalat. Egyetlen versért látnunk kell számos várost, embert és mindenféle mást, ismerni kell az állatokat, érezni, miként röpülnek a madarak és megtanulni a hajnalban kifesző virágok mozdulatait.”

Amikor véletlenül rábukkantam erre a levélrészletre, Villányi jutott eszembe, hogy meg kéne mutatni neki, az ő költői tapasztalata, amit utóbbi két könyvében a legfontosabbnak érzek nála. Korábban – amikor még nem voltunk barátok – *Az alma íze* című kötete kapcsán a szintézis megtalálásáról beszéltem, a környezet, a mindennapiság és az irracionalitás poétikus, jófajta elegyéről.

De vissza a személyhez. Azért kellett barátságunkra hivatkoznom, mert tisztességtelen és lehetetlen lett volna objektív módon dicsérni Villányi Laci ez idáig két legjobb kötetét, mintha nem lennék elfogult. Másrészt kritikus i éne met izgatták e könyvek, szerettem volna írni róluk, mert az értekező próza le

hetőséget jelent egy mélyebb megismerésre, ami a művek által – úgy gondolom – önmagamhoz is közelebb visz. Harmadrészt pedig, mivel Villányi rejtőzködő költő, keveset lehet tudni az életéről-gondolkodásáról még a vele személyesen érintkezők számára is, ezért izgalmas feladat a versek szövegkapujának megnyitása. Verseiből zárkózott személyiségén túl elsősorban poétikai tapasztalata süt át, ahogy elmondhatóvá teszi nehezen kimondható érzéseit-gondolatait és emlékeit. Ehhez például Vivaldi személyiségét és életét kölcsönzi önmagának. Összekeveri a kettőt, aminek egyik legkézzelfoghatóbb kísérlete a *Vivaldi naplójából*-hoz írott utószava, *Egy másik évszak* címmel:

„Az ember oly sok mindenre képes, ha versről van szó. Bizonyára így gondolták azok is, akik ravasz kérdéseket tettek fal a könyv keletkezését illetően, bonyolult magyarázatot várva. Ki kell ábrándítanom őket. Az egész sokkal hétköznapiabb, mégha kevéske regényesség keveredik is a történetbe.”

És ezután számos verziót lehet olvasni, hogyan is keletkezett a könyv. Ki inspirálta, kitől kapott üres füzetet ajándékba, mit látott, hogyan lehet Vivaldi reinkarnációja stb. Ám a jegyzetek egymást dekonstruálják, hogy a végén azt írhasa:

„Bevallom mindegyik variáció igaz. Legalábbis egy-egy részlet mindegyikben fedi a valóságot. Így ha a kíváncsi olvasó aláhúzza a megfelelő mondatokat, összeállhat a könyv keletkezésének története.”

Valójában a munkamódszerét írja le itt Villányi, szándékosan elhallgatva az egészen konkrét dolgokat. De a lényeg ki van mondva: a valóság egy-egy rá jellemző részletét emeli ki és mintegy filmkockaként rakja össze saját történetét. Tulajdonképpen – mint minden igazi költő – mindig ugyanazt a történetet, ami – mint ahogy a könyv készülésének verziói is – mindig egy kicsit másként hangzik, más tűnik fontosnak ugyanazon dolog/érzés kapcsán. Korábbi verseiben ezek a vágások érzékelhetőbbek voltak, tehát a finom átmeneteket nem tudta mindig megoldani valóság és fikció között. És ezért néha egyenetlenek voltak versszövegei. Itt viszont annyira profi vágástechnikával dolgozik, hogy nem érzékelhetőek a különbségek. Mindegyik variáció igaz lesz/lehet. Valószínűleg azért, mert ő maga is elhiszi, hisz benne.

„(Te, ez egy szerelemmániás: súgta osztálytársa.)”

Utólag minden sokkal egyértelműbb. Mindig. Ki sejthette volna, hogy *Az alma íze* beszédes című Villányi-kötet utolsó, negyedik ciklusa, *Négy évszak* címmel egészen más jelentőséggel fog bírni, mint az akkori olvasáskor gondolni lehetett volna. Négy évszak, szokványos cím és még nem is volt kötelező Vivaldira gondolni. De így, utólag, másképpen olvas az ember visszafelé. Ráadásul a szerelmes versek gyűjtőhelye lett a ciklus. A tartalmiakon kívül érde-

kesek a formai azonosságok is. A Villányira mostanára jellemzővé vált prózavers típus, sőt a zárójelek kiemelt fontosságú használata, amely mindkét új kötetet jellemzi. A két kötet konkrét, előképszerű előzményei is megtalálhatóak már a *Négy évszak* ciklus verseiben. *A zápor dicsérete*, *A múzsa természetéről*, *Üdv néked mozi* címűek a Vivaldi-ciklust előlegezik, míg a többi vers a villamos-ciklust, hiszen többnyire utazós-vonatos versekről van szó. Az én olvasatomban tehát a Vivaldi-versek az eszményi szerelemről, Erósz megénekeléséről, az égi és a földi szerelem dilemmáiról, testiségről és érzékiségről – Villányi ars poeticájáról – szólnak. Egy alkalmi szövegben, egy Pázmány-idézetet kommentál Vivaldi nevében:

„Amivel a szívünk bévelkedik, az a zene, csupán a zenéből tudhatjuk, mi vagyunk az emberben. Hajlamosak valánk elfeledni a szív hangjait, de kérdezzenek csak meg egy szerelmes leányt vagy ifjút, mily gyönyörűséggel hallgatták egymás szívének ritmusát. Alítom, a világi férfiak azért lelék örömeiket a női kebel íveinek látványában, azért gerjedének utána, mert egy tekéletes hangszert vélnek felfedezni benne, amihez ha odahajtják fejüket, hallhatóvá válik a szív legbensőbb muzsikája.”

Susan Sontag írja az értelmezés értelmetlenségéről, illetve lehetetlenségéről fogalmazott dolgozatában: „Hermeneutika helyett a művészet erotikájára van szükségünk.” Villányi, gondolom, ezt készséggel elismeri, hiszen könyvei ezt a gyakorlatban is megvalósítják, igazolják. Elég csak kézbevenni, belelapozgatni.

„(Tudod, ha nem hal meg a Mama, talán nem is szeretek beléd.)”

A villamos-versek kissé földközeli, kevésbé éteriek, de ugyanúgy a szerelemről szólnak, és – bár a Vivaldi-versekben állandóan megidéződik az álom, az álmodás szó szerint is – szerintem az álom működéséről, mechanizmusáról szól, amit a verscímek, mintegy az álomfejtés kulcsszavai egyértelműen jeleznek (*A piros esernyő*, *A kék pulóver*, *A fűfoltos bugyi*, *A szemüveg* stb.) Marcel Proust módszere hasonló lehet Villányiéhoz, gondolom, miközben a kutatás-keresés közben *Álmok* című írását olvasom. Ahogy Proust alvás közben egy lányt képzel maga mellé, „álombéli lányt, mintha valódi kedvesem lett volna”, vagy ahogy álmában gyerekkora színhelyén sétálgat, felidézve kellemetlen élményeket. Az ilyen élményeket Villányi is a nappali ráció fényében érzékelteti, meséli el, azaz kontrollálja. És hiába tolódnak el az események és az okok az álomban, Villányi kihagyásos és időnként meglepő részletekkel tarkított, de kerek és összefüggő (rövid)történeteket ad elő. *A szabadkai villamos* keletkezését ismét egy utószójellegű írásban fikcionálja, amelynek csak az utolsó bejegyzését idézem a szöveg hosszúsága miatt:

„Álmomban Szabadkán bolyongtunk Kormos Istvánnal. Miután megmutatta a varázsló kertjét, kezembe nyomott hetvennégy villamosjegyet, s magamra hagyott. Kapaszkodtam órákon át, hallgatva az utasok beszélgetéseit. Már kilyukasztottam az utolsó jegyet is, amikor egy éles kanyarban kirepültem a nyitott kocsiból, éppen Kormos előtt huppanva földre. Sóvárogva néztem a villamos után, s mormoltam: 'Látod, ez az én formám'.”

Csáth az álomról írott tanulmányában elmesél egy Freud praxisából való példát. A példa úgy szól, hogy egy huszonéves lány azt álmodta, az öccsét halva látta. Freud szerint ez nem azt jelenti, hogy a testvére halálát kívánná, az okot mélyebben találta meg. A lány kishúgának halála alkalmával találkozott egy férfival, aki nagyon tetszett neki. Az újra láthatás vágya hajtotta tehát szemére ezt a kegyetlennek tűnő álmot. Villányi *A bordó kalap* című verse mögött hasonló élményt sejtek lappangani. A vers feszes és kihagyásos stílusa miatt csak egészében idézhető, idemácsolom:

„Álmomban egy liftre nyílt szobám. Mezítelenül vártalak. Újra és újra szétgördült az ajtó, ismerős vagy kevésbé ismerős arcok bukkantak fel, mint itt a villamoson.
Tévelyegtem az idegen város házai között. Láttam, ahogy lassanként befagy a parányi tó, s a szűkülő vízre zsúfolódnak a madarak.
Aztán kiderült, nem is hattyúk, hanem a Mama hajdani macskáit, az én tanítómestereim gubbasztanak ott.
Követtem Nagymamát a jól ismert házba. Fejemről leemelte bordó kalapomat, s homlokon csókolt. És mindvégig tudatában voltam annak, hogy már eltemettük. Kérte, hagyjam őt, éljek.
(Tudod, ha nem hal meg a Mama, talán nem is szeretek beléd.)”

Innen visszanézve, az álomtematika felől *mintha* másképpen rajzolódna a Vivaldi-ciklus sziluettjei is. A metamorfózis-játékról és a „mintha”- cselekvésről írja a kötet egyik kritikusa, hogy „szívesen ragad meg a költő olyan élethelyzeteket, amelyekben (...) a gyermeki fantázia és a felnőtt TUDÁS sokértelműsége, a legtermészetesebb módon jelenidőben fókuszálódó összes idővonal úgy szerveződik költészetté, hogy a valóságosság élményét és a tudat működésének kedves vagy groteszk fintorait egyszerre tapasztalhatja meg az olvasó.” Hát igen, azt is mondhatnánk, hogy igaza van, de épp az előbb állítottunk fel egy másik hipotézist. A szerint pedig a dolog nem ennyire bonyolult, lecke-szerű. A költő, jelen esetben Villányi László mindezt nem látja át, nem tudatos választásról van szó, hogy akkor most ezt az utat vagy módszert fogom követni. (A vers akkor jó, ha csak úgy magától, minden szándék nélkül – természetesen – kihajt a költőből, mint faágból a levelek, mondja valamelyik levelében John Keats, Villányi másik nagy kedvence.) Villányi véleménye ez esetben

is nagyon érdekes, még akkor is, ha nem vezet sehová, nem ad megoldást, és éppen ezzel hívja fel a figyelmet a mű fontosságára, az utószó szövegrészletének poétikusságával:

„Tévedés, ha valaki azt állítja, hogy felvettem Vivaldi maszkját, vagy más szokásos magyarázatot keres. Egyszerű reinkarnációról van szó. Vivaldi én vagyok. Én Vivaldi vagyok. Tegnap kezembe vettem egy hegedűt, s órákon át játszottam, pedig sohasem tanultam zenélni.”

Szerintem, ha nagyon kell valami kézzelfogható módszertant alkotni e versek kapcsán, sokkal inkább az álom lehetne a keresett mechanizmus. Az ember az álom és ébrenlét határán kerül olyan állapotba, hogy hirtelen nem tudja eldönteni, tényleg megtörtént, amit álmódott, vagy sem. Amikor összekeveri önmagát álombeli alteregójával. Például az éjszaka olvasott Vivaldi-monográfia hatására Velencébe képzeletben magát a zeneszerző helyébe. De azért ezt az állapotot nem nevezném szerepjátéknak. Vannak költők, akik imádják a szerepvereket és játékokat, ám Villányi nem ilyen. Ő halál komolyan veszi a naplóírást, és tényleg úgy írja meg, mintha Vivaldi lenne. És itt a kritikus példáját, Weöres *Psychéjére* való hivatkozását elhibázottnak vélem. A problémát inkább Csungce pillangó-története vagy Szabó Lőrinc – kicsit azért didaktikus – feldolgozásában *Dsuang Dszi álma* címmel világíthatja meg. Szabó Lőrincnél és a Vivaldi-versekben is az élmény a közös és a lényeges, és nem az, hogy ki mondja. E két kötet egyik legnagyobb újítása, hogy a szövegben megszólaló én-eket bátran összekeveri, s legtöbbször csak sejteni lehet, hogy ki beszél. Ugyanakkor mégis mindig Villányi érzéseit véljük visszacsengeni, akár Vivaldiként, akár valamilyen leánynövendékeként vagy ezekre reflektálva lírai énként szólal meg.

„(Mintha csak azért teremtdött volna bennem zene,
hogy közel kerüljek a lányokhoz.)”

Ezekkel a zárójelbe illesztett sorokkal indul a *Vivaldi naplójából*. Mintha. Ahogy már erről fentebb szó volt. Mintha a naplóforma teremtené meg Villányi számára a megszólalás lehetőségét egy ilyen tipikus felütéssel, amelyben már az egész kötet tematikája benne van. Nevezzük tételmondatnak. A versek kezdő tételmondatok rendszerint ilyen funkcióval találhatók a zárójelekben, míg a zárósorok inkább összegző jellegűek. Másként is fogalmazhatnánk a versek felépítését figyelembe véve. Mert a versek zenei szerkezetűek, ötös tagolásúak, így a nyitány után minden esetben három tétel következik – amit sor kiugratás jelez –, majd a zárlat.

A napló egy mai, érvényes megszólalási formát is jelent, elég csak Oravecz *Kedves Johnjára* vagy hatalmas Szajla-ciklusára gondolni. Nem is beszélve Závada naplóregényéről, a *Jadviga párnájáról*. Bár én még Kukorelly H. Ö. L.

D. E. R. L. I. N.-jét is ide sorolnám, noha egy egész más megoldás, nála sem szerepjátszásról vagy álarc felvételéről van szó. A naplóforma – talán e néhány példából is érzékelhető – egy modern gesztusnak vagy poétikai megoldásnak is tekinthető. Közben egy másik kedvenc kötetem is eszembe jut, Tolnai Ottó *árvacsáthja*. (Nem véletlen természetesen, hiszen azt olvasom Villányi villamos-adalékai között: „Csáth Gézáról írtam szakdolgozatomat. Érthetetlennek tűnt, hogy egyetlen novellája sem játszódik villamoson.” – Zenei tárgyú tanulmánya és novellája azonban annál több van.) A hasonlóság az *árvacsáth* és a villányi-naplók között rendkívül sokrétű, kár belemenni, még Szabadka is persze, viszont két autentikus és önálló, egymástól független poétikai világot mutat be egyik is, másik is. Ugyanakkor nyilván Tolnai Ottó felől olvassuk Villányi versszövegeit, így a történet felé hajló kispózaszerű verseit Tolnai-hatásnak is gondolhatjuk. Feltételes módban persze, nem árt, ha óvatos az ember.

„Elfelejtettem, hogy Szabadkán azért jártam. De ott végül is otthon vagyok. A palicsi tó partján mondta Tolnai Ottó, hogy irigyel Vivaldi miatt. A meglepetéstől meg sem kérdeztem, miért. Magam próbáltam kitalálni, megírni a titkot, sejtve, mit is rejt a szabadkai levéltár.”

Meglepődtem tehát azon, hogy eddig egyetlen – általam olvasott – kritikában sem figyeltek fel a naplóforma fontosságára. Pedig nemcsak a címben jelzett diszkurzív forma, hanem a villamos-ciklus is adja magát az értelmezéshez. A *szabadkai villamos* hosszúkás formátumában egy lapon egy vers szerepel három nyelven (magyar, angol, szerb) szintén naplószerűséget imitál. (Nem beszélve a páros oldalakon szereplő Szajkó István-rajzokról, melyek az illusztrálás ideális esetét valósítják meg, a versekhez kapcsolódnak, de önálló műként is méltán megállják a helyüket, lazák és konkrétak egyszerre.) A naplóformát erősíti mindkét esetben az oldalszámok elhagyása is, ami teljesen indokolt, hiszen két teljesen egynemű ciklusról van szó. A villamos-kötet külsője mellett nem lehet említés nélkül hagyni a Vivaldi-naplóét sem. Kisméretű, keményfedeles, fóliázott könyvecske, gyönyörű papíron, ízlésesen elrendezve a rövid versecskéket a jobb felső részbe, alulra egy kottadarabkát jelzésként szürkével, szembe pedig egy reneszánsz vagy barokk festmény – többnyire zenélő lányról készült – részlete szintén finoman szürkével a könyv tervezőjét dicséri. (Ilyen kötetet szívesen adnék meghódítandó szerelmemnek, hogy a könyvművön átsütő finom erotikában szándékaimat és érzéseimet felfedezhesse – mondta egyik szegedi barátom.)

A Vivaldi-ciklus címéhez visszatérve a szerző még arra is ügyelt, hogy a vékonyka kötetet töredékként tüntesse fel. Újabb erényei tehát, a szerénység és a pontosság.

(*A szépség valamely tökéletlensége újra meg újra ámulatba ejt.*)

Az *alma* ízeről írott kritikámban-kisesszémben még csak sejtettem az olvasóval, hogy a Villányi Laci szépségmániákus, de nem mertem kimondani. Helyette inkább elplatonizáltam a dolgot, miszerint élményei, megélései „a megírhatóság szempontjából egy kölcsönös feltételezésen alapulnak, egy sajátos határsávban, ahol a gyönyör és szenvedés összeér”. (A történet eredetije Szókra-tészról szól, akiről halála előtt leveszik bilincseit és a kezeit-lábait dörzsölgetve felfedezi gyönyör és szenvedés közös határsávját.) Villányiból ezt az érzést – mint nagyon sok más költőből is – a szépség váltja ki, az eszményi szépség, mégpedig egyfajta szerelmes hangoltság, Erősz által felfedezve, megérintve. Talán ugyanúgy, ahogy Keats is írja egyik levelében: „...a Szerelem, mint minden szenvedélyünk, legfennköltebb alakjában képes formát adni az Eszményi Szépségnek.” S ahogy tovább olvasgatom Keats leveleit, rájövök, hogy Villányi az angol romantikus költő reinkarnációja is lehetne. „... igazi költőben a Szépség minden más megfontolást megelőz...” (Ezt az idézetet vissza kellene keresnem, jelöletlenül írtam le, és most nem tudom... Azt hiszem Keats, Villányi a szépséget nem írná nagybetűvel, neki elég, ha úgy érzi.)

A szépség valamely tökéletlenségének gondolata visszatérő témája a Villányi-verseknek. A tökéletlenségek szépségének, a részletek teljességének felismeréséből fakad. (Egy korábbi versében írta *A múzsa természetéről*: „Elgondoltam hibáit. Lába vastagra sikeredett, hogy a tömegben könnyen ráakadjak.”) Így már nyugodtan visszakerdezhet:

„(Miért is ne akarnám a teljességet?)”

Mostanában kicsit aggódom a barátomért. Mi következhet két ilyen kötet után:

„Némaság a hang helyett?
De a némaság mi helyett?”

Kérdezem választ se várva a jól ismert Tandori-sorokkal (első kötetéből, ahol mestereként nevezi meg Vivaldit). Talán nem kell aggódnom miatta, mert úgy tűnik, egészen más irányba indult tovább, kisprózákat ír – persze nem azok, de olyasmik – újabban, poétikus szövegeket. Meg haikukat. De talán egyik sem a lehetséges folytatás előképe, arra, úgy tűnik, még várni kell.

Discourse Dombos

Fiatal vajdasági szerzők írásaiból

CSERNÁK PÉTER

A lendület eleje

Úgy volt, hogy a sáfrány várni fog a vasútállomáson, mert én addig még soha nem jártam domboson, de aztán mégis csak a gábor meg a dénes jöttek ki elébem, a sáfrány ugyanis nem ért rá, mert csak azzal a feltétellel engedték meg neki, hogy továbbra is megtarthassa a szokásos szombat délutáni összejöveteleket az ifiotthonban, ha utána még segít előkészíteni a szerkót a didzsihez, mert ahhoz aztán igencsak értett, hiszen előtte évekig pincér volt a tarcal kocsmában, ahol neki kellett felügyelni a póker-automatákat, s péntekenként a d.j.-nek is ő segített összebarkácsolni a felszerelést a dance-höz, ami nem szólt ugyan valami jól, de hát nem is a sing-sing vagy a haligali közönséget kellett volna elkápráztatniuk, és akkoriban péntekenként az ifiben a színjátszók tartottak próbát, úgyhogy még helyben sem volt konkurencia, meg háromnegyed-liter söröket is csak náluk lehetett kapni a környéken. Én persze erről csak hallomásból tudok, hisz akkor még alig ismertem dombosiakat, hacsak a pétert nem számítjuk, aki a regionális rádiónál volt külsős, s egyszer együtt utaztunk a bári vonaton – mondhatnám, akkor báriztuk egymást először, de nem mondom, mert egyesek még modorosnak tartanák, hogy kopírozom a dénes szóhasználatát –, ám a színjátszókról a péter is csak később beszélt nekem, amikor meghívott, hogy olvassak fel a falusi béke-ünnepségen, amit a helyi békeaktivisták abból az alkalomból szerveztek, hogy működésük több mint másfél év alatt az országban uralkodó általános közhangulat ellenére sem történt etnikai összetűzés a faluban.

A sáfrány persze nem tudott kijönni elébem, s szerencse, hogy a gáborral már máskor is volt alkalmam összefutni; főleg az egyetemen, ott is leginkább a kantinban, de egyszer – még gólya korunkban – együtt izgultuk végig a Kovács honvédelmi vizsgáját. Hát mit mondjak? Az sem volt macskaköhhögés: ahogy a kelet-nyugati csapásirányok természetét ecsetelve megpróbálta teljesen magára ölteni a féllábú puszity tanár úr, vagy elvtárs (már nem emlékszem pontosan, hogyan is kellett az öreget szólítanunk; valószínűleg drúzse joszipnak), elvtárs-horizontját; első tétel: a háború a politika folytatása más eszkö-

zökkel. Szóval a gáborral már volt szerencsém összefutni máskor és máshol is – bár nem sejtettem róla, hogy ő is dombosi –, így nem is lepődtem meg igazán, amikor az elektromosról leszállva (ami persze menetrend szerint késett) úgy tűnt, nem várt rám senki és semmi, és ezt szó szerint kell érteni, mivel hogy legalább azon ütköztem meg, hogy nincs meg a falu, pedig én a kalauzt külön megkértem, hogy szóljon, amikor le kell majd szállnom, hiszen még sohasem sem jártam addig a környéken, mi több – bár sűrűn utazom ezen a vonalon, ami nem csoda, hisz mondhatni ez az egyetlen működő észak-déli vasútvonal az országban – eddig még egyszer sem figyeltem fel a helynévtáblára. DOMBOS. A falu létezésében persze mindig is kételkedtem, mert nem igaz, hogy létezhet emberlakta, élő település ilyen jellegtelen, történelemtől érintetlen névvel; azt gondoltam, hogy csak a sáfrány találta ki, hogy ugrasson engem, a hülye kis urbánus barmot.

A kalauz persze csak az utolsó pillanatban szólt, jóval azután, hogy hangos sziszegés közepette kettévált a vagonajtó (DOMBOS); mire ráeszméltem, hogy tulajdonképpen megérkeztem, akkorra már a ki- illetve hát a bejáratot teljes szélességében be- illetve kitöltötte két, hatalmas cekkerekkel felszerelkezett, idősebb asszonyság, s bármennyire is igyekeztem, nem tudtam átvergődni a húsos perszónákkal kitömött szvetterek és a befőtthalmokkal megrakott cekkerek előtt tornyosuló tömegén, a vonat pedig már sípolt is, ami által bizonyára azt akarta tudatni velem, hogy igyekezzek, mert már indulnia kéne tovább. A helyzet teljesen reménytelennek tűnt, ám a kalauz ekkor megnyomta a vagon ellenkező oldalán lévő ajtó nyitógombját és letuszkolt a lépcsőn (csipkedd magad aranyoskám, mert még a nyakamon találász maradni). Nem elég, hogy a lépcsők elfogytával még egy ideig nem fogtak talajt a lábaim, de a kavicságyra való huppanást követően is csúsztam még egy jó métert, és csak az utamat álló bokornak köszönhetően tértem magamhoz egy pillanatra az ijedtségből, hogy a következő másodpercben újra elszörnyedjek, mivel köztem és az alatt elterülő lapos táj között vagy tíz méter szintkülönbséget véltem fedezni. A sáfrány pedig nem volt sehol.

MIRNICS GYULA

Ez úgysem lesz novella

Tavaszi szántáskor elvitték a nagyapámat. Fellökték egy barna és zöld foltosra festett teherautóra, csak a szerszámaikat meg pár váltás ruhát vihetett magával, a nagyanyám azt mondta, hogy csak ide megy, a szomszéd faluba, nem sokára jön, de mi nem hittünk neki, mert már nagy gyerekek voltunk, Radnótit olvastunk, meg szinte rendszeresen néztük a tévét, így hiába mondta nekünk a nagyanyám, hogy a nagyapa a szomszéd faluba megy és hogy jön vissza pár napon belül, aznap, amikor a ház előtt barna és zöld foltos teherautó parkolt és a nagyapámat a teherautóra lökték a szerszámaival meg pár váltás ruhával, mi már akkor, a tavaszi szántások idején eltemettük magunkban a nagyapát.

Még a nagyapám elhurcolásának napján megjelentek az első patkányok. Azon a reggelen egy barna és zöld foltos teherautóba szállt a nagyapám és elvitték valahová a szerszámaival meg pár váltás ruhával, s mivel a tavaszi szántások ideje volt, a többiek mind kint voltak a kaszálóban és végezték a tavaszi szántásokat, csak én maradtam a házban, mert engem hülyének tartottak. Nekem pedig nem volt világos, hogy most miért kell egyáltalán kukoricát termelni, amikor reggel barna és zöld foltos teherautó jött a nagyapámért és elvitték a szerszámaival meg pár váltás ruhával, ha nincs itt a nagyapa, akkor nem kell kukorica sem, hiszen mindig a nagyapa főzi a paprikást, meg ő hajtja a csuhás kukoricával megpúpozott kocsit is a házig, mi pedig a kukoricahalom tetején ülünk és visongunk meg sikongunk a gyönyörűségtől, hogy a mi lovunk ilyen jó ló, hogy így bírja a tempcsit, hogy szinte vág a szél minket, miközben a kukoricahalom tetején ülünk és kukoricabajszot szorítunk mindenféle fintorokkal az orrunk alá, aztán pedig a nagyapám kifordítja az udvarba a kukoricát és vissza megy a második fordulóért a kaszálóba, de mi már nem megyünk vele, le kell szállnunk és letelepedünk a nagyanyám mellé és fosztjuk a kukoricát, rángatjuk a kukorica csuháját, amiből aztán a nagyapa babát készít, amit aztán a kecske meg fog enni, a kecskét viszont mi esszük meg, meg mindig megisszuk a tejét, így kerül vissza a kukoricababa hozzánk, meg visszakerül minden hozzáfűződő emlék is, a kukoricapúp a kocsiról, a nagyapám paprikása meg a tavaszi szántás, minden visszakerül hozzánk a kecske húsából, mert ez a természet rendje, gondoltam én a ház udvarában, amikor egyedül maradtam a tavaszi szántások idején, mert reggel barna és zöld foltos teherautó állt meg a ház előtt és elvitte magával örökre a nagyapámat, csak a szerszámaikat meg pár váltás ruhát vitt magával, és a többiek mind kimentek a kaszálóba el-

végezni a tavaszi szántást, csak én maradtam a házban, mert engem hülyének tartottak, és még aznap a nagyapám elhurcolásának napján megjelentek az első patkányok.

A tavaszi szántások idején patkányok árasztották el a házat. Az elsőt pontosan tizenkét óra előtt négy perccel pillantottam meg, a templom delet harangozott, tizenegy óra ötvenhat perckor, mert a dombosi templom pontosan négy percet siet, hogy a munkások ne késsenek el, de a munkások mindig elkésnek. Aznap vitték el a nagyapámat a szerszámaival és pár váltás ruhával egy barnára és zöldre festett teherautóval. Egyedül voltam a házban, a többiek a kaszálóban a tavaszi szántásokat végezték, csak engem hagytak a házban, mert hülyének tartanak. Pedig erős vagyok és szeretem a munkát, szeretem a kezeimet használni, legszívesebben szögeket verek a padlóba, némelyiket, különösképp a kemény, hegyes fejű hajógyári szegeket, egy csapásra a padlóba taszajtottam. De hiába az erő, meg a kedv, amikor állandóan hülyeségeket beszélek, meg irkálók, hülyeségeket, melyek sértik a nagyanyámat, mert azt hiszi, hogy bolond vagyok, s az csakis őrá hozna szégyent. Pedig én csak szeretek olvasni meg írni, nem vagyok hülye, amint azt a nagyanyám gondolja, aznap is ilyesmivel foglalkoztam, amikor elhurcolták a nagyapámat és megjelentek az első patkányok, akik aztán ott is maradtak egy hónapig bűdösödni a ház udvarán. Ültem az udvarban és gondolkodtam, mesét akartam írni hat hamutartóról, akik cigarettára gyűjtanak és magukba hamuznak, gondolkodtam, hogy hogyan fogom megírni a hat hamutartó történetét, amikor megjelent az első patkány. A szökőkút tetején állt, a farkát maga alá csavarta az a patkány, az első, amelyik megindította a patkányinváziót aznap. A szökőkutat a nagyapám építette a kacsáknak, mert azok a valamilyen ősi ösztöneik hívására állandóan át akarták repülni azt a betonfalat, amelyet mi kerítésnek nevezünk, amely elválasztotta a házunkat a folyótól, és a kacsák, akik soha nem láthattak a kerítés mögé, mégis megéreztek a folyót és mindig kirepkedtek az udvarból, ezért a nagyapám megnyirbálta a szárnyukat, de a kacsák úgy gondolták, hogy így is fel tudnak repülni, csak nagyobb lendületet kell venniük, felkacsáztak egészen a ház faláig, nekiszaladtak és eszeveszetten verdestek a csonka szárnyaikkal, mire elértek a kerítésig, néha felemelkedtek fél méternyire, de a kerítés másfél méternél is magasabb volt, mert téglákat meg márványdarabokat tettünk rá, így a kacsák fejfel rohantak a falnak, jól beleverték a fejüket a betonba, ilyenkor leheveredtek a kerítés tövébe és szédelegtek naphosszat, majd ha újra erőre kaptak, akkor felkacsáztak újra a ház falához és nekirohantak a falnak. Ezek a kacsák a sok fejbeveréstől annyira meghülyültek, hogy végül már enni is elfelejtettek, csonttá soványodtak, ezért a nagyapám épített egy szökőkutat az udvar közepére, és ezután abban fürödtek a kacsák, meg azóta keltek ki új kacsák is és ők is a szökőkútban fürödtek, és a régi kacsák újra meghíztak, néha fogták magukat és verdesni kezdtek szárnyaikkal, suhogtak az udvarban, de

most már nem akartak kirepülni az udvarból, csak a szárnyaikkal akartak verdesni, meg időnként elzarándokoltak a kerítéshez és szelíden a falba verték a fejüket, szerencsére csak a régi kacsák cselekedtek így, őket pedig lassanként mind megeszegettük és a hússal visszakerült hozzánk minden emlék és történet, amely hozzájuk fűződik, mert ez a természet rendje, gondoltam én a ház udvarában, amikor azt a nagy patkányt láttam a szökőkút peremén.

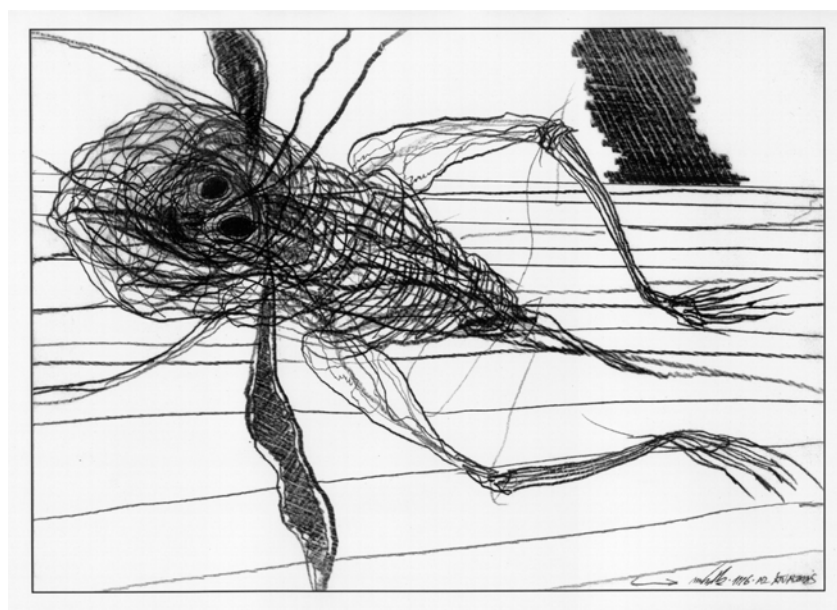
Ez a történet a tavaszi szántások idején játszódik, azon a napon, amikor a nagyapámért titokzatos idegenek jöttek barna és zöld foltos teherautóval és elvitték a nagyapát örökre, csak a szerszámaikat meg pár váltás ruhát vihetett magával. Akkor megjelentek a patkányok. És én estére már kezdtem félni, mert a szökőkúti patkány után még legalább tíz tucatnyi patkányt láttam, amikor pedig sötétedni kezdett még többen jöttek, és nem is látszottak, csak a surrogásuk hallatszott, meg a foszforeszkáló szempárjukat láttam, ahogyan mint két kis földönkívüli siklottak a föld felett. Estére már komoly károkat okoztak a patkányok, ezért nemcsak a patkányoktól féltam, hanem a nagyanyámtól is, a hangjától, mert biztosan engem fog leordítani, nem a patkányokat, hogy miért nem vigyáztam a tojásokra meg a fészkes kiscicákra, pedig én nem tehetek semmiről, ezt a nagyanyám is tudni fogja, de nem szidhatja az igazi bűnösöket, mert a patkányok el fognak szaladni, ha meglátják a nagyanyámat, én viszont kéznél leszek, és tulajdonképpen valóban bűnös vagyok, mert nem irtottam tűzzel vassal a patkányokat, csak hármat öltem meg, pedig ha legalább ezret elpusztítok, akkor biztosan megrémülnek a patkányok és elhagyják a házat, de én nem merek ölni, csak véletlenül öltem meg három patkányt, ahogyan az ajtót nyitottam, de nyeszlett kis dögök voltak. Én pedig rájöttem, hogy a patkányrendszer leginkább egy fához hasonlítható. Ha leszakítunk egy-két levelet, esetleg letörünk egy ágat, attól még élni és virulni fog a fa, de ha a törzsét vagy gyökerét pusztítjuk el, akkor egy csapásra végeztünk a fával, a patkányokkal, és én arra is gondoltam, hogy megkeresem a patkánybanda főnökét, a fa gyökerét és végzek vele, akkor talán megmenthettem volna a tojásokat meg a fészkes kiscicákat, akkor a nagyanyám se szidna le, de nem jutott eszembe épkezsláb ötlet, amely segítségével esetleg meggyilkolhatnám a patkánybanda főnökét, sejtettem, hogy az a patkány a főnök, akit először láttam, aki a szökőkút pereméről bámult le rám, nagy, fél méteres patkány volt, meg plusz fél méter a farka, iszonyú, kemény, porcos, gyűrűs farok, különben nagyon szép szőre volt annak a patkánynak, olyan, mint a vakondoknak, fekete, fényes, selymes, hosszú szőre volt annak a patkánynak, nem pedig szürke, fakó bundája, mint a többi patkánynak, akiket gyilkolhattam volna halomra, a fekete patkányt kellett volna meggyilkolnom, annak a patkánynak ezüst fogai voltak. Azon a napon történt mindez, amelyen egy barna és zöld foltos teherautó jött a nagyapámért, elszállították a szerszámaival és pár váltás ruhával egyetemben. És a déli harangszóra patkányok özönlöttek el a házat. És én nem tudtam őket

elpusztítani, csak véletlenül öltem meg hármójukat, de a patkányok egyre többen és egyre szemtelenebbek lettek, már bemásztak a nagyapám ágyára is, szétszaggatták a paplanokat, az egész szobát fehér tollpelyhek lepték el, de nem olyan volt, ahogyan azt a nagy írók képzelik, nem hasonlított hóesésre, ahogyan azt a nagy írók könyveiben olvashatjuk, a hulló tollpelyhek egy káposztalepkerajhoz voltak hasonlatosak, nem a kavargó hóeséshez, inkább ahhoz az életképhez, amikor az ember kimegy a kaszálóba és elkezd ugrálni a káposztaföldeken, olyankor sokmilliárd káposztalepke kezd kavarni, leginkább ahhoz hasonlatos a tollpelyhek szállingózása. De a patkányok eszeveszetten dúltak, így tennem kellett valamit, valamilyen ellenszert kellett keresnem a patkányinvázió ellen, de nem jutott semmi sem az eszembe, a patkányok pedig tovább tomboltak, és minél tovább törtem a fejem, annál több kárt okoztak. Végül eszembe jutott egy német városka története, ahol a patkányinvázió fölemésztette már lassan a városkát, szerencsére egy torzonborz furulyás vállalkozott a patkányok kiűzésére jó pénz ellenében, amikor pedig furulyájával kicsalogatta a városkából a patkányokat és a városlakóknak nem volt többé félnivalójuk, akkor megtagadták a torzonborz furulyás tiszteletdíjának kifizetését, a torzonborz furulyás pedig bosszúból gyermekcsalogató nótákat kezdett fújni, a gyerekek búvölten követték egy hegy belsejébe, ahol a torzonborz furulyás egyenként megerőszakolta és megfojtotta őket. Igaz, hogy nem vagyok torzonborz, még csak nem is pelyhedzik az állam, pedig már rég katonaköteles lennék, csak a hülye szövegemért tartanak itthon, meg különben is éretlen vagyok, még szakállam sincsen, nemhogy torzonborz lennék, de furulyázni szerencsére tudok, így hát kiültem a ház elé és pergő ritmusú moldvai táncokat fújtam, de a patkányok nem akartak kijönni, viszont megjöttek a többiek a kaszálóból, és a nagyanyám rögtön adott ötszáz pofont, mert nem a házra vigyázok, hanem az utcán szórakozok, amíg a házat alapostól felfalják a patkányok. Hiába mondtam, hogy a ház megmentésén fáradozom, hogy a furulyával próbálom kicsalogatni a patkányokat a házból, ahogy azt a torzonborz furulyás tette egy német kisvárosban, aki utána megerőszakolt és megfojtott egy kisvárosnyi gyereket, és én ebben nem is reménykedtem, nekem elég lett volna, ha a patkányok kijönnek a házból, de a nagyanyám sajnálkozva nézett rám, kicsit mindenhol ütődöttnek tartanak, még katonának sem hívtak be.

És a nagyanyám idegmérget szórt szét a padlón, a sarokban, a fal lyukaiban, az ajtónyílásoknál, a konyhában és a szökőkút környékén. A patkányok pedig jóízűen ették a halálukat, mindent megettek a padlóról, a sarokból, a fal lyukaiból, az ajtónyílásokból, a konyhából és a szökőkút pereméről. És látszólag nem volt semmi bajuk, amikor a ház udvarából hosszú, vészjósló vinnyogás hallatszott és dombost a balsejtelmek fekete fellegei borították be. A patkányok kirohantak, és mi is kirohantunk és láttuk a patkánybanda főnökét, a nagy, fekete, ezüsfogú patkányt a szökőkút peremén vinnyogni, és a többi

patkány is vinnyogni kezdett, és eszeveszetten rohangálni kezdtek az udvarban, de az idegméreg is hatni kezdett, a patkányokat szaladás közben érte az idegsokk, szaladó lábakkal, csigába pördült farkokkal dermedtek meg, amikor a gerincüket elérte a bénulás. Olyan volt, mintha pillanat alatt megfagytak volna a patkányok, mint a sarkkutatók. Pillanatok alatt szoborkertté vált a ház udvara, sokezer patkány dermedt meg szaladás közben, mint a német vadászkutyák, ha szimatot kapnak, sokezer patkány dermedt így meg vadászkészültségben a ház udvarán. Csak a fekete patkány nem evett az idegméregből, de ő is idegsokkot kapott, mert eszeveszetten rohangált a patkányok, az alattvalói tetemei között, aztán a ház falától lendületet vett és a farkával eszeveszetten verdesni kezdett, és nekiszaladt a betonfalnak, amit mi kerítésnek hívunk, és csak néztem, mert pont úgy nyúlt el a kerítés mellett, mint a régi kacsáink, akik megérezték a kerítés mögött a folyót és ki akartak repülni, de a nagyapám levágta a szárnyukat és épített nekik szökőkutat, amelyen megjelent a nagy, fekete patkány a tavaszi szántások idején, azon a napon, amelyen a nagyapám deportálták egy barna és zöld foltos teherautóval, csak a szerszámaikat meg pár váltás ruhát vihetett magával. És mikoron így elnyúlt a nagy, fekete patkány az alattvalói halálának láttán, rá kellett jönnöm, hogy a fa is kiszárad, ha letépjük minden levelét és letörjük minden ágát.

B KOVÁCS KÁZMÉR

A diskurzus szétépülése*

– METAB(O)LOND

*Kit a sör Dombos
szövegghálójába csal,
az fel hip-hop fal
ma gát nélkül minden szót.
(Nahát, hogy én magam is
mivé vedlettem
át. – figyel be a japán
forma e versbe.)
Most már hazai
ízekkel házal az, ki
a pomo-lázzal
– hibátlan érvek hátán –
is bátran szállt csatába.
Hej, történetek
(shört!-story) regélése
lett itt a módi.
(S buta sörtérkép lesz e
suta szöveg-hej, rajzból.)*

Hol van már a tavalyi hó

EGY (MÚLT) NYÁRI SLÁGER REFRENJÉNEK ELVAKÁSÍTÁSA

*A csend szülte a
bajt, s a magyar versipart
a fene eszi:
hiúság party-ra hív
ki, s szétbeszéltet egy a
múlt nyárból ide
át öngúny-tárggyul emelt*

ójapán vakát:
Nyár van, és semmi
baj. / Olvadok mint a vaj, /
Kend be a hátam,
és szeress bátran, / Hisz a
szerelem is napolaj.
Így lesz a tanka
zenetté (üzenetté
lenni hót ciki), s
meg csak keretét nyújtja
itt a midzsika uta.

(Nyitóval vésett sörtérkép [hej, rajz] a dombosi vasútállomás falán)*

A vonaton az eszed
azon járt végig, hogy most

hány bárpult is van
hazáig, s hány sör vezet
a Juliskáig.

Menetrend szerint késett
– tehet-e mást – a vonat;

de itt vagy, s ez a
lényeg, bízd hát e sör-
térképre lényed.

(Fontos, hogy a kocsmarend
pontosan követtessék!):

Hagyd, hogy üvegről
üvegre szomjad vigyen;
Ülj be imigyen

*a falu minden kitárt
ajtájú csapszékebe,*

*ám kínáljon az
Aaronka kakas- vagy szar-
vastejjel – (Három*

*negyedliteres sörök,
egyedi felszolgálás.) –,*

*míg tárcádból a
lé lombhán apad, ki e
tervet mégse add*

*a pincérnőnek, már csak
tapintatból se, soha.*

*(Hét bárpultra vagy
a háztól, s két sörnyire
a Juliskától.)*

*S amíg mást nem kívánsz, csak
e híg kenyeret nyeled,*

*várhatnak 'hon az
ebéddel. – Itt minden bárt
a Bane bérel,*

*s kedved szerinti, hús ser-
nedvet csak nála találsz.*

*Dombosi sors a
sörbe (s)írva: „Juliška
moja najmil'ja...”*

*Az ójapán sörversek (al)dombosi dialektusban c. ciklusból

AARON BLUMM

A juliskához

1.

A juliskához indultam tulajdonképpen, mondtam, mondtam miközben kiittam a maradék sörömet, nem tehetek róla, hogy ez lett belőle. Úgy kezdődött a nap, hogy még azelőtt, hogy elkezdődött volna, mielőtt fölébredtem volna, mielőtt még tudatosodhatott volna bennem, hogy én pontosan ki is vagyok ott az ágyban, valahogy úgy, mint annak a híres magyar írónak, igen, kafkának a könyvében, mint a hős ott, ébredés közben, hogy na, most akkor ő meg kicsoda, szóval még ott, már akkor eszembe jutott, hogy nekem legelőször is el kell mennem a juliskához, ahogy pár héttel ezelőtt megígértem neki, mert hogy ő vár rám, vár rám azóta is. Sötét volt a szobában, így természetesen sötét volt az utcán is, de esélyem, hogy megtudjam, hogy már vagy még, hogy este van-e vagy reggel, esélyem nem volt, mert, ha be is szüremlett volna egy kis fény az utcáról, vagy ha lett volna égő a zseblámpámban (nem volt), akkor se, nagy falióra, hallottam, hogy megállt, vagy nem is így, mert nem azt hallottam, hogy megállt, hanem nem hallottam azt, hogy járna, pontosabban hallottam, hogy nem jár. Nem hallottam semmit. Sötét ide, vagy oda, mégiscsak megindulok én, gondoltam, majd lassabban megyek (visszafogom a tempót), és mire odaérek a juliskához, majdcsak kivirrad. Elkezdtem hát négykézláb mászkálni a szobában, kezdtem összeszedni a ruháimat, először a zoknit találtam meg, aztán a gatyát, s így szép sorban egyesével mindent, egészen a pruszlikig. Mielőtt elindultam, még bele akartam nézni a tükörbe, hogy jól áll-e a hajam, meg minden, de a sötét miatt még az arcom körvonalait sem láttam, hiába tapogatóztam, semmit nem láttam a tükörben, ha a tükör előtt álltam egyáltalán.

II.

Kibotorkáltam az előszobáig, kiléptem az ajtón, és lassan, a fal mellett tapogatózva megindultam a folyosó végén levő vécé felé, mert hugyoznom is kellett még az út előtt. De alig léptem egyet vagy kettőt, amikor megéreztem a bűzt, a sötéten is áthatoló bűdösséget, a vécé bűzét, hogy a vécé már megint el van dugulva, el van dugulva, ezért nem is mentem tovább, hanem gyorsan, amilyen gyorsan csak ott a sötét folyosón lehetett, megfordultam, és megindultam a lépcsőn lefelé. Majd hátul, gondoltam, majd hátul a bérház mögött, a bérházunk mögött, hogy hátramegyek a bérház mögötti vécéhez, és ott hu-

gyozok. A hátsó vécé kulcsát, persze, nem vittem magammal, ezért kénytelen voltam a vécé mellett megállni, és ott hugyozni, kénytelen voltam a vécé falára hugyozni. De, alighogy belekezdtam a hugyozásba, amikor a lakóközösség kutyája, a lakóközösség kutyája, a butrosz, irgalmatlanul üvölteni kezdett. Mintha ráléptem volna a farkára, vagy megrugdostam volna, vagy ilyesmi, pedig nem, egyáltalán nem, szó sem volt ilyen durvaságról, csak a húgyból jutott órá is egy kicsi, de ő ugrált ott előttem, nem én tehetek róla. Ezért, vagyis amiatt, hogy üvölt, hogy üvölteni kezdett, gyorsan abbahagytam a hugyozást, nehogy valaki meglásson (kezdett világosodni), és zavaromban hátrafordultam (mintha valaki figyelne). És tényleg. A ház ablakai, a rengeteg (harminckét) ablak, a harminckét ablak mögött, mintha mindegyik mögött ott állt volna valaki, és engem nézne, engem, azt, ahogy le se szarom a lakóközösség szabályzatát (hogy nem szabad a vécé falára hugyozni), vagyis éppen azt, hogy leszarom azzal, hogy lehugyozom a hátsó udvar vécéjének a falát. Felhúztam hát gyorsan a nadrágomon a cipzárt, és visszasiettem a lakásomba. Visszasiettem (kettesével szedtem a lépcsőket), mert eszembe jutott, hogy elfelejtettem valamit, hogy a lakásban felejtettem valamit. Bementem a konyhába, magamhoz vettem a kenyერesszatyromat, magamhoz vettem, vagyis magammal vittem, ahogyan azelőtt is, mindig mindenhova. Bezártam az ajtót, és megindultam a lépcsőn lefelé (másodszor). Az ajtótól a kapuig gyorsan eljutottam (kettesével a lépcsőkön), de a kaputól a villamosmegállóig már sokkal lassabban, mert minden kirakatnál, minden üzlet előtt, és minden utca sarkán megálltam, megálltam, hogy szétnézzek, hogy szétnézzek, meg (óvatosan) hátra is egy kicsit.

III.

Nem volt senki a villamosmegállóban (biztos most ment el a villamos, szitkozódtam), leültem hát a padra, a villamosmegálló padjára, és a kabátom zsebemben kezdtem el kotorászni. A kulcs meg a lejárt villamosbérlet mellett egy fél darab kiflit is találtam a zsebemben, visszacsúsztattam hát a kulcsot meg a bérletet, és a kiflit rágcsgáltam. Kemény volt a kifli nagyon (visszatettem a zsebembe), és a villamos sem akart sehogyan sem megérkezni, a velem szemben levő bokrok figyelésébe is belefáradtam, gondoltam, hogy megindulok inkább gyalog (legjobb lenne gyalog megindulni), egyedül megindulnom a juliskához, mielőtt még valakinek szemet szűrok, ahogyan így, egyedül ülök a padon, ahogyan majszolom a kiflimet, nem törődve semmivel és senkivel. De azért bizonytalankodtam még egy kicsit, mert nem szívesen cserélem fel a biztonságos villamosmegállót a nyílt utcákkal. Meg féltem persze attól is, hogy esetleg el is tévedhetek a városban, de aztán csak felálltam, hogy megindulok a központ felé, a központon át a juliskához. De akkor hirtelen (az isten tudja honnan), az egyik oszlop mögül, mellém lépett a velem szemben lakó tanár, és

erőteljesen megragadta a karomat. Várja meg a villamost, gábor, mondta, ne menjen sehova, mindjárt itt a villamos, és az majd elviszi egyenesen oda, ahova elindult, ahova elindult, mármint a juliskához. Akartam mondani neki, hogy engem nem gábornak hívnak, hogy biztosan összetéveszt valakivel, de az ijedségtől még csak hörögni sem tudtam (ahogy rámijsztett), meg aztán a villamos is tényleg megérkezett, és mire kinyöghettem volna, hogy nem, hogy én csak a padon, meg a kiflimet, addigra már fel is tuszkolt a villamosra.

IV.

Lehet, hogy a villamos vezetőjét mégsem kellett volna lelőnöm, gondoltam később, amikor megint magamra maradtam a kenyerezszatyrommal, meg a gondolataimmal, lehet, hogy ő nem is volt beavatva az egészbe, de akkor, ott, a lövés pillanatában, nem volt időm ilyen apróságokkal foglalkozni. Visszacúsztattam a pisztolyomat a kenyerezszatyorba, gyorsan leugrottam a villamosról, és igyekeztem minél előbb eltűnni a helyszínről. A kalauzt meg a velem szemben lakó tanárt sem akartam lelőni, csak elfelejtettem, hogy otthon kibiztosítottam a pisztolyomat, a sipítózó villamosvezetővel meg már nem volt kedvem sokat tökölődni. A pisztolyt elő sem akartam venni, nem is volt szükség a pisztolyomra, egészen addig, amíg tényleg gyorsan, gyorsan és egyenesen, megállás nélkül haladtunk a juliska felé, mi négyen, keresztül a városon, le a dombról, a park, a színház, a temető, meg az iskola mellett, mi négyen a kalauz, a villamosvezető, a velem szemben lakó tanár és én, csak amikor a villamos elkezdett körözni a város központjában, amikor hátraszólt a villamosvezető, hogy ő nem tudja, mi van, eltévedtünk, vagy valami ilyesmi, mert már negyedszer megyünk így körbe-körbe a város központjában, csak akkor döb-bentem rá, hogy ők nem oda visznek engem, ahova én menni akarok, hogy nem a juliskához megyünk, csak akkor veszítettem el a türelmemet, és csak akkor vettem elő a pisztolyomat.

V.

Már megint, gondoltam, már megint itt vagyok a központban, már megint csak járkálok itt le-fel, körbe-körbe, ahelyett, hogy végre megindulnék, egyszer már végre megindulnék a juliskához. Cella-effektus, mondtam csak úgy magam elé, és aztán még egyszer, mert még főnök koromból tudom, hogy mindent legalább kétszer kell elmondani ahhoz, hogy legyen esélye a rendnek, cella-effektus, igen, ez lesz a jó szó, mert a börtönben is pont így, amikor a börtönben ültem, a börtön udvarában is pont így, akkor is csak járkáltam körbe-körbe, faltól-falig, esély nélkül, hogy esetleg kijuthatnék. Esélyem sincs, hogy kijussak innen, gondoltam, hogy kijussak a város szélére, vagyis el a juliskáig. Vagy, ha már ki mégsem, akkor legalább beljebb, beljebb a dolgok leg-

mélyére. Esetleg átugorhatnám a falat, gondoltam még ott a börtön udvarában, átugorhatnám a falat, de hogy az örök, a biztonsági örök szétlövik a fejem, az is holtbiztos, mert volt már rá példa, hogy gondolkozás nélkül szétlőtték egyikünk fejét. Talán, ha mindenki ugrana, de legalább egy tucatnyian, mindenki egyszerre, lenne egy kis esély, gondoltam, lenne egy kis esélyem arra, hogy nem engem találjanak el, de akkor meg kit, mert valakit nekik is el kell mégiscsak. És mert senki sem akart velem együtt ugrani, egyedül meg járt a seggem, mint most is, a város központjában, ahogyan ott a börtönben is, így állandóan csak halasztgattam a dolgot (állandóan csak halasztgatom a dolgot), mindent, mint most is a kiugrást (kiugrok a juliskához). Ha esetleg találnék egy helyet, gondoltam, amíg járkáltam körbe-körbe, ahogy a villamosról leszállva kóvályogtam körbe-körbe a város központjában, egy helyet, egy biztos pontot, ahol meghúzhatnám magam, ahol az üldözőim szem elől téveszthetnének, ahonnan zavartalanul tudnám szemlélni a dolgokat, ahonnan újra lehetne kezdeni, ahonnan egyáltalán el lehetne még egyszer kezdeni ezt az egészet, ahonnan újra elindulhatnék, akkor sokkal könnyebb lenne az egész, aztán meg majd a lendület kiviszi, vagy valami. De, mert ilyen helyet nem tudtam, egész nap csak kóvályogtam utcáról utcára, mindenki szeme láttára, és csak amikor már kezdett ismét sötétedni, akkor jöttem rá a megoldásra. A kocsma, gondoltam megállva a régi törzshelyem, a régi kocsmánk előtt, a kocsmá lesz az a biztos pont, a hely, ahova visszavonulhatok, ahol nem leszek szem előtt, ahonnan majd újra megindulhatok. Ez az, gondoltam, a kocsmákban mindig is biztonságban éreztem magam, bemegyek a kocsmába, és egy esti sörnél kipihenem a nap fáradságait, és majd frissen, a sör után, újult erővel nekivágok az egésznek, az útnak ki a juliskához. Be is mentem a kocsmába, ahol még mindig a régi ismerősöm, a dezső bácsi volt a pincér, rendeltem egy sört, és azonnal inni kezdtem. Hát te, kérdezte a pincér, a dezső bácsi, a régi ismerősöm, mit keresel itt, jó pár éve nem láttalak. A juliskához indultam tulajdonképpen, mondtam, mondtam miközben kiittam a maradék sörömet, nem tehetek róla, hogy ez lett belőle.

Miért szeretünk óvodába járni?

Mert a Józsi nekem a legjobb barátom.

És a Józsi mindennap, amikor megyünk az óvodába, korán, van úgy, hogy már negyed hétkor, megjelenik minálunk, és a nagymamámmal, amíg én fel nem ébredek, kellemesen elbeszélget. És az én nagymamám ilyenkor mindenfélével megkínálja a Józsit, mert ő is nagyon szereti őt, mint ahogyan én is, és kedveskedik is neki, meg babusgatja, mint ahogyan én is. Igyad, Józsikám,

mondja, kis mennyiségben ez orvosság. Ez a Józsi meg a nagymamám kedvenc visszatérő motívuma, mindig ezen szoktak nevetgélgni. Mert az én nagymamámnak erről egy története is van, amit ilyenkor mindig el is szokott mesélni. Mert az én nagymamám, amikor még nem volt az én nagymamám, varrónőként dolgozott a dombosi varrodában, és a Kiss doktor, aki sokáig csapta neki a szelet, mindig eljárt hozzájuk a varrodába, és ezt ő szokta neki mondogatni, miközben a kezét simogatta, hogy Teruskám, kis mennyiségben ez orvosság. És az én nagymamámnak még nagyon sok érdekes története van, Ő mindent tud, ami a világban történik, mesél nekünk a háborúról, a lánykoráról, arról, amikor jöttek, meg átmentek rajtuk az oroszok, de nekünk a Józsival ilyenkor, azokon a napokon, amikor óvodába megyünk, nincs időnk mindent végighallgatni. És a Józsi az nekem már nagyon régóta a legjobb barátom, mert a Józsi az nagyon erős, mert akkorák a kezei, mint egy hatalmas lapát, mert ő sokat, talán tíz évet is karatézott, meg mostanában néha badizik is. És akkor, amikor engem a dombosi faszomgyereknek molesztálnak, akkor én csak így csinállok, hogy Józsi, és a Józsi ilyenkor azonnal ott terem, és szétrugdossa a tökeiket. És olyankor reggelente, amikor már én is felkelek, és megiszom a nagymamám gyógyteáját, ilyenkor azt mondja nekem a Józsi, hogy jól van most már, ideje volna elindulni, és én ilyenkor megfogom az óvodástáskámat, beteszem a törülközőt, a szappant, meg az óvoszereket, az orvosságaimat, megpusztiljuk a nagymamám, és megindulunk az óvodába.

Én azt hiszem, hogy az én életemnek ez a legszebbik része. Amikor a Józsival kettesben megyünk az óvodába, mert ilyenkor minden, minden teljesen megváltozik, minden tisztára más, például a ruhánk is, az is sokkal szebb, mint máskülönben. Meg egyáltalán minden, minden *elkülönbözik*. És az emberek is a mi utcánkban, akik különben, ha egyedül megyek, csak mogorván néznek rám, és mindenfélét mondanak a hátam mögött, ilyenkor ránk mosolyognak, és előre bólogatnak, meg minden. A mi utcánk tele van különben roncs meg beteg emberekkel, idehelyezte őket az előljáróság, hülye itt mindenki, szoktuk mondani a Józsival, csak a Józsi meg én vagyunk normálisok, de ezt csak a hátuk mögött mondjuk, ha már elhagytuk a sarkunkat. Például a Mancinéni, aki különben egész nap csak a tévét nézi, a híreket, meg a különböző dokumentumfilmeket, az tőlem mindig azt szokta kérdezgetni, amikor kiáll néha az utcára, hogy no, Juliskám, és akkor, te mikor fogsz férjhez menni, meg ilyenek, pedig hol van az még, ő is tudhatná. De ilyenkor, amikor a Józsival megyünk kettesben, ilyenkor ő is úgy csinál, mintha nagyon jóba lennénk, mintha egy mosollyal el lehetne mismásolni ezeket a dolgokat. Pedig hát, ő tudhatná, hogy nem. Hogy nem lehet. Meg ott van a Gizi néni is, és akkor a Gergő bácsiról még nem beszéltem.

Nem lakunk mi messze az óvodától különben, csak a Józsival mindig tesszünk egy kört ilyenkor pluszban is, mert mindenféle illusztris dolgot csiná-

lunk útközben, de ezt alig tudjuk abbahagyni. Van például egy ház is, amelyiknek a pincéjében szellemek laknak, ezt a Józsi mondta nekem, de azokat csak nagyon ritkán lehet látni, és akkor se sokáig. Én csak egyszer láttam egyet, de a Józsi szerint az se az volt. És a Józsival mi mindig lemegyünk ennek a háznak a pincéjébe, és szellemes vicceket mesélünk.

És az is érdekes, hogy valahogy, akármilyen későn indulunk el mi az óvodába, a Józsival mindig elsőnek érkezünk oda, nincs olyankor ott még senki sem. Hát, de ez aztán egy külön sóbiznisz. Mert, hogy miket szoktunk mi ott ilyenkor a Józsival csinálni, azt talán el sem szabadna mondanom. Mert, hogy ilyenkor rossz példát statuálunk, valahogy így, valahogy így mondják ezt a rendőrök. Mert, ha mi a Józsival belépünk az óvoda udvarába, akkor elkezdünk ott szaladgálni le-föl, meg csúszdázni, meg körhintázni, mint a bolondok, össze-vissza, forgunk, meg ugrálunk le a hintákról, le is szakadt alattunk már egy pár alkalommal a hinta. De a legjobban a Józsi mégiscsak azt szereti, az uzsonnára kapott tejeskávén, meg a mákos kalácson kívül, azokon a napokon, amikor óvodába megyünk, de a többiek is lassan megérkeznek az óvoda udvarába. Mert ilyenkor a Józsi a lányokat zavargássza, főleg azokat, akiknek jók a lábai. A Józsi benyúlkal ilyenkor a lányok szoknyája alá, meg minden, és kérdezgeti őket, hogy nekik ez jó-e. Nektek ez jó, nektek ez jó, kérdezgeti. És, én legalábbis így gondolom, hogy így folya ez egész estig, ha egy idő után nem jelenne meg az ajtóban az az óvónéni, és nem ordítaná el magát, hogy sorakozó. És ilyenkor, amikor sorakozó van, mindenki szépen beáll a sorba, meg megfogja a mellette álló kezét, és akkor mi is beállunk a Józsival a sor végére, mert mi vagyunk közöttük a legnagyobbak, és akkor a Józsi megfogja az én kezemet is. Etus, visítja az óvónéni ilyenkor a takarítónőnek, hívja gyorsan a rendőröket, ezek már megint itt vannak.

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

A banktisztviselő vallomása az államügyésznek

Tisztelt főfelügyelő úr ... hogy mondja? ... államügyész úr, nem is tudom, hol kezdjem ... hogy az elején kezdjem, azt mondja ... ezt szokta mondani a kedvenc rádióriporterem is, mikor a betelefonáló valamit el akar mesélni, valami érdekeset, ami vele történt, de azok se tudják elkezdni ... hehe ... és megkérdezik, hogy hol is kezdjem, és akkor ... hogy a tárgyra térjek, azt mondja ... egész nap be van kapcsolva nálunk a bankba valamelyik zenés rádió, és munka közben azt hallgatgatjuk, jó zenére pénzt számolgatni, csak akkor állok meg, ha beszélgetnek egy kicsit ... hogy a tárgyra térjek ... őszintén szólva, államügyész úr, én aznap, mikoron ki akarták rabolni a bankot, nem is dolgoztam, mert a főnökünk, hát tudja, a Zelenka Matyi, hát aznapra nekem szabadnapot adott ki, hogy beírassam a gyereket az iskolába ... nagyok már a gyerekek, bizony, a kisebbik is iskolás lett a következő évben ... és őszintén szólva én csak hallomásból ismerem az esetet ... meg megmondom én magának, elég rég is történt ... rá lehet itten gyújtani? ... hogy mit mond? hogy nem is erről a bankrablásról kérdez engemet, hanem hogy a másodikról mondjak valamit ... ja, értem, mér' nem mondta rögtön, hát azt hittem az első esetről kérdez ... hogy a másodikról ... őszintén szólva, arról se tudok sok mindent mondani magának ... hát én már elmondtam egyszer a főfelügyelő úrnak mi hogy az se főfelügyelő volt, hanem államügyész? ... de hogy-hogy csak volt?, tán nem ment betegnyugdíjba, olyan fiatal még ... megölték? ... no, ne mondja, mik vannak! ... hát ha kell, szíves örömet elismétlem én magának, tudja, hát a gyerekek is felnőtté már azóta, és ... hogy is mondjam, mostanság ráéróst vagyok, mert ... elhagyott az asszony, érti, egyszer fogta magát, és elment tőlem a két gyerekkel, felpakolta őket ... akkortájt volt az a marha nagy infláció, hát tudja maga is ... egész nap a bankban számoltam azt a sok pénzt, igaz, már géppel számoltunk, de hát ki-be rakosgatni azt a sok köteg pénzt abba a kis masinába, csak elment vele az idő ... éjféltajt keveredtem haza, mert ... hát tízig is eltartott a munka olyankor, aztán olyan fáradtnak éreztem magam... be köllött térni a kiskocsmába, ott szembe a bankkal, tudja, az a kávézóféle, amibe mindenféle régi bútor van meg régi, ronda festmények ... egészen hangulatos az egész ... az aszszonynak ez nagyon nem tetszett, pedig már ő is csak tévézett esténként ... tudja, hát a fiatalos hév, no, az lassan kiveszett belőlünk, és így kicsit csalódott bennem, meg jött az a ... a klimax vagy mi, nem lehetett vele mit csinálni, el-

ment tőlem ... most láttam az újságba valami reklámot, hogy a klimaxot ... majd megnézem a patikába ... hogy a lényegre térjek, elnézést, államügyész úr, kicsit megzavarodtam azóta ... meg, őszintén megmondva, hát ez a sok hercehurca a bankrablás körül, ez se tesz nekem jót ... szóval én már a múltkor megmondtam ... csuda, hogy megölték a maga kollégáját!, lelőtték? ... ne mondja, ledobták egy panelház tetejéről!?, de csak nem sérült meg más senki sem ... úgy érte, hogy amikor leesett a földre, ugye ... szóval, a lényegre ... én ... megmondom én magának, én éppen a klozeton voltam, mindig reggel kilenc fele kell elmennem a klozetra, hogy megreggeliztem, tudja, fél kilenctől kilencig van mindig a reggeli szünet, én tíz perc alatt megeszem, amit hozok ... mit tudom én, tejet, zsömlét, párizsit eszek mostanság ... régen, régen az asszony készített valamit, mindig készített, mondjuk omlettet süttött és belerakta egy kettőbe vágott zsömlébe, ezt nagyon szerettem ... és utána még elszívok egy cigit, most éppen ötvenhetest szívok, a háború alatt ... akkor nem lehetett szívni, nagyon hiányzott, ez fáj a legjobban az egész háborúból, megmondom én magának ... még ifjúkoromban szoktam rá, olcsó, de jó ... most, hála istennek, megint van ötvenhetes, hogy béke van ... no, elszívok egy cigit, és akkor megfájdul a hasam, és ... persze elmegyek a vécére, miért ne mennék, ha köll ... és aznap is úgy volt, hogy kilenc előtt öt-tíz perccel hátramentem ... tudja biztosan, ha már ilyen jártas az ügyben, hogy a klozet, a férfiklozet az ott van egész hátul ... elmentem akkor vécézni, és mint mindig, most is elvittem magammal valami olvasnivalót, hát a Magyar Szót szoktam ottan olvasgatni, jár a bankba a lap, hivatalból járatjuk ... tudja, tájékozódni csak köll mindenféleképp, sose árt tudni, mi történik ... és ott végeztem a dolgomat, olvasgatás közben ... emlékszem, aznap egy érdekes bűnügyi történet kötötte le a figyelmemet ... tudja, Németországban lelőttek három benzinkutast, mind a három magyar volt, egy kis falu mellett béreltek egy pici kutat, szemben egy sportpályával ... no és valakik szó szerint kivégezték őket ... közelről lőtték őket főbe, nem mondom, mik vannak ... de állítólag valami más lehetett az ügybe, szóval nem rablógyilkosság volt ... éppen semmit se vittek el a benzinkútról, még a pénzt se ... szóval mert használt autókkal is kereskedtek, és tán amiatt ... és a rendőrség se tud semmit, a sportpálya portársa se tudott semmit, nem hallott semmi gyanúsat ... érti, főfelügyelő úr ... ezt olvasgattam, az ilyesmi mindig is érdekelt ... és hát mire elvégeztem a nagydolgomat ... már vagy kilenc óra tíz perc is lehetett ... a főnök már le is szidott emiatt, hogy tíz-húsz percet is eltöltök ottan a vécén, istenem, ezt én nem tudom elsietni ... tán nem is szabad, ugye ... és mire én kijöttem a vécéből, hát addigra ki volt rabolva a bankunk ... hogy hallottam-e valamit a vécén ülve ... őszintén szólva nem hallottam semmit, a beleim működésére figyeltem meg az újságcikkre ... és az van, hogy a klozett-tartállyal valami probléma van régóta, és össze-vissza csurog a víz, és ettől a csurgástól semmi mást nemigen lehet hallani, tudja ... többször szoltam

a Józsi bácsinak, tudja, a gondnoknak, hogy valamit kéne csinálni a csöpögéssel, mondjuk, hogy meg kellene javítani ... szóval nem hallottam én onnan semmit se, csak hogy jöttem vissza a folyosón, akkor valami gyanúsak tűnt már, mintha nagyobb lett volna a nyüzsgés a szokásosnál ... de hát arra gondoltam, hogy a reggeli szünet miatt több a kuncsaft ... szokott ez így lenni, mit tudom én, ha a nyugdíjat osztjuk, például ... akkor nagy a tolongás meg a kiabálás, hogy miért a reggeli szünet ... ők majd éhen halnak már, nincs pénzük, mi meg itten reggelizünk ... hát ez, kérem szépen, nekem nem tetszik a nyugdíjasok ilyen föllépése, hát ... no meg lehet őket is érteni, persze ... nem mondom ... és hogy a lengőajtón át beléptem a terembe, akkor már láttam, hogy valami van ... és őszintén szólva rögtön arra gondoltam, hogy kirabolták a bankot, már megest ... és hogy csodálkozva néztem, odaugrott hozzám két rendőr ... most már tudom, hogy a Mirkó meg a Szlavkó ... és lefoglaltak ... mire a Mici, az egyik pénztárosnő mondta, hogy hagyják csak ezt az embert, hiszen itt dolgozik ő is ... de akkor már kattant a kezemen a bilincs, hátul, és odaállítottak a falhoz ... mire a Mici mondta a Mirkónak meg a Szlavkónak, hogy de nézzék, ez az ember a végén volt ez ideig, hát ő nem betörő, hát nézzék, szegény még a sliccit is elfelejtette begombolni ... de a két rendőr köntörfalazás nélkül azt mondta, kuss, álljanak maguk ketten a falhoz, ne falazzanak itt egymásnak, gyanúsak e nélkül is – odalöktek bennünket ... arccal a fal felé, mondták ... és akkor már hallottuk, hogy megérkezett a bankigazgató, és ideges és szentséggel, hogy mi a kurva fasz van a bankkal már megint, hogy-hogy csak a riasztás után tíz perccel ért ki a Mirkó meg a Szlavkó ... és hát, hogy úgy mondom, államügyész úr, mindenkit elküldött az anyjába ... és mi megszeppenve álltunk a falnak fordítva, a Micivel ... és a Mici egyszer csak megkérdezte, hogy begombolja-e a nadrágomat ... mivel, tudja, neki nem tettek fel bilincset, hiszen ő ott ült a pultnál, amikor jöttek a bankrablók ... és erre én csak azt mondtam, hogy megköszönném magának, Mici ... és a Mici szép lassan odatette a jobb kezét, de nem a gombokhoz nyúlt, hanem benyúlt a nadrágomba ... és megfogta a ... a ... hát, tudja, megfogta akkor a nemi szervemet ... és elkezdte lassan simogatni ... és, és az rögtön megkeményedett, a Mici meg fogta egyre ... mondtam, hogy Micike, mit csinál maga ... de ő csak felém fordította a fejét és mélyet pislantott a nagy fekete szemeivel ... és hirtelen kellemes bizsergést éreztem minden tagomban, mint amikor még fiatal voltam, és a feleségemmel még nem is voltunk házasok és alkalmi helyeken szereztünk egymásnak örömet ... mire a hátunk mögül a Mirkó odaordított ... maguk ketten ott, jöjjenek csak ide! ... és hát akkor a Mici gyorsan kirántotta a kezét és begombolta a sliccemet ... én másról, államügyész úr, tényleg nem tudok beszámolni ... én nem hallottam a banditákat, hogy a hátsó kijárat felé a végé mellett elrohantak volna ... nem hallottam semmiféle lábdobogást, hát mondom, csöpög a víz, még ma se javította meg a Józsi bácsi ... csak a Szlavkó találta ki ott rögtön, hogy aha, ez állí-

tólag kinn volt a vécén a betörés ideje alatt, ez gyanús nekem, mondta ott a Szlavkó a főfelügyelőnek ... és akkor a főfelügyelő mondta, vigyék el ezt az embert kihallgatásra, előzetesen letartóztatjuk... és hát elvittek ... akkor hallgattott ki az az államügyész úr ... szegény, milyen fiatalon ... rendes embernek látszott pedig ... de mondja már, nem volt valami sövény épp ott, vagy buk-szus, bokor, ilyesmi, hogy fölfogta volna az államügyész urat az esésbe? ... nem volt ... hát tényleg kár ... no aztán, gondolom, tudja, szabadlára helyeztek, és akkor találkoztam a Micivel, és hát ... tudja, elég jó volt vele ... pár napig nagy volt a boldogság meg a bolondság is, ugye ... de végül is ő is otthagytott ... azt mondta, csalódott bennem ... azt hitte, hogy én tényleg a bankrablók közé tartozom ... és engem ez oly izgalmassá tett a szemében, hogy ... hogy rögtön megkívánt ... de aztán meggyőztem, hogy semmi közöm az ügghöz, én tényleg csak a nagydolgomat végeztem el kinn a klozeton ... és akkor otthagytott ő is engem.

*NYÁRFÁS ALITTA***A tükörben II.**

Dermedt mozdulatlanság fagyott a tájra, a sárkány rémisztő ordítása hallatán. A vérfagyasztó hangot a csend üvöltése követte. A mélység gyomra görcsbe rándult, és a gyökerek recsegve szakadoztak, ahogy a föld hullámzó táncba kezdett. A hegyek hatalmas robajjal dőltek el, síkká feszítve, köztük a dombos (???). A duzzadó erek vöröslő cseppeket sajtoltak a levelek hegyére, majd hideg szellő vonult el fák között. A sárkány utolsót lélegzett, s nem is volt már szűz a lány, de a te vágyad, hogy újból megszüless, testi-lelki szerelemben fogja összeforrasztani a férfival! – mondta az ősz hajú, bátorító, kedves mosollyal. A bolyongó lelkeknek az egyedüli gyógyír az újbóli megtestesülés azok között, akiktől nem tudtak elszakadni haláluk után – folytatta. Így legalább te is felismerheted, hogy a táltosok nem is azok, aminek nevezik magukat. No, persze, te sem vagy Nyárfás Alitta, a füleden ülsz?! Nem szeretem a nevemet, mindenki csak kinevet érte. A Józsi is mind rajtam röhög, meg mutatgat, amikor a tanító néni fölszólít, hogy Nyárfás Alitta. Senkinek sincs ilyen neve, csak nekem. A Józsi mindig kicsúfol, hogy meghúzom a copfodat, miért nem hordasz szoknyát, meg a lányok közé lök, hogy menjél gumizni a szünetben. Apa azt mondja, hogy ez is egy leánynév, de én hiába mondom neki, ő akkor még jobban kinevet. Mára is egész nap csak csúfolt. A tornaórán azt mondta, hogy a lányok nem tornagatyában vannak, meg lökdösött, hogy menjek a lányok közé kiütőcskézni. Nem szeretem a Józsit, mert mindig bánt. Apa azt mondta, üssek vissza ha bánt, de én nem szeretek verekedni.

Bumm! Nagyon megijedtem most, mert a tanító néni a fejemre vágott. Most is mindenki rajtam nevet, mert én sose figyelek, amikor fölszólítanak. A tanító néni kiküld, hogy vizezzem meg a szivacsot. Mindig engem szokott kiküldeni, mert én sose figyelek. Kimentem a vécébe, és megvizeztem a szivacsot, aztán az udvarra, és átmásztam a kapun. Oda mentem a Peti bácsihoz a piactéren. A Peti bácsi mindig ott szokott ülni a piactéren a padokon. A Józsiék őtet is mindig csúfolni szokták. Butterer Peti hülye! A Butterer Peti hülye! – szokták kiabálni neki. Most is a szünetben a Józsi megdobálta kaviccsokkal, és amikor a Peti bácsi fölkelt, akkor gyorsan beszaladt az iskolába. Oda a Peti bácsi nem mert utánamenni. Nem szeretem a Józsit, mert mindig rosszkodik. A Peti bácsi szája be volt dagadva, és folyt a vér belőle, mert a Józsi biztos eltalálta kaviccsal. Odaadtam neki a szivacsot, hogy törölje meg a száját. Én nem vagyok olyan, mint a Józsiék, én még sose bántottam Peti bácsit. Szoktam vele beszélgetni is. Amikor odaadtam neki a szivacsot, nem tö-

rölte meg a száját, hanem megkérdezte, van-e krétám is. Odaadtam neki egyet, és elkezdett irkálni a padokra. Megmondtam a Peti bácsinak, hogy én se szeretem a Józsit, mert engem is mindig kicsúfol, hogy énnekem lányos nevem van. A Peti bácsi megkérdezte, hogy hogy hívnak. Leírja a padra a nevemet, mondta. Mondtam neki, hogy Nyárfás Alitta. De a Peti bácsi nem is tud írni, mert azt írta le a padra, hogy Sáfrány Attila. Hiába mondtam neki, hogy engem nem így hívnak, hanem Nyárfás Alitta. Jót nevettem, hogy engem Sáfrány Attilának hívnak. A Peti bácsi is nevetett, én meg el is felejtettem, hogy iskolába vagyok, és elindultam haza. A Peti bácsi is jött velem.

Otthon aztán be volt zárva a kapu, nem tudtam hova ment anya, máma nincs piac. Én bemásztam a kapun, hogy majd biztos rögtön jön, csak átment valahova a szomszédba. Az ajtó az nyitva volt, és én bementem a szobába. Aztán hallottam, hogy anya otthon van, mert nyikorog az ágy. Biztos lefeküdt aludni. Anya! – szóltam neki. Erre úgy megijedtem, mert a pokróc alól hirtelen a Gyula bácsi ugrott ki, aztán meg anya meztelen. A Gyula bácsi rögtön felöltözött, és elszaladt. Én nagyon megharagudtam anyára. Sírtam is, de anya csak hallgatott. Meg se kérdezte, hogy miért jöttem haza. Én nem szeretem a Gyula bácsit, mert mindig csak mosolyog rám, csipkedi az arcom, meg azt kérdegeti, hogy hogy van komám Alitta, meg ilyenek. Olyan randa volt, hogy meztelen voltak, én nagyon megijedtem, és sírtam is. Anya nem is beszélt hozzám, csak mérgesen nézett rám, én meg kimentem a Tappancshoz az udvarra. Sokáig kint ültem, és simogattam a Tappancsot.

Egyszer csak apa rontott be a kapun, és kiabált anyára, hogy hol volt, a gyárba telefonáltak, hogy a gyerek eltűnt az iskolából, sehol se találják, itthon meg senki se veszi fel a telefont. Anya azt mondta, hogy biztosan véletlenül félretette a telefont, én meg hazajöttem, itthon vagyok, ne idegeskedjen. Elkezdtem félni, apa engem sose vert meg, de most olyan mérges volt, amikor odajött hozzám. Nagyon mérgesen kérdezte, hogy hogy kerültem haza. Apa még sose nézett ilyen mérgesen rám. Én nagyon féltem, hogy most mi lesz. Megmondtam apának, hogy a Gyula bácsi ott volt az ágyban anyával meztelen. Erre apa elhallgatott, és elment. Ezt jól megúsztam. Este mikor hazajött részegen, akkor odamentem hozzá. Mikor apa berúg, akkor mindig mosolyog, és simogatja a fejemet. Most nem mosolygott, de azért én odamentem hozzá, hogy megmondjam, hogy az Alitta az nem is lányos név. És apa azt mondta, hogy NEM IS FIAM! Mikor azt mondta, hogy NEM IS FIAM, akkor sírni kezdett apa, és megsimogatta a fejemet. Én pedig nagyon boldog voltam.

PRESSBURGER CSABA – SAUL

„Másként nem lehet ebből megélni”

*Ars poeticáktól megcsömörlött valónk,
pusztuló kialakulónk,
elkötelezendő készség,
csakis meghatározott irányba dőlő merészség.*

Re-vers

*Úgy döntöttem,
verset írok,
rím alá rendelem a szót
én tökfiloc.*

Gúnyolódó felezgető

*Írok én egy verselemző
Tetszésének megfelelő
Szabályosan rímeltetett
Ütemező szörnyeteget.*

*Magyar vers és ősi forma
Térjünk vissza a kőkorba
Szerezzünk be agyagtáblát
Véssük bele a kokárdát.*

Fecskék, menjetek haza!

*Fecskék, menjetek haza!
Nem tesz nektek jól az itteni levegő.
Induljatok haza Afrikába, no, nyomás!*

*Holnap már nem akarok belőletek
még hírmondót sem látni.
Nem bírom, amikor nekirepültök a biciklimnek,
és bedarál benneteket a küllő.
Nektek is jobb lesz, no.
Nem fogok könnyörögni.
Lőni fogok.*

PAPP P TIBOR

Discourse Dombos

A SZÉTFUTÁS LAPJAI

negyedik^x futás

Én vagyok a papnak a fia, de én vagyok a pap is, de csak mint saját fiam lövöm le a kertészt a filmben, mint pap nem szerepelek, az más. Itt viszont a saját apám vagyok és a smaszerek kegyeltje. Úgy mondják, smaszter az, aki nem ijed meg a saját árnyékától, és spórol a levesporral.

Garaczi László: *A megtartó fegyház.* = *Uő.: Tartsd a szemed a kigyón.* Holnap Kiadó Budapest 1989, 21–22.

Amikor azt javaslom, hogy a szimbolikus nyelvet kössük az önmegértéshez, akkor a hermeneutika legmélyebb vágyának kielégítésére gondolok. Minden interpretáció arra törekszik, hogy egy bizonyos eltávolodást és távolságot győzzön le: azt, amely az értelmező és aközött a már letűnt kultúra között feszül, amelyhez a szöveg tartozik. Azzal, hogy legyőzi ezt a távolságot, azzal, hogy a szöveg kortársává válik, az egzegéta magáévá teheti az értelmet, az idegent sajátá, a sajátjává akarja tenni, vagyis amikor a másik megértésén fáradozik, saját magát akarja jobban megérteni. Így minden hermeneutika, nyíltan vagy burkoltan, önmagunk megértése a másik megértésének kitérőjén keresztül.

Paul Ricoeur: *Létezés és hermeneutika.* = *A hermeneutika elmélete.* (Szerk. Fabiny Tibor) Ikonológia és Műértelmezés 3. Szeged 1987, 236.

Hej, történetek¹. – Dombos/Lankás: 2 in 1. (Egybeolvasat.)

Sáfrány Attilának

Mesélik az öregek, hogy Buterer Péter, mielőtt Dombos leggazdagabb írójává vált, egy éhenkórász alkoholista volt, olyan szegény, hogy nem vehetett részt a pártüléseken, mert a hasa korgása zavarta a dombosiakat.

Mirnic Gyula: *Az angolvéce komplexus.* = *Dombosi történetek.* Symposium, Szabadka, 1998, nyolcvanhét.

...: a doktrína a közléseket a beszélő alanyokon keresztül kérdőjelezi meg, abban a mértékben, amennyiben a doktrína mindig jelértékű, egy előzetes hovatartozás megnyilvánulása és eszköze; e hovatartozás osztály-, társadalmi helyzet, faji, nemzetiiségi vagy érdekjellegű, formája lehet harc, lázadás, ellenállás, vagy elfogadás. A doktrína az egyéneket bizonyos típusú közlésaktusokhoz köti, következesképpen eltiltja őket az összes többitől; viszont bizonyos típusú közlésalakulatokat arra használ fel, hogy összekösse az egyéneket, ugyanakkor megkülönböztesse őket mindenki mástól. A dokt-

^x Továbbra is a *neki* látszana talán a leginkább kézenfekvőnek, mégis inkább passzol az *át*, de leginkább az *el*.

¹ (Hej, történetek) Aaron Blumm műfaj-meghatározása, mely – vélhetőleg – a kisebbségi közegeben dülő, s igen erősen támogatott helytörténet-írási konjunktúrát célozza, de egyúttal az anekdotázó magyar prózahagyomány (hős) múltját is megidézi – legalábbis számomra.

rína kettős uralmat valósít meg: a diskurzusokét a beszélő alanyokon és a beszélő egyének legalábbis virtuális csoportját a diskurzusokon.

Foucault, Michel: *A diskurzus rendje*. = Holmi 1991/7, 879.

Ameddig a szem ellát! (Kfp.)

Az irodalmi közvetítés nem szívesen ~~dob-piacra~~ csomagszerű válogatásokat. Erre csak ha a kortárs tendenciák alakulásáról kíván tájékozódni – s akkor is szűrőpróbaszerűen, külhoni szerzők és/vagy folyamatok afféle kontrollcsoportként történő szemrevételezése során – szorítkozik folyóírásunk. Ez alól a bejáródott gyakorlat alól a határon túli magyar irodalmak alakulásának nyomon követése, illetve fiatal (nemzedéki) csoportok bemutatása esetében hajlandó eltekinteni az egyetemes magyar irodalmi nyilvánosságot alakító hallgatólagos konszenzus. A Magyarországon még szakmai körökben is csak korlátozott ismertségnek örvendő *Discourse Dombos*.²-hoz általam – nem minden szerénytelenség nélkül – vállalt kontextus gyártási kísérlet így két okból is legitimnek tekinthető: a.) a kontextualizálendő diskurzus, bár önnön virtualitásának hangsúlyozására nem kis energiát fordít, elérhetőségi médiumai² tekintetében túlnyomórészt vajdaságinak, azaz határon túlinak számít; valamint b.) az azt alakító szerzői funkciók még nem örvendenek ~~teljesítményüket megillető~~ ~~presztízsnak~~, így – a honi kanonizációs gyakorlat elvárásainak megfelelően – fiatalként és egyúttal – mivelhogy nemegyszer közös emblémával (*Discourse Dombos*.³) szignálják megszólalásait³ – nemzedékként is számon tarthatók.

[Annak legitimitása, hogy e kísérletre jómagam vállalkozom már korántsem ennyire egyértelműen indokolható meg. Nem lenne ildomos letagadnom, hogy egykoron magam is szívesen vettem, ha az immár több alkalommal megidézett embléma mögött rejtezők közé engem is (PpT[®]) oda gondolnak, bár primér (szépirodalmi) szöveggel soha nem szerepeltem a csoportban, azonban már jó két esztendeje formális és informális tagságot a vajdasági irodalom szervezeteiben – többségükben irodalmon kívüli okokból kifolyólag – szüneteltetni vagyok kénytelen, így talán bizonyos fokig rendelkezem azzal a tér/időbeli távolsággal, mely a *Dombosi történetek*et létrehozó közeg értelmezését esetlegesen elősegítő kontúrok felvázolásához jogalapot biztosít a számomra. (Ezennel ünnepélyesen megfogadom, hogy a továbbiakban, a diskurzus működési feltételeinek taglalásakor, igyekszem tartózkodni a saját beteljesületlen elvárásaim számonkéréséből adódó /ön/értelmezési redukcionizmustól.)]

Először talán a diskurzusba való beletartozás feltételeit kellene explikálnom: a *Discourse Dombos* részesének tekintek minden olyan 1.0. szépirodalmi szöveget, mely tartalmazza 1.1.0., vagy utal 1.2.0 a diskurzust névadóként lokalizáló *Dombos* helyiség- (esetleg táj)névre; illetve a *Dombosi történetek* c. válogatásba reprezentatív szerzőként bekerült három szerzői funkció (1.1.1 Aaron Blumm, 1.1.2. Mircics Gyula, 1.1.3. Szerbhorváth György) által jegyzett minden szépirodalmi alkotást, valamint azokat a nem szépirodalmi szövegeket, melyek önértelmezik 2.1.0 (interjúk, naplórészletek, esszék), illetve 2.2.0. értelmek (kritikák, recenziók, tanulmányok) az első főcsoportba sorolt szövegeket. (Még mielőtt bárkit elriasztanék, jelzem, hogy a fenti besoro-

² (elérhetőségi médium) Symposion – Szabadka, Táltos – Kishegyes, Új-Vidéki Műhely – Újvidék.

³ (közös emblémával szignált megszólalások) Ez a gyakorlat a Symposion 1995/4-es N° 006 számával vette kezdetét.

lás által létrehozott szövegkorpusz egyelőre még nem igazán mondható terjedelmesnek, aggodalomra inkább csak a hozzáférhetőségének esetlegessége adhat okot.)

A diskurzus értelmezésének legkézenfekvőbb, bár korántsem a legkarakterisztikusabb forrása a már említett antológia **Aaron Blumm – Szerbhorváth György – Mirnics Gyula: Dombosi történetek**. Szabadka, 1998, százkilenc p.⁴, hisz a könyvformában való (újra)közlés a diskurzus dialogicitásának kimerevítésével a feltérképezendő keretfeltételeket is elfedi előlünk, a neki tulajdonítható reprezentatív jelleg azonban – mivel szerkesztő nincs a kötetben feltüntetve, nyugodtan tekinthetjük kollektív teljesítménynek a válogatást – árulkodó is egyben, hisz a be nem került írásokkal összevetve következtetni lehet az azt létrehozó szerzői funkciók irodalmi (ön)értékrendjére. (Nos, e tekintetben előrevethetem, hogy a teljes diskurzus tanulmányozása a már említett dialogicitással kapcsolatos dimenziókon túl is sokkal kecsegtetőbbnek bizonyulhat – legalábbis ez az én értékítéletem.)

*

És íme, már meg is érkeztem a becserkészendő terület centrumába. Már látom is az irodalmi régió (tudóskodva area) álmohatárán a közizgatási táblát: DOMBOS. Persze az ellenség megtevesztése céljából – hisz az általános honvédelmet és társadalmi önvédelmet (ONO i DSZ) erre fele négy szemeszteren át (volt) szokás oktatni az egyetemen – nem ritka a LANKÁS jelalakot felvonultató tábla sem. Egy magát profiként aposztrofáló rendszerkritikust azonban nem téveszthetnek meg sekélyes praktikák; aki mellé beszél, az is belebeszél. (Még szerencse, hogy időben explicáltam a diskurzusba való tartozás feltételeit.)

Hej, történetek. (Két tudás egy csárdában.)

A *Discourse Dombos* szövegszámainak további bogozgatásakor célszerűnek látszik egy keveset a *Táltos* néven futó, szakmai (elit irodalmi) berkekben⁵ – egyelőre – nem túl nagy reputációnak örvendő irodalmi médiumnál is elidőzni. Ennek csak egyik oka, hogy e lapban találhatók meg legnagyobb számban és arányban a diskurzust képviselő szövegek. (A húzószabak, a nagyobb kanonizálhatósági potenciállal bírók ugyanis a *Symposion* illetve az *EX Symposion* számára lettek mindeddig tartalékolva.) Szövegek közötti interakció – legalábbis ami a tartalmi felhomályosításon [Hogyan is rabolták ki ~~valójában~~ a Vajdasági Bankot?] túlmenőket illeti – azonban csak a *Táltos* hasábjain alakult ki, diskurzus(ok)on belüli/(közötti) szemléleti rivalizálással csak a DOMBOS/LANKÁS relációban találkozni.

Most pedig következék a DOMBOS/LANKÁS ellentétpár (vagy inkább komplementer fogalmak) geográfiai státusával⁶ való el/leszámolás: Az értelmező szótár szerint a kritikus magasság/mélység mindkét esetben a tengerszint feletti 200 méter.

⁴ (százkilenc p.) Kérem bocsássák meg nekem, hogy az elnézhetőnél egy picivel több írásomban a redundáns adat, de új (nemzedéki) termékről lévén szó, nem kis szerepet szánok a nyomatékositásnak.

⁵ (szakmai [elit irodalmi] berkek) A kisebbségi irodalmak berkeinek természetéről bővebben l. **Sántha Attila: Az elkülönöződött nemzet.** = Tiszatáj 1997/8, 66–67.

⁶ (geográfiai státusz) Az anyaországi 'emigrációban eltöltött évek' alatt a legnagyobb intellektuális izgalmat az tudja/ta számomra okozni, amikor az elektronikus médiában valamely jugoszláviai ex-honfitársam, vagy ex-jugoszláviai sorstársam nyilatkozatára akadáva azt igyekszem megjósolni, hogy az őt faggató médiaértelmiségi az *ÚJVIDÉK* szintagmát vajon hely- vagy tájnévként fogja használni.

A limit tehát azonos. A diskurzus/dialógus utótagok is tekinthetők – kisebb megszorítással⁷ – szinonimapárnak. A tét a nézőpont elfoglalása. Illetve a vonatkoztatási csoportok kijelölése. Mert a tárgyalt szövegtörzsek jelölői azonos pozícióból indítják értelmezési stratégiáikat, de ellentétes irányba szövik tovább jelentéshálójukat. (És itt kell köszönetet mondanunk a [kon]posztoknak, mert felszabadították számunkra, naiv olvasók számára, a sokáig a szerző intenciójának adekvátság-rabságában elgondolt jelentést.) A maguk felett legitimnek elismert értelmezési rendszer hatalmi viszonyai konstituálják e szétartást. Mindkét elnevezés túl látszik mutatni önmagán, azaz jelöli a választott vonatkoztatási csoport önnön helyzetéhez képesti irányát. Dombos esetében a tájból való enyhe kiemelkedésre helyeződik a hangsúly, a lanka ezzel szemben a lejtőre fókuszál, amihez még a *lankad* konnotációs láncszem is könnyen mobilizálható. Ilyenként DOMBOS az ún. ~~magas/elit~~ irodalom babérjaira pályázik [Regényhős, az még lehetek, ha másképpen nem, hát mint saját regényem hőse. Ennek megfelelően eredeti tervem az volt, hogy magam is megpróbálók felsorakozni a manapság divatos prózaírók mögé/ / vagy netalán közé, s ennek megfelelően keresek témát/ / s az ehhez dukáló stílusban mesélek. /Szerb/Horváth György: Véraláfutás. = Symposion 1995/4, N° 006 30.], LANKÁS viszont lefelé figyel, amikor saját önépítésének (Bildung)⁸ elveit vázolja az őt létrehozó falusi közösség 'néplelkére' apellálva igyekszik legitimálni létezését [Néhány szót lokális jellegünkről. Ilyen csak analóg módon létezik. Arról van szó, hogy az emberben ez a se-se behatárolódás a szívben találja meg otthonát. Az analógia realizálta magát, amikor egy területi egység, nevezetesen Bácska szívében, Kishegyesen megteremtődött a szív szellemiségét képviselő folyóirat /a Táltos/, ezért lett /Kis/Hegyes, mások Dombosa, a mi Lankásunk! Lankás: egy gondolatiság térnyerése. Sáfrány Attila: A lankási tér. = Táltos 1996/1, 2.].

A *Lankási Dialógus* egyfelől tehát tisztában van saját be nem vettségének bebetonozottságával, az általa képviselt tudás (és megszólalási mód) szépirodalmi diskurzus-képtelenségével, másfelől viszont nyitottságával igyekszik elmosni a közte és a *Dombos Discourse* közötti különbséget, ami – a közös alapot képező szövegek alulretorizáltsága következtében, hol az imitált dilettantizmus és a dilettáns őszinteség közötti határmegvonás nem egyszerű feladat – nagyjából sikerül is⁹ neki.

A két megidézett transzdiszkurzív pozíciót elfoglalni látszó szerzői funkció ~~intuíciói~~, bár kellő olvasói elhatározás után beleinterpretálhatóak egy-egy általuk jegyzett¹⁰ szépirodalmi túlsúllyal¹¹ bíró szövegbe is, ön/diskurzusértelmezéseikben 'érhetők tet-

⁷ (kisebbségi megszorítások) A megszorítások inkább az utóbbi (LANKÁS) fogalomra értendők, ahol a diskurzus disszeminatív többértelműsége a magát eleve vesztesként pozicionáló fél demonstratív párbeszédkészségére redukálódik.

⁸ ([Bildung]) A (szöveg)testépítésnek nagy hagyományai vannak a tárgyalt régióban, hogy csak a népszerű **Kredencz** zenekar *A józsi, a gábor meg a gyula badizik...* kezdetű, méltán slágerré vált delíriumára utaljak.

⁹ (nagyjából sikerül is) Az elfedni kívánt különbség, sajátos módon, éppen az azt elfedni kívánók megszólalásaiból kiszűrhető látens kisebbségérzet következtében válik észlelhetővé.

¹⁰ (általuk jegyzett) Az antropomorfizálást elkerülendő, talán megfelelőbb lenne az *x° által határozott* kifejezés.

¹¹ (szépirodalmi túlsúly) A diskurzus játéktérének határkijelölésére csak ideológikus pozícióból lehet igényt formálni, ebből következően a szépirodalmi környezetben megjelenő szövegek-nél is felborul olykor az (ön)reflexiónak és az irodalmiságnak az alrendszeren belül is identikusnak tartható/andó aránya.

ten'. Ebből a szempontból prediszkurzívna tekinthető [Szerb]Horváth György *Falu-
vég*. (Új Vidéki Műhely 1993/2 No 5 10–11) c. esszéje, melyben felvonulnak a majdani
szövegközösség legfontosabb toposzai (a kastély, a temető, a vasútállomás, a falu bo-
londja) és – ami ez esetben talán még inkább fontos – az azokat többé-kevésbé
koherens értelmezési keretbe gyűjtő értékítéleti háló. És ezennel van szerencsém ün-
nepélyesen bejelenteni, hogy az előbbi félmondatban hangzott el talán a legegység-
műbben írásom központi kijelentése, azaz: jómagam a dombosi/lankási történeteket
aránylag jól elkülöníthető szövegtörzsként (bizonyos [akár esetlegesen 'egymásra
találó'] szerzői funkciók által határolt szövegek közösségeként) kezelem, melyek hatá-
rai mind az elbeszélés módja(i), mind az elbeszélés tárgya(i) tekintetében megragadha-
tók, ezzel szemben a *Dombos Discourse* és a *Lankási Dialógus* – az én olvasatomban –
egy-egy, a Stanley Fish nyomán bevezetődött, s az egyetemes magyar irodalomtudo-
mányban is meghonosodni látszó szakszó alapján – még alig körvonalazódott szabály-
készlettel bíró – értelmezési közösség (az önjelölt tagok – tagságukat bizonyítandó [ön-
ként és dalolva] – alkalmazta interpretációs módszer), illetve ezen kialakítandó értel-
mezési közösségek (dombosiasan/lankásiasan: olvasókör) konstituálódására bejelentett
transzdiszkurzív szerzői funkció igénye. Mondtam volt, hogy az általam tárgyul vá-
lasztott szövegközösség határai – szerény véleményem szerint – mind az elbeszélés
módja(i), mind az elbeszélés tárgya(i) tekintetében megragadhatók, de – ha jól olvasom
az eddig megjelent, s hozzám is eljutott recepció¹² – a tisztelt nagyérdeműt, és sajnos
a profi értelmezőket is kénytelen vagyok ide sorolni be, egyelőre sokkal inkább ér-
dekli, hogy 'ki' (szerző) és főként, hogy 'hogyan' (konklúzió: csúnyán – azaz: a stílus),
semmint az, hogy 'mit' (tárgy), és 'mi módon' (narráció) beszél.

Nicsak, ki beszél? (A szerzői elv gyengítése.)

Az imént vázolt benyomásomnak engedve most én is a szakmai szempontból mar-
ginális, de a tárgyalandó diskurzusokat futtató közegben a legegységesebbnek tűnő kér-
désre kísérelnék meg választ adni (Nicsak, ki?): nos, az ~~az ember~~ (jelen esetben: PpT®
szerzői funkció) érzése, hogy a [ju.]mi irodalmunk¹³ lokális bazárjában (tőzsdének
egyelőre nem merném nevezni) igen jó ára és keletje van az esszéista/publicista
([ön]reflexív) redukcionalizmusnak, azaz a szerző (a 'ki'), a narrátor (a 'mi módon') és
a főhős (a 'mit') nagyvonalú egybemosásának, minek okán a kisebbségi magyarórák
után/mellett – az irodalmi makrodiskurzus teljes balkanizálódásának látszatát elkerü-
lendő – talán nem ártana néhány ének-órát¹⁴ is adni/venni.

Van egy olyan, kellően már intenciótulajdonító jellegéből adódóan sem argumen-
tálható, sanda gyanúm, hogy ez a redukcionalizmus – a későmodernitás individualizá-
ciós programján túl – abból a hitből táplálkozik, hogy a triász első tagjának megraga-

¹² (az eddig megjelent recepció) Amely legnagyobb sajnálatomra nem lép túl a recenzió kínálta kereteken, bár – mentségére felhozandó – eddig csak napi- és hetilapok hasábjain volt sze-
rencsém vele találkozni.

¹³ (a [ju.]mi irodalmunk) Engedtessek meg nekem, hogy ismét ezt a nosztalgikus, a beletartozás
folyamatosságát sugalló terminust használhassam.

¹⁴ (ének-óra) Az 1994/95-ös tanévben a Németh Gábor® jelsor révén ismertté vált szerzői funk-
ció antropomorfizálódott mása *Énekóra* cím alatt hirdetett az irodalomban (mi) előforduló
én([ön]kép)ekről elbeszélgető szemináriumot Szegeden a JATE BTK Összehasonlító Iroda-
lomtudományi Tanszék irodalomelméleti speciális képzésének *Az író olvasatai* c. állandó,
vendégelőadók által prezentált kurzusa keretében.

dásával a másik kettő¹⁵ is jól kézben tartható. Remélem itt nem csupán az a Foucault-i ihletésű kényszerképzet beszél ki belőlem – természetesen a nyelv, a kisebbségi, azaz a marginalizálódó/ott nyelv által –, miszerint az irodalom sem maradhat mentes a diszkurzivitás hatalmi (megjelenési formáit tekintve hatalmaskodó) jellegétől. Számon tartani pedig igazán csak úgy lehet, ha ellenőrizhető a beszélők hitelessége, ha faktualizálható a fikció, ha a szöveg által prezentáltak, mint a megnyilatkozó individuum önreprezentációja érhető tetten és kérhető számon, azaz akkor jó, értékelhető a szöveg, ha problémamentesen összehangolható a megnyilatkozó és a kinyilatkoztatás.

A fenti koncepciózus konklúzió természetesen ismét csak foucault-i ihletésű¹⁶, s elhangzása után immár azt is az igen tisztelt olvasók tudomására illene hoznom, hogy jómagam mit is értek az ezen írásban (is) oly szívesen alkalmazott diskurzus szakszón, ám mielőtt erre bővebben kitérnék, még indokoltnak látom megidézni a szerzői elv gyengítésének alapjául szolgáló (poszt)hagyomány egyik, irodalomtudományos mezőnk Farkasembere által magyar nyelven megkonstruált rezüméjét:

A literátor mint élő személy illetve mint egy intézményrendszer közegében publikus mű szerzője illetve mint az e műben narráló én közötti hármasság különbségtétele, amelyet Foucault nevezetes írásában¹⁷ végrehajt, saját álláspontjáról szemlélve problematikus. Foucault célja világosan az, hogy megakadályozza a szerző individualizációját, illetve hogy az elmélet gyakorlatában érvényt szerezzen annak a tényként kezelt belátásnak, hogy a szerzői funkció számos énné, számos szubjektummá és számos pozícióvá adhat teret. Különböző című művek azonos nevű szerzői nem azonos individuumok. Foucault azonban tudja, hogy e belátás egyáltalán nem általános. E monolit szerzőkkel dolgozó diszkurzusba való belépése, és e belátásának [az] érvényesítési kísérlete azzal a stratégiával történik, hogy egy helyett három különböző „imaginárius fixációt” hoz létre. Ez eléggé provokatív ahhoz, hogy a diszkurzus résztvevőinek a figyelmét ráirányítsa előfeltevéseik kérdésességére...

[E koncepció alapján]¹⁸ nem az tűnik a leghatékonyabbnak, ha egy szubsztanciális entitásból hármat csinálunk, hanem ha arra irányítjuk figyelmünket, hogy az entitás nem lehet szubsztanciális. Ismétlem, függetlenül a „Mi a szerző?” érvelésétől, Foucault elgondolása is ugyanez. Farkas Zsolt: Fixáció és fluktuáció háborúja, amint megmondattott. = uő.: Most akkor. Filum, Budapest, 1998, 49–50.

¹⁵ (a másik kettő) Ami három, hisz sokszor felcserélődik az általam kellően eddig nem explicitált 'hogyan' és 'mi módon' közötti különbség megtétele. A 'hogyan'-ként felvillantott stílus-problematikát ugyanis az általam (is) irodalmiasítani kívánt funkcionista társadalom-szemlélet külsőként próbálta megtenni a művészetek alrendszerének médiumává; ezzel párhuzamosan az irodalom önépítő alrendszerében a 'mi módon'-ként jelölt narratológia vált a par excellence irodalomtudománnyá. Sajnos a [ju.]mi ezekről a mindennapi gyakorlat szintjén – s itt nem elsősorban a magát az irodalom tudományos régiókba helyező hányadára gondolok – nem igazán kíván tudomást venni, azaz 'narratológia gyanánt' csak az elbeszélő személye foglalkoztatja, a stílus pedig csak mint a szép – értsd: irodalmilag bevett – beszéd(mód) érdekli.

¹⁶ (ismét csak Foucault-i ihletésű) V.ö.: *A szerzőnek mint a szignifikációt uraló és ellenőrző abszolút prezenciának az elgondolása általában egyúttal ideális, immateriális, zárt értelemegészekként gondolja a műveket, míg a szerzői elv gyengítésének hívei a több értelemben is limitálhatatlan intertextus szövegébe ágyazottak. Farkas Zsolt: Fixáció és fluktuáció háborúja, amint megmondattott. = uő.: Most akkor. Filum Budapest 1998, 50.*

¹⁷ (Foucault nevezetes írása) Foucault, Michel: *Mi a szerző?* = Világosság 1981/6, 26–35.

¹⁸ ([E koncepció alapján]) A tematizált probléma lacaniánus kibővítésétől egyelőre meg szeretném kímélni ezen írás célközönségét.

A diskurzus terminushoz visszatérve, a másik immár (nem foucault-i értelemben)¹⁹ klasszikussá vált Foucault szöveg (*A diskurzus rendje*. = Holmi 1991/7, 868–889.) végén, fordítói jegyzetében Török Gábor ismerteti a francia *discours* szó használati értékeinek hálóját (beszéd, előadás, közlés, szöveg), ám ezek invariánsaként – tudtommal – a tanulmány magyar nyelvű közlése után sem honosodott meg közhasználatú honi (irodalom)tudományos terminus, s vált(ak) a forrásnyelvi szakszó „betű szerinti” magyaráztása(i) *diskurzus*, illetve *diszkurzus* formában elterjedté. Én ezek értelmezéseként a megnyilatkozást tartom, s javasolnám is egyben – persze minden purista áthallás nélkül, amolyan derridaianus barkácseszközként, csupán házi használatra – a legkifejezőbb s talán – ami, a szerzői elvet gyengítendő, fontosabb – a leginkább értéktelítetlen invariánsnak.

(A monolit szerzőkben és művekben gondolkodók számára minden bizonnyal nem lesz eléggé erőteljes ez a fogalom, hisz ők továbbra is elvárják a művektől a rekonstruálható jelentést, a szerzőktől pedig a számon kérhető kinyilatkoztatást.)

A szerző neve²⁰ így értelemszerűen problematizálódik a diskurzus kevésbé ideologikus (az Aaron Blumm, Mirnics Gyula szerzői funkciók határolta) szövegegységeiben²¹, s problémamentességet szimulálva keveredik újabb identifikációs kalandokba²², vagy válik rosszul olvasottá²³ a transzdiszkurzivitást megcélzó megnyilatkozásokban. Azaz míg az előbbieken a tárgyszinten jelenedik meg²⁴ és háritódik el²⁵ a kritika (Piszár), a recenzió (Fekete J.) és az interjú (Lovas, Tóth) folyton megújuló fixációs kísérlete(i), addig az utóbbiakban az újabbnál újabb kinyilatkoztatások csak fokozzák a zsurnáli rákérdések és a literátori ténymegállapítások nyomán már amúgy is jól összekuszálódott 'eredeztetési szálakat'.

Ha nem is a számon kérhetőség, de a nyilvántarthatóság praktikus szempontjából azonban most is elkerülhetetlen a szerzői funkciók bizonyos szintű operacionizálása. A recenzensi recepció „az önmagát alakító Mirnics Gyuláról” beszélve jelzi, hogy milyen ismervek mentén hajlandó problémátlanak tekinteni a szerzőség kérdését („ember és szerep” egybeesése mint az elvárás minimuma)²⁶, s ez talán még nem is lenne ki-

¹⁹ ((nem foucault-i értelemben)) A klasszikus terminus nála korszakot és nem létmódot jelöl. Vö.: Szakolczay Árpád: Foucault... (4.2. A klasszikus kor.) = 24–26.

²⁰ (a szerző neve) Illetve a szöveg elbeszélőjével való azonosság liberalizálása. Vö.: Barthes, Roland: 1996 *A szerző halála*. = uő.: *A szöveg öröme*. Budapest, Osiris, 50–55.

²¹ (kevésbé ideologikus szövegegységek) A szépirodalmi szöveglétrehozás és a szaktudomány elvárásai közötti átjárás talán még soha nem volt ennyire közvetlen és gyors, s ugyanakkor talán még soha nem törekedett ily mértékben a beépített elméleti panelek irodalmi identikusságának megteremtésére. Kesereg is eleget az irodalom *el*elméletiesítése felett a maga számára szebb napokat, azaz nagyobb befolyást kívánó zömmel (szép)irodalmi és kevés (szak) - tudományos ambícióval bíró kritikai hagyomány. Az intézményrendszer professzionizálódása, a szervezeti keretek átalakulása azonban inkább az előbbi habitusnak látszik kedvezni.

²² (identifikációs kalandok) Vö.: [Szerb]Horváth György: *Kis magyar szimpóztörténet*. = Symposium 1996/1, N° 007 35–36. Különös tekintettel a publicisztika faktumának fiktív hősökkel (peti) tarkított szövegterére.

²³ (rosszul olvasott) L.: [Sáfrány Attila] Nyárfás Alitta: *A tükörben*. = [(discourse dombos)] Tál-tos 1997/1, 10.

²⁴ (tárgyszinten jelenedik meg) Vö.: Mirnics Gyula: *discourse dombos* = Tál-tos 1996/2, 6–7.

²⁵ (és háritódik el) L.: Aaron Blumm: (*simul a krumplic*). = *Dombosi történetek*. Symposium, Szabadka, 1998, (huszonhét.) 27.; Aaron Blumm: *A juliskához*. = Új Vidéki Műhely 1996/3, 11.

²⁶ (az elvárás minimuma) A Tanús apologetika iránti igény más Németh Lászlót megidéző al-lúziók mögül is előtűnik, melyeket igen nehéz közös nevezőre hozni a címben megidézett

fogásolható, ha megmaradna a zsurnalitásnak a hírérték médiuma által konstituálódó keretei között. Az interjú műfaja 'leragad' az irodalmi cselekvők favorizálásánál, s 'első kézből' kísérel meg információhoz jutni a szerzői intenciókat illetően, miközben a maga által tételezett szerzőkonstrukciókat faggatja. (Ne feledjük, szinte csak a fent említett esetben egyértelmű a feladata, s 'esik egybe' az elérhető 'ember' és az elérni kívánt 'szerep'.) Ez az irodalom professzionális rendszere szempontjából azonban korántsem tanúságos, legfeljebb szórakoztató – e tekintetben pedig lefedi a tömegsajtó egy/a másik főfunkcióját. A kritikai befogadás a maga esszéista dagályosságával már összetettebb megközelítésről 'teszt tanúbizonyságot', s az irodalomteremtés aktusának²⁷ az elmélkedés középpontjába való beemeléssel az irodalomrendszer külső, luhmannianus leírásakor szintén médiumként explikálódó stílus-problematikát járja körül a maga végeletekig individualizált nyelvezetével, ám a tisztelt olvasó/értelmező itt sem tud(ott) ellenállni a játékrontás vélhetőleg pszichés indíttatású csábításának, a szerzőség nominális fixációjának. (Csak pikánsabbá teszi a situációt, hogy a kritikus kitér e fixáció már említett elhárításának az Aaron Blumm szövegeken belüli tematizáltságára.)²⁸ A szövegtárgyak és a szerzők genealógiáját azonban itt is csupán a 'mit' aspektusából sikerül (ki)jelölni. (Egyéb tekintetben én a Végel László–Aaron Blumm 'tengelyt' csak mint a Cervantes szerzői funkcionak és a lovagregény műfajának a szakma által már feldolgozott, közhelyszámba menő kapcsolódási analógiáját tudom elképzelni.)

Azok a fiúk²⁹ ... (Kisdombosi ki-ki-csoda.)

A Fekete J. útmutatása alapján letudott Mirnics Gyula mellé a dombosi trojka kevésbé problematikus tagja, Szerbhórváth György kívánczik. Az első (de e szöveg-folyamban a második), a *Dombos Discourse* keretfeltételeinek alakulását prognosztiz-

posztkánoni terminus feltételezte habitussal (mellesleg ennek a tárgyalt szerzői funkció révén megjelenített ideológiai hagyomány sem biztos, hogy képes örövendeni. [Ezért itt az ironizálás esetének fenn-, azaz szövegben forgatása is megvizsgálandó szakfeladat lehet!]) L.: **Fekete J. József: „Elkülönböződött” próza.** = (Kilátó) Magyar Szó LV. évf. 194. szám, 1998, augusztus 15, 9.

²⁷ (az irodalomteremtés aktusa) Funkcionalista nézőpontból külön jelentőséggel bír az irodalmi szöveglétrehozás és az irodalom alrendszere által konstituálódott intézmények kontaminációja, illetve a stílus és az újszerű megszólalás szerepe közötti összefüggés implicit tételezése. L.: **Piszár Ágnes: Aaron Blumm története.** = Symposion N° 0012 1997/5–6, 29–31.

²⁸ (kitér a szövegek tematizáltságára) V.ö.: ... *Na, ne vicceljen, Gábor, mondta a ház mesterné, ezzel nem lehet viccelni, ma van az utolsó nap, amikor át kell adni a jelentést, a jelentést, hogy ki mennyi áramot fogyasztott, mert különben korlátozások lesznek, meg kikapcsolások, mondta jelentőségtelesen felemelve a mutatóujját, s akkor aztán baszhatja, akkor aztán baszhatjuk. Akartam neki mondani, hogy engem nem Gábornak hívnak, hogy biztosan összetéveszt valakivel, de aztán rábágytam az egészre, és mondtam neki, hogy jól van, akkor megyek is, és majd estére beszerzem a papírokat a jelentéshez. Jól van, mondta, csak siessen, ezzel nem szabad szarozni, mert megszívhatja, meg aztán bennünket is megszívhatnak maga miatt.* **Aaron Blumm: (simul a krumpli).** = *Dombosi történetek.* Symposion Szabadka 1998 (huszonhét.) 27.; illetve *A novellákban többször szólítják Gábornak az elbeszélőt, aki tartózkodik ettől a megszólítástól Kosztolányi Esti Kőnéjét juttatva eszünkbe, ahol az író és az elbeszélő jól megosztott szerepben játszik.* **Piszár Ágnes: Aaron Blumm története.** = Symposion N° 0012 1997/5–6, 29.

²⁹ (Azok a fiúk) A látszat néha csaj, de egyelőre hagyjuk a gender-tendert.

zálni próbáló írásom címzettjeként a ^{****}Horváth György jelalakkal prezentált szerzői funkció szerepel, amivel utalni próbáltam egy, a szerzői szerepkonglomerátumok mögött általam tételezni vélt, ám önmagától is folyamatosan el-különböződni próbáló³⁰ funkcióinvariánsra. Létezik ugyanis a szerzői funkciók elkülönítésének egy olyan íratlan közmegegyezésen alapuló gyakorlata, amely 'képes' kiszűrni az új szerzők már foglalt jelalakban konstituálódni kívánó jelölőit, mégpedig úgy, hogy a diskurzusban (irodalom rendszerben, irodalmi mezőben) szerzői funkció státust betölteni kívánó aspiránsokat, ha már foglalt az általuk igényelt szerzői név (x^o) megkülönböztető tag vagy új (írói ál)név³¹ felvételére kötelezi (ennek lefolytatása kifejezetten az irodalmi közvetítés hatáskörébe tartozik, azaz szerkesztői feladat). A név piacra való bevezetésének akusa azonban nem zajlik le minden esetben zökkenők nélkül. Idő és türelem kell, amíg a szakma elfogadja (megtanulja olvasni, de méginkább leírni) a friss áru szokatlan (formabontó) védjegyét. Persze a szerzőpalánta kezdeti önmegjelenítési (reprezentációs) bizonytalankodásai is lassíthatják a folyamatot. Azért bizonyos idő elteltével, 'kellő számú' publikáció megjelenése után már rögzültnek tekinthető egy-egy szerzői név.

A Szerbhorváth György és a Wyragh Gábor jelsorokat én egy-egy ilyen folyamat eredményeként létrejött szerzői funkciót prezentáló márkajelként olvasom, melyek más (polgárjogi) aspektusból konstituálódó variánsai jelölik a Symposium törvényileg előírt kiadói/szerkesztői felelősségi határterületeit³². Abban a kérdésben most nem foglalnék állást, hogy az Aaron Blumm szerzői funkció „mögött” írói álnevet vagy álírói nevet *kell-e keresni*.

Más dimenzióba tartozik, hogy egy-egy ilyen márkanev milyen természetű konnotációs láncokat képes beindítani, s az esetleges (beindult) láncokhoz társul-e, társítható-e a névadó részéről az irodalmi megítélés (fogadtatás) szempontjából jelentőséggel bíró intenció. A már beidézett Pizsár szöveget segítségül hívva: irodalmilag *jól van-e megosztva az író és az elbeszélő szerepjátéka?* Nos, a Kossuth Rádió médiaértelmiségi szakértői által nem egyszer „ironikus nevű”-ként felkonferált Szerbhorváth névjátéka nálam nem indít be irodalmilag értékelhető jelölési láncot – ideológiakritikait³³ annál inkább. Az Aaron Blumm szerzői funkció önmegnevezése azonban már számomra is egyértelműen az irodalom rendszerének határterületein belülre utalja a névvel való játszadózást. De hogy e név jól osztja meg az irodalmi szerepek játékát, azt nem merném kijelenteni. Az általa határolt szövegeket olvasván nekem ugyanis nem Kosztolányi ugrik be³⁴, hanem a *magyar gépmeséket* 'szerző' Ficsku Pál, „az (önjelölt) utolsó népi író”.

„**** Akár Szerb (find: *.MI/Symposion/va.ma.ta.fa./...horváth), akár Mec (find: *.MI/Mozaik/...horváth), ez már a MaNcs szerint is konyak – én azonban, engedelmelemmel, továbbra is maradnék a colánál: Max.” Papp p Tibor: *Kis* **MI-s etigonizmusai*****. (****olvasás.) *Discourse Dombos. (A szétfutás lapjai.) II.* = Symposium N° 009 1996/3, 40.

³⁰ (önmagától folyamatosan el-különböződni próbáló) Ezen '(ön)mozg(at)ás' funkciójáról lásd: Hunter Ian: *Az esztétikum...* = A kultúra szociológiája Osiris.

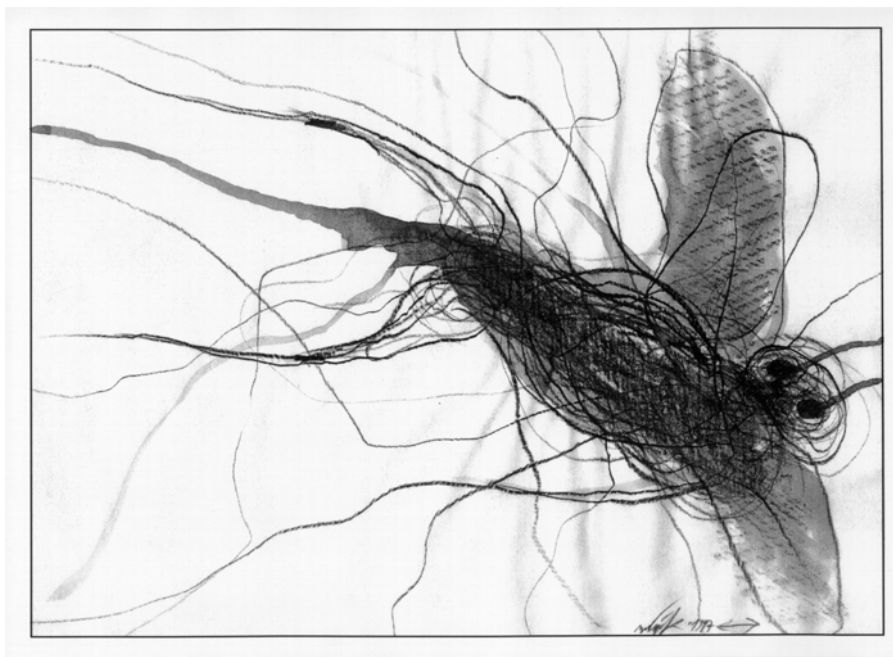
³¹ (írói ál)név) Nem tévesztendő össze a később sorra kerülő ál írói névvel (pseudoním).

³² (a Symposium felelősségi határterületei) V.ö. bármelyik 1996 óta megjelent Symposium impressumával.

³³ (ideológiakritikai névjáték) S ha elég játékos kedvemben vagyok, nem átallok a derék médiaértelmiségi elittel ellentétben (ön)parodisztikusnak tekinteni ezt a névválasztást.

³⁴ (nem Kosztolányi ugrik be) Remélem ebben nem csak azon kényszerképzetem túlkompensálásának lehet szerepet tulajdonítani, melyből kifolyólag számomra a *.MI olyan attribútumokkal bír, mint a viccbéli 'egyszeri ember', akinek mindenről „az” jut az eszébe.

Ezzel nem azt kívánom sugallni, hogy Ficsku Pál esetében jobban van megosztva a most taglalt részprobléma, hanem hogy másként. Legalábbis én másként látom működni. Azaz amíg a piszári értékítéletek meghozatalánál dominánsnak tűnő koherencia (összetartás) a Ficsku Pál szerzői funkció által határolt szövegek esetében meg látszik lenni (legalábbis a szerző és a narráció viszonylatában), addig az Aaron Blumm márkanév konnotációs potenciáljának elit irodalmi irányultsága egyelőre ellent látszik mondani (inkoherens) az általa határolt szövegek narrátori pozicionáltságának. Míg az első esetben a két szerepkör hitelesíti, az utóbbinál problematizálja egymást. (És itt nem azt kívánom hangsúlyozni, hogy [jól/rosszul] csinálja, hanem csak azt, hogy jómagam mit látok zajlani a tárgyalt szövegterekben.) Ráadásul az utóbbit gondolom bloomi értelemben (transzlokálisan) erős szerzőnek... *A nevek..., a nevek...* zárja az ezen szövegfolyammal azonos című opus „az önmagát alakító Mirnics Gyula” szerzői funkció narrátora a *Dombosi/Lankási történetek* szövegközösségének a középpontjába tuszkolni kívánt fő(anti)hős, Táncos Gedeon paradigmikus szavainak idézésével művét. (Mirnics Gyula: *discourse dombos* = Táltos 1996/2, 7.)

GAUGUIN : D'où venons-nous ? Que sommes-nous ? Où allons-nous ?

PÁL JÓZSEF

Vázlat a filozófusok államáról*

PLATÓN, DANTE, MONTAIGNE, KANT

Minden bizonnyal Platón volt az európai gondolkodás történetében az első, aki egy filozófiai rendszer birtokában akarta kijelölni a polisz fejlődésének lépésről lépésre követendő útját. Célunk azonban nem az elmélet és a praxis viszonyának a bemutatása, még csak a *Politeia* aktualitását sem kívánjuk itt igazolni. A teóriából a politikai tanácsadó (mint utána sok más későbbi filozófus kollégája) végül két axiómát őrzött meg: az ésszerűség és az erkölcsi igény elvét. Sokkal inkább azokat a fájdalmas tapasztalatokat szeretnénk idézni, amelyekről Platón a leveleiben számol be. Személyes ambícióit, reményeit, csalódásait és bukását bemutató megrendítő vallomásaiból kiderül, szinte élete végéig fenntartotta az elvet, hogy meg lehet valósítani a józan belátás és az erkölcs irányította társadalom ideáját, s ezért megpróbált politikai szerepet is vállalni. Egy esemény után azonban az idős Platón végleg visszavonta az értelmes cselekvés történeti-társadalmi megvalósításának a tételét, s lemondott arról a szándékáról, hogy az elmélet és a gyakorlat, a filozófia és a köz ügyei valaha is találkozzanak. Pedig tulajdonképpen már fiatalkori optimizmusát sem igazolta semmi: huszonhét-huszonnyolc évesen tanúja volt annak, miként bántak el Szókratészszel, nálánál idősebb barátjával és szellemi atyjával: „A leggyalázatosabb vádat emelték ellene, ami ha valakire, akkor Szókratészre illik a legkevésbé: istentelenséggel vádolva állították törvény elé, és a bírák el is ítélték, majd pedig ki is végeztették azt a férfiút, aki annak idején, amikor maguk a vádlók a száműzetés keserű kenyerét ették, nem volt hajlandó a száműzöttek egyik barátja elleni gyalázatos eljárásban részt venni” (VII. levél)¹.

Érettebb korba jutva Platón, saját vallomása szerint, csak a kedvező pillanatra várt, hogy tevékeny közreműködésével az állam ügyeit jobb irányba terelje, „hiszen a mostani államokat, még hozzá valamennyit, gyalázatosan kormányozzák”. S az emberi nem mindaddig nem fog kikerülni nyomorúságából, amíg a helyesen gondolkodók nem kerülnek hatalomra, vagy ameddig az államok vezetői valamiféle isteni rendelés következtében nem válnak filozófusokká. A végzetes hiba az illúzió volt, amiért végül keserű árat fizetett: ő, az első nagy utópista, úgy gondolta, *ha itt* (Athénban) nem is, *de ott* valahol másutt a szent célok megvalósíthatók. Mint egykor a régen letűnt múltban,

* Pál József tanulmánya ugyan nem sorozatunk számára íródott, a figyelmes olvasó azonban érzékeli, hogy a mi ezredvégi kérdéseinkre is válaszol. (A szerk.)

¹ Platón. *Összes művei*. Budapest 1943. pp. 1116–1125

az Atlantiszon, úgy a jelenben vagy a jövőben (későbbi kollégái szerint pedig Utópiában vagy a Napállamban) felépíthető egy új és igazságos társadalom.

Platón számára a „nagy lehetőséget” a dél-itáliai Siracusában meginduló politikai változások ígérték. Ide megérkezve részben ő maga indította el a baljóslatú események árrát: kiváló és eszméi iránt igen fogékony fiatalembert talált I. Dionüsziosz türannosz sógorának, Diónnak a személyében, aki jó politikai érzékkel is rendelkezett. Erkölcsi igényével, okos tanácsaival a filozófus *nolente-volente* hozzájárult a zsarnok elleni mozgalom kibontakozásához. Második siracusai utazásának (Kr. e. 366) oka Dión meghívása volt, aki a türannosz halála után egy valóban demokratikus államot akart megvalósítani. Dión támogatásával került uralomra a fiatal, s a filozófiai eszmék iránt fogékony II. Dionüsziosz. A szicíliai barát úgy gondolta, hogy II. Dionüsziosz akkor lesz jó és bölcs uralkodó, ha Platón útmutatásainak, tanácsainak megfelelően alakítja a közösség ügyeit. Ésszerű tehát: az uralkodó legyen napi kapcsolatban a filozófussal, aki, eleinte minden bizonnyal, rendszeresen véleményt formál a dolgokról és bölcsen vezeti a politikust. Az új türannosz azonban pontosan úgy járt el, ahogyan a hatalom megtartásának közvetlen érdeke megkövetelte, s hitelt adva az udvari praktikáknak elsőként is Diónt üldözte el, mivel ennek népszerűsége, okossága, gyakorlati-politikai érzéke önmagában is veszélyeztette az uralmát.

A zsarnok azonban nem merte sem elküldeni, sem kivégeztetni az egész hellén világban ismert nagy tekintélyű filozófust, hanem megpróbálta megnyerni a támogatását. Csakhogy Platón hamar átlátott a szitán, s észrevette: II. Dionüsziosz nem ahhoz kérte a segítségét és kivételes intellektuális adottságainak a mozgósítását, hogy megvalósítsa Siracusában a filozófusok államát, hanem, hogy minél teljesebben ki tudja építeni zsarnoki uralmát. Platón másodszor szökésszerűen távozott. Nem végződött szerencsésen harmadik szicíliai missziója (361) sem, hiszen képtelen volt megakadályozni száműzött barátja javainak elkobzását.

Dión azonban ellentámadásba indult. A peloponnesosi emigrációból visszatért Siracusába, elkergette II. Dionüszioszt. S végre – úgy látszott – hozzáfoghat a platóni eszményi állam kiépítéséhez. Az élete alkonyán lévő, hetvenöt éves Platón valóban lélegzetviesszafojtva bízott abban, hogy az immár hatalomba került okos és erkölcsös tanítvány képes lesz a legnagyobb álm, az Eszme valósággá változtatására. Ez a példa világító fáklya lesz, s Platón filozófiájának köszönhetően új történelmi korszak köszönt a széthúzásokkal és belső feszültségekkel teli hellén világra. Mint egy természet-tudós reszket a kísérlet sikeréért.

A legszebb illúzió után azonban a legnagyobb csapás éri. Dión merénylet áldozata lett, s gyilkosa Kallipposz, Platón egy másik tanítványa, az athéni akadémia egykori tagja.

Immár bizonyos, a hatalmas filozófiai életmű nem tudott közvetlenül történelemformáló erővé válni, bizonyítás nélküli tudományos hipotézis maradt (a levél oldalaikon keresztül beszél a természet- és a társadalomtudomány módszertanának hasonlóságáról). Ember és műve romokban hever, s az agg filozófus fejében újabb álmok és hiitek már nem születhettek és nem is születtek meg.

Ha a világi, laikus társadalom elméletét tekintjük, akkor a középkor legjelentősebb alkotása kétségkívül Dante *De Monarchiája*. A latin nyelven írt tanulmány helyett azonban most is inkább a kérdésre vonatkozó személyes jellegű utalásokat idézzük. Dante, az életútja felére eljutott költő igen sikeres politikai karriert mondhatott magának. A fiatal fehér guelf politikus 1300-ra Firenze prominens személyisége lett, aki birtokolta már a város első embere címet is. Közéleti sikereit nem „külső” okoknak

köszönhette, hiszen származása nem volt különösen előkelő, s nagyobb vagyonnal sem rendelkezett. A kortársak egyértelmű állítása szerint rendelkezett viszont kivételes intellektuális adottságokkal, jó érvelési készséggel, s a személyiség átható varázsával. Ellensége VIII. Bonifác pápa volt, aki könyörtelenül elűzte elődjét, a Szent Péter trónján mindössze néhány hónapot ülő agg és jámbor anakorétát, V. Celesztint. Bonifác, ez a ravasz politikus-pápa könnyen törbe csalta a jóhiszeműségében nem kellően óvatos Dantét is. A firenzei költő római követségnek ideje alatt a pápa uralomra segítette saját embereit, a „feketeket”, a fehér guelfek ellenségeit, s ennek következtében Dante 1302 után többé nem térhetett vissza Firenzébe.

Az Itália-szerzte nagy tekintéllyel rendelkező, elismert költő valamivel később nem tudott maga számára politikai tőkét kovácsolni VIII. Bonifác megaláztatásából és végső soron megbuktatásából (1303) sem. Az ellenségének az ellensége (Szép Fülöp francia király) nem volt egyben természetes szövetségese. Ugyanakkor neki is volt egy „Diónja”, akitől politikai eszméi megvalósítását várta, s aki erre minden szempontból alkalmasnak látszott, de aki fiatalon, a feladat végrehajtása előtt meghalt, VII. (Luxemburgi) Henriknek hívták.

Dante valóban nem volt jó politikus. Szerinte az ember sorsa Isten kezében van, Ő gondoskodik a világ alakulásáról, Ő jelöli ki a haladás útját. A politikai élet főszereplőinek egyetlen kötelessége, hogy érvényt szerezzenek az isteni akaratnak. A történelem nem az egymásnak feszülő földi erők eredőjének az irányába halad, hanem az emberi tevékenység erkölcsi minőségének isteni megítélése szerint. Dante nem hitt a belső történelmi fejlődés eszméjében; teológiai politológiájában a történelem nem az autonóm erők küzdelmének a színtere, hanem az isteni szándék és ítélet megvalósulásának a helye. Amíg a városállam sorsa felfelé ívelő szakaszban volt, Dante sikeresen politizált, de elbukott, mihelyt saját érdekükben működésbe léptek a „gonosz” erők. Dante éppolyan tehetetlen volt velük szemben, mint az Isten végtelen jóságát tanító teológia, amikor a világban kétségkívül jelenlévő Rossz mibenlétét akarja meghatározni.

Mint költészetét, politikai tevékenységét is a szépség és a tökéletes rend szent méréte határozta meg. A harmónia világban tapasztalható megbomlása, a jelenben lévő Rossz eredete végső soron az egyház világi hatalmára vezethető vissza. A keresztény világ békéjének legfontosabb feltétele a világi *monarchia* és a spirituális *civitas Dei* szétválasztása, s egymástól tökéletesen független működése. Ezt a feladatot végezte volna el VII. Henrik. Amíg viszont fennáll az összefonódás, addig a közösség életét gyakrabban fogja jellemezni a *destrukció* a harc és a gyűlölet, mint a vágyott közös cselekvés (*comune agire*) példája. Ebből a szellemi alapállásból a költő időnként igen furcsa következtetésekre jut. A közönséges logika szerint nehezen érthető például, hogy a Dante szerint Pokolra kerülő (már ássák is ott a sírját), politikájában „istentelen” VIII. Bonifác a *költeményben* miként lehet mégis a keresztény lelkek legitim vezetője, akinek Isten által szentesített joga, hogy vallási értelemben kössön és oldjon.

Dante politikai tevékenysége nem azért volt sikertelen, mert nem ismerte volna fel a jelen történéseit, a városállamok sorsának alakulását, vagy nem igazodott volna el a különféle taktikázásokban, hanem azért, mert életútjának felén túlra jutva véglegesen kialakult történelmi és erkölcsi meggyőződésével egyszerűen nem lehetett igaza. Elvei minden kalkulus fölött álltak.

Reményei szerint azonban Isten el fogja pusztítani az itáliai városállamok sorsát most irányító Gonoszt, s elküldi majd választottját, új emberét, aki helyreállítja a világ rendjét. Isten küldötteiről, az égi szándék közeljövőben bekövetkező megvalósulásáról

és a világ megújulásáról szólnak a *Commedia* nagy próféciai. Dante e látomás leírásával akarja segíteni az isteni terv bekövetkezését. A hiba, ha elkövetett egyáltalán hibát, az illúzió volt. Dante túl sokáig hitt abban, hogy az egyik párt jobb, mint a másik, hogy a „fehér” guelfek jobbak a „feketénél”. Csak a fehér guelf, majd ghibellin párttagságban való csalódása után vonta le a szükséges következtetéseket. Az 1300-as látomásnál későbbi, de a leírás előtti időszak keserves politikai tapasztalatait őse, Cacciaguida foglalja össze és ad tanácsot:

*Barom-voltukról bizonyyságot adnak
tetteik; és becsűletedre vál,
ha magadból csinálsz pártot magadnak.²*

„...averti fatta parte per te stesso.” Száműzetése örökös száműzetés lett, a „szent karámba”, Firenzébe soha többé nem jutott vissza. Egyszer lett volna rá lehetősége, de nem vállalta a megalázkodást, amit ezért mindenki szeme láttára el kellett volna viselnie, így haláláig léptei számára az „idegen lépcsők” maradtak. Dante szép próféciai hatására sem született újjá a világ. A reneszánsz-humanista mozgalom tudomány-módszertani, művészi eredményei és nagyszerű eszméi azonban sorra elbuktak a társadalmi gyakorlat próbáján: Machiavellinél a politikai virtusnak nem része az erkölcsileg helyes, a *giusto*. Montaigne pedig teljesen szkeptikus a társadalmi történesekbe való észszerű beavatkozások kérdésében. Az eszmények XVI. századi elbukását a szakirodalom általában a „reneszánsz kettészakadt világképe” tétel értelmezésével indítja.

A korábbiakban filozófiai-teológiai kérdésként tárgyalt kettős igazság Montaigne-nel univerzális formát ölt, s a barokk élet szinte minden területét áthatja. A lét, az *être* és a valamilyennek feltűnni akarás, a *paraître* furcsa kettős játéka szervezi a barokk képzőművészet terét és alakjainak megformálását, a költészetet, a színpadot éppúgy, mint a hétköznapi élet eseményeit. A nem különösen gazdag kereskedőcsaládból származó Michel De Montaigne királyok tanácsadója és vendéglátója volt, sőt 1581 és 1585 között Bordeaux polgármestere is. Ezt megelőzően 1571-től kezdődően egy kerek évtizedet tölt elmélkedéssel a toronyszobájában. Őszintén bevallja: polgármesterségét csak a látszat énje töltötte be, nem a legbelseje. Családjában elsőként büszkén magára ölti új, nemesi rangra utaló nevét a környéken közönséges *Eyquem* vezetéknevű helyett, és, ugyanakkor, a bevezetésben arról biztosítja olvasóit, hogy írásaiban leginkább anyaszült meztelenül szeretne előttük állni. A latin *exagium* értelmében az általa teremtetett műfaj kísérlet a jelenség, az esemény és a róla való vélemény vagy közfelfogás viszonya helyességének megállapítására. Vagyis itt azt kutatja, mi a valóság és a tudat, a lét és a látszat összefüggése.

Esszéinek harmadik könyve második fejezetében ír arról, hogy nem tudott beállni a pártoskodó fanatikuskok közé, „a ghibellinek szemében guelf, a guelfekében ghibellin” volt.³ Véleménye lesújtó volt az elvileg mindenfajta demokrácia alapját jelentő népről és tömegről. A nép nemcsak, hogy nem ésszel gondolkodik, s nincs szüksége érvekre és valós megfontolásokra, hanem a társas együttlét heve (*ardeur de la société*) még az egyébként bölcsőbbeket is megfosztja helyes ítélőképességüktől. Az emberi

² Dante, *Commedia. Paradiso* XVII. 68–69. sorok (Babits Mihály fordítása)

³ Montaigne, *Esszéek*. Kairosz, 1996. p. 28. és Győry János, *A francia dráma kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. pp. 81–90.

ügyeket felszínesebben kell intézni, mint a filozófiát, s a dolgok alakulását jórészt a véletlenre kell bízni. Az állam a látszatteljesítményre és a látszaterkölsre támaszkodik. A köz ügyeit nem a logikai megfontolás irányítja, hanem a meggyőzősen alapuló néphangulat. Véleménye szerint fontosabb az ügyfelet megnyugtatni, mint valóban elintézni az ügyét. A modern médiumok ismerete nélkül is jól vette észre a polgármester-filozófus, hogy a tömegvélekedés szintjén a fikció, a látszat tökéletesen képes helyettesíteni a valóságot. Megfelelő technikákkal elérhető, hogy a józan ész és természetes érdek helyébe a mások által elhitetni akart igazság kerüljön. Az értelmes dialógust felváltja a lehetőleg minél több érzékszervi csatornán ható *rábeszélés*. Montaigne itt Diderot téziséét előlegzi: „Sokkal inkább magasztalták azokat az embereket, akik igyekeztek elhitetni, hogy boldogok vagyunk, semmint azokat, akik valóban boldoggá akartak tenni.”⁴

Montaigne azon kevés ember közé tartozott, aki – ha hihetünk neki – nem akart rangot, hatalmat. Távollétében választották meg polgármesternek, s hazatérve első dolga volt, hogy lebeszélje magáról a választóit, elmondta: rossz az emlékezőtehetsége, nem tud hosszan figyelni, nincs erélyes fellépése sem. Azt ígérte viszont, csak kézbe veszi a közügyek intézését, de nem szívja mellre, nem azonosul velük, megcsinálja, de nem rajong értük. „Épp elég gond nekem, hogy rendet kell tennem a bensőmben uralkodó összevisszaságban – nem tetézem terheimet egyébbel, s épp eléggé izgatnak saját, önmagukból adódó fontos dolgaim: mások gondját-baját nem veszem a vállamra.” (*Csak könnyedén*, III. 10) Kifejezetten konzervatív politikusnak mutatja magát, aki irtózik a változásoktól és változtatásoktól. A *hiúságról* szóló esszéjében (III. 9) állítja, hogy „nincs az államnak nagyobb veszedelme, mint az újítás: minden változás csak igazságtalansághoz és zsarnoksághoz vezet”.

Alig néhány évvel Montaigne halála után Franciaország hatalmas fejlődésnek indult: kiépült XIV. Lajos, a Napkirály jelentős irodalmi, művészeti és építészeti eredményeket is hozó abszolutizmusa, amely néhány évtized alatt a világ valóban első (kulturális) hatalmává tette az országot, megtörve Itália tizenennyolc évszázados hegemóniáját. Voltaire történetfilozófiai művében ezt az időszakot az emberiség négy virágzó korszaka egyikének tartotta (*Le siècle de Louis XIV*).

A XVIII. század végére az európai értelmiség progresszív része már intellektuálisan túl volt azon, hogy a világ jobbra fordulását egy felvilágosult uralkodótól várja, aki a népet a tudás és az erkölcs kritériumainak megfelelően vezeti. A korszak irányadó gondolkodói a felvilágosulatlan és felvilágosult despotákból éppúgy kiábrándultak, mint ez utóbbiak nagy ellenfeléből, (az egyébként szintén despotává váló) Napóleontól.

Goethe Lothariója és Mozart Sarastroja a közösségi léten belül feszülő ellentéteken fölül álló, transzcendens hatalommal rendelkeznek. Ők a misztikum szférájából, tehát a hétköznapi társadalmon „kívülről” irányítják vezetettjük, Wilhelm vagy Tamino sorsát. De a *Varázsfuvola* történetét tovább író Goethe szerint Sarastro még így is elbukik: hatalmi centrumából kikerülve szerencsétlen földönfutó lesz. Schiller, a szabadság költője és Kant barátja pedig – témánk szempontjából – nagyon fájdalmas végkövetkeztetésre jut: „Térj a lélek szent körébe inkább / S hagyd az élet küszködéseit! / Álminkban él csak a szabadság, / S a szépség csak a dalban virít.”⁵

⁴ idézi Győry, i.m. p. 87.

⁵ vö. Pál József, *A neoklasszicizmus poétikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.

Immanuel Kant már elmúlt hetven éves, amikor egy eléggé furcsa filozófiai vázlat-tal vagy tervvel állt elő. A korábbi hosszú évtizedek természettudományos felfedezései és metafizikai „kritikái” után az idős königsbergi professzor érdeklődése politikai, jog-bölcseleti kérdések felé fordul. A *Zum ewigen Frieden* 1795-ös első változathoz valami-vel később még két kiegészítést és egy függelékét is írt. S ugyanezekben a hónapokban foglalkozott a korszak legjelentősebb filozófiai irányzatának, a *felvilágosodás*nak a meg-határozásával is. Itt úgy tűnik, hogy a merj a saját fejeddel gondolkodni, a *sapere aude* program segíti az embert abban, hogy kilábaljon saját maga okozta kiskorúságából, s képessé váljon intellektuális hódításai megvalósítására, s ezzel együtt egy erkölcsi szempontból is magasabb rendű közösség létrehozására.

A címet adó *örök békét* Kant eredetileg egy holland kocsmá cégtábláján olvasta, ahol egy temető is látható volt. A már halálra készülő szobatudós számára a dolgozat megírására az apropót valószínűleg a Franciaország és Poroszország közötti bázeli béke megkötése adta. A *Was ist Aufklärung?* lendülete, fejlődésetzméje itt gyengülni látszik. Az ember eredeti állapota a harc, az erősebb jogának az érvényesülése, vagyis a jogtalanság. Mivel azonban a közösség ilyen módon nem maradhatna fenn, ezért az emberek az ésszerűség alapján, Rousseau szerint, „társadalmi szerződést” kötnek. Kant magában a természet mechanikus működésében is felfedezi (felfedezni véli?) a célszerű-séget, nála a történelmi folyamatokban is érvényesül a természet szándéka. „A meg-határozásban abból indul ki, amit Kant a természet mechanisztikus és az ész tudatos hatásának *egyirányú* voltáról tanított az emberiség történetének a szabadság és jogállapot felé való fejlődése tekintetében. A *politika e jogállapot alkalmazása az emberek kormányzásában*.⁶ Pontosabban ezt kellene elérni. Ha nincs szabadság és a szabadságra alapított erkölcsi törvény, hanem minden, ami történik vagy történhetik, csupán a természet mechanizmusa, akkor a politika csak a hatalom megszerzéséért vagy megtar-tásáért folytatott praktikák egymásutánisága, s nincs jogfogalom vagy jogtudomány, hiszen az valójában nem más, mint szabályokba foglalása, gyakorlati alkalmazása an-nak, amit az erkölcsen megfogalmazott. A filozófus dolgozószobájában a politika *elvi-leg* nem kerülhet szembe az erkölccsel. Elvileg.

A tapasztalat azonban azóta is állandóan és brutális módon porrá zúzza a filozófu-sok csodálatos álmait. Kant maga is érezte elvei gyakorlatban való alkalmazhatóságá-nak problematikus voltát, s a függelékben kétféle politikusi magatartást különített el: a nyilvánosság előtt feltárja a gonosz *van* technikáit és erkölcsstelenségét, s ezzel próbálja „gyengíteni” vagy megsemmisíteni azt, míg a *kell*t a lehető leginkább vonzóvá igyek-szik tenni. „Elképzelek magamnak egy *morális politikust*, aki olyan módon fogja fel a politika művészetének elveit, hogy azok együtt létezheszenek az erkölccsel”, de Kant nem akarja látni a *politikus moralistát*, aki az államférfi érdekeihez idomítja az er-kölcsöt.⁷

„Az erkölcsös politikus alapelvét teszi, hogy ha egyszer az államrendbe vagy az államok egymás közötti viszonyába előre nem hárítható hiba csúszott akkor köte-lező, és pedig elsősorban az államvezetők kötelessége, hogy mihelyt lehet kijavítsák és a természetjoghoz igazítsák, amint az az ész eszméjében mintaként áll a szemük előtt:

⁶ Vajda György Mihály, *Kant kétszáz éves álma*. „Magyar Tudomány” 1995/11. p. 1347.

⁷ Immanuel Kant, *Per la pace perpetua*. In: *Scritti politici e di filosofia della storia e del diritto*. A cura di N. Bobbio, L. Firpo, V. Mathieu. UTET, Torino 1978. p. 319.

még akkor is, ha ez az önérdükük feláldozásával jár.”⁸ A közösség sorsát az abszolút értékekre figyelve irányító politikus jutalma az utókor elismerése lesz.

Vele szemben a másik típusú politikus tevékenysége a jelennek szól. Csak taktikázik, évezredes gyakorlat alapján kialakult, s szinte mindig beváló trükkökkel szerzi meg és tartja fenn a hatalmát. A történelemben örökösen ismétlődő székélmények közül Kant a három legfontosabbat említi. *Fac et excusa*: ha érdekeid úgy kívánják, bátran kövesd el a gaztettet, ha esetleg lebuknál, kérj bocsánatot. *Si fecisti, nega*: ha rossz kormányzásod következtében reménytelenség vagy lázadás tör ki, tagadd, hogy te lennél az oka, s hivatkozz az elégedetlenkedők hibáira, az elégedetlenkedés gonosz szellemére. *Divide et impera*: ha az általad irányított népben vannak potens emberek, akik hatalomra segítettek, tegyél arról, hogy ezeket egymással szembe állítsad, közeledj a néphez, s gondoskodj róla, hogy higgyenek a jövőben megvalósuló nagyobb szabadságban és gazdagságban, s ettől kezdve akaratodat határtalanul érvényre tudod juttatni.

Kant üzenete: mégis eljőhet egy másféle világ, ahol a *morál* szerepet játszik a reálpolitikában. S ha ez a kor még azóta sem jött el, tegyük hozzá, nem jelenti egyben azt, hogy nem is jöhet el. Legalább a negatív bizonyítás elve alapján elméletileg meg kell hagyni a lehetőségét egy olyan majdani politikának, amelynek a középpontjában a rész, a *pars* (párt) helyett az *egész* közösség érdeke áll, s ahol a pillanatnyi erőviszonyok helyett az *erkölcs* szabja meg a hatalmi cselekvés irányát.

Hiszen az emberi ész matematikai bizonyossággal nem képes belátni, hogy az igazságon alapuló társadalom megalkotása eleve lehetetlen feladat. „...bármennyire nem hinnénk is az örök béke megvalósulásában, kényszerülünk annak (legalább halvány vagy távoli) *lehetőségét* megengedni. Addig azonban, amíg ez a lehetőség – bármely kicsinyke is különben – fennáll: alig megbocsátható bűnt követ el az emberiség ellen, aki ezt a lehetőséget kételyek kifejezése és hangoztatása által gyengíti.”⁹

1998. március–április

⁸ idézi Vajda, i.m. p. 1348

⁹ Babits Mihály, *Kant és az örök béke*. In: Válogatott művei. Budapest 1959 II. köt. p. 295)

CSIKI LÁSZLÓ

Ki kicsoda a magyarban ?

Tudatállapotunkra, önképünk kétségességre vall, hogy koronként újra fel lehet tenni efféle kérdést, és az érvényesnek hat pusztán attól, hogy elhangzott. Igazából úgy hangzik: ki a magyar?

Egészséges ember nem azzal néz tükörbe, hogy ő kicsoda, hanem hogy milyen. Hogy néz ki? Lehet elégedetlen a látványával, átfésülheti, akár átfestheti a haját, mosolyt is tanulhat. Többnyire azonban elfogadja a képét, még ha elégedetlen is vele.

Baj van viszont, ha azt kérdezi magától: ki vagyok én? Ha nem is betegségének, kóros önkínzásának a jele a kérdés maga. Attól még fel lehet tenni. Ilyenek vagyunk, ilyeneket kérdezőnk. Mintha ki sem alakultunk volna még, vagy széthulltunk volna már, és éppen ebbe a kérdésbe kapaszkodnánk.

Tetszetős lenne azt mondani, hogy a kollektív tudatalattiban keresi ki-kí a magyar őst a más nemzetbeliek között. Keresheti – tudatosan – az okát-módját annak is, amiért magyarrá lett, vagy nem lett mássá, és még mindig hűségesen annak vallja magát. Mint ki az eszményi tükörképéhez akar hasonlítani.

Mondható, hogy valóban, „a nemzet műalkotás”. Egyedei akkor sem. Ők nyelvük és kultúrájuk vállalása folytán azok, amik. A vállalás és a megvallás mindannyiszor arra utal, hogy baj van, valakikkel, valamivel (történelmi helyzettel, más többséggel) szemben ki kell állni azért, ami különben természetes lenne, lehetne. A nemzet mintha öncél volna, olyannyira, hogy egyedei számától és helyzetétől is független, az egyedei viszont nem lennének nélküle azok, amik. Ez az ellentmondás élteti a nemzeti tudatot. Az pedig tapasztalat szerint mindig válságos helyzetekben nyilvánul meg. A magyar nemzettudat tehát nem véletlenül tragikus, akárcsak a himnuszunk. És nem csak az elszakadt nemzetrészekben, hiszen az államalkotó magyarság is a dicsőségesen keserves múlt, vagyis az elnyomók elleni küzdelem felemlegetésével fejezi ki a képét. Hősökre és áruelőkra osztja eleit, és azzal önmagát.

Nem tudható viszont, hogy magyarnak lenni ugyanazt jelenti-e ma, mint 1848-ban vagy 1901-ben. Egyelőre úgy látszik, a történetiség feszültséget okoz az önmagunkról alkotott képben. Eleink eszerint mindig nagyok voltak (még bűneikben is). Egészséges „működésünkhöz” tehát felejtetni kell őket. A forradalmi hevület akadályozna a mindennapi munkában. Ökölké szorított kézzel nem lehet dolgozni. És kiderülhetne, hogy ahhoz képest... Hogy mik, milyenek vagyunk igazi valónkhoz képest. Milyenek lehetnénk. A tudatlanság viszont mintha segítene. Vagyis feledve mindig újrakezdünk, újra tanulunk ezt-azt, és nem csupán a történelmi kényszerek miatt. Önvédelemből is. Nem hiába tartják úgy más tájakon, hogy a magyar világtörténelmi folyamatokat elindító, példát adó nemzet, noha példáját ő maga nem követi.

Mást jelent ugyanakkor magyarnak lenni egy független (többségi) államban, és egy más nemzeti többségű (*mégsem idegen!*) ország kisebbségeként. Ez a történelmi-politikai ellentmondás a leginkább érzékelhető, és éppen ez veti fel, mutatja fel legvilágosabban a kérdést: ki a magyar? Bonyolítja a képet, hogy a magyar állam határain belül – a többségi lét előnyeivel és tudatával – az egyén magától értetődőnek véli nemzetisé-

gét, hiszen nem kell megküzdenie érte. Le is gőgöli saját kisebbségeit, még ha azok közül származik is. Legőgöli a szomszédos többségeket is, ha köztük saját „nemzet-részei” élnek. De, legyünk őszinték, ama elszakadt nemzetrészeket is legőgöli, amikor szánakozik sorsukon, vagy akár „segít” rajtuk. Ez fensőbbbségi érzést jelez magában is, és öntudatát erősíti, hogy támogathat, mert van neki miből. Mindez persze azt is jelenti, hogy részeivel együtt önmagát is legőgöli, szánja, azaz mindegyre kétségbe vonja saját kényelmes, magabiztos többségi tudatát. Fel-felteszi tehát a kérdést: mi a magyar?

Nyilvánvaló, hogy a kettős Trianon, a területi, népességi és egyéni tragédiákon túl, a magyarság *sérthetlenségének tudatán* ejtett sebet, s azt a felejtés alá vermelve viseli a legöntudatlanabb magyar is. Ez, és nem oly gyakran hangoztatott nemzeti magányunk, egyedülvalóságunk az igazán gyötrelmes. Hiszen a különösség büszkeségre is ösztönözhet, a magány pedig dacra. Látható jellemvonásaink ezek. Amikor fájdalmak és vereségek negatív lenyomatát, a szilajságot vagy a dölyföt mutogatjuk, kompenzálva. Ezek pedig visszahatnak amazokra, és így lesz a fájdalom diadalmas, az öröm pedig kesernyés.

Miért – ezért? – vagyunk mégis elfogultak, feszélyezettek külföldön? Miért védekezünk gőggel-daccal másfajta többségekbe jutva? Ahogyan a magyar kisebbségek viselkednek az „államalkotó” néppel szemben. Ama vágyott Európában mi is kisebbségek vagyunk (leszünk) államostól, többségi tudattal mégpedig. Máris nehezen viseljük ezt a kettősséget. Magyar polgár irigységében kuncog a „boldogabb nemzetek” szokásain – és erdélyi magyar vihog a magyarok furcsaságain. De még a nyelvén is.

Régi tapasztalat, hogy a kisebbségi sorú-sorsú magyar a szenvedést értékmérőnek, sőt egyenesen értéknek tartja. Egybevág ez azzal, hogy a történelemből is többnyire a sanyarú fordulatokat, a hősi elbukásokat, a hosszú idegen elnyomás alatt tanúsított passzív ellenállást (az „önmegtartást”) idézgetjük alkalmanként. „Megszenvetünk a magyarságunkért.” Sőt: azért vagyunk magyarok, mert szenvedünk.

Példaként említhető, hogy az erdélyi szellemi életben hosszú időn át a „sajátosság méltósága” szlogenben megfogalmazott *önazonossági* kényszer játszott megtartó szerepet, és hozott létre valós értékeket az irodalomban például (amely kitalálta és kultiválta ezt az elvet). A politikai helyzet változása után úgy látszott azonban, hogy a sajátosság elismertetéséért olyan erőfeszítéseket kellett tenni – méltósággal vagy sem –, amelyek nem csak mástól, az építéstől vonták el az energiát, és önértékké avatták a szenvedést, a megmaradást, hanem azt a látszatot is keltették, hogy *azért* kell mindezt vállalni, hogy felérjük a többségi népeket, melyek sajátosságukat *természetesen* élék meg, és éppen emiatt az „öntudatlanságuk” miatt lebecsültük őket, ha pedig öntudatukat szítva nemzetállamot emlegettek, rettegtünk tőlük és gyűlölettel viszonyoztuk önmeghatározásként „természetes” gyűlöletüket, miközben mi is a magunk nemzeti-szellemi „államat” kívántuk létrehozni, mint természetesnek tartott állapotot. A nemes elv, a sajátosság méltósága végül is jellegzetesen kisebbségi, defenzív természetű volt, és mintegy szentesítette a szenvedést, azzal együtt a kisebbségi *állapotot*, nem csak a „helyzetet”. A nyomás sajtolta ki, és márcsak ezért sem lehetett természetes, és ezért vált ideológiává.

Kisebbség és kisebbségi tudatával küszködő többség, ha magyar, a *sajátosság természetességével* élni láthatólag nem tud, ahogyan azt más népek teszik. Attól „boldogabbak”, és nem anyagi jólétüktől. Hozzájuk „csatlakozva” (integrálódva remény szerint), kisebbségbe kerülnek a mostanig többségi tudattal élt államalkotók, és még ez a többségi tudatuk is ellentmondásosan kusza, bonyolult. A tetejébe, az államalkotó kisebb-

ségnek további kisebbségei vannak, a kisebbségeknek pedig akár teljes értékű és körű nemzettudatuk...

Annak idején (is) sokan vallották, hogy a kisebbségek helyzetét nem az ide-oda csatolásuk, nem is méltóságos önmagukba zárkózásuk, még csak nem is szenvedések árán kiharcolt jogaik oldják meg, hanem az európai integráció. Amikor „mindenki” kisebbségi lesz, tehát senki sem az. A kérdés utóbb bonyolultabbnak látszik, mint reméltük. A háromnegyed évszázada kisebbségben élő nemzetrészek kénytelen-kelletlen kialakították reakciójukat – reflexeiket – az asszimilációval szemben; a többségi magyarság államban lakó része viszont nem, és éppen ezért nehezebben viseli el az integrációt, bármit hozzon, jelentsen is az. Fogadásához nincsenek meg az eszközei, a reflexei, talán a türelme is hiányzik hozzá. Márpedig a türelem magabiztosság jele volna, a biztos öntudaté. Ekkor tanulhatna az „anyaország” a határokon túlesettektől. Egyúttal visszaigazolná, hogy szenvedéseik nem voltak hiábavalóak, tanulságuk összmagyar példaként használható legalább, még ha ők nem örvendenek is ilyenén példa-voltuknak...

Még mindig a *ki* a magyar kérdésnél tartunk, noha az bonyolultabb annál, sem hogy érvényes lehetne. Magyarországon belül, csak az utóbbi tíz évben is, politikai kérdés volt ez, nem egyéb, és emiatt megalázóan pontatlan, sőt a sorskérdésekhez képest szálanymosan kisszerű. Egymást váltó közhatalmak minősítették erkölcsileg és politikailag ellenfeleiket a származásuk szerint. Többször hangzott el e maradék hazában az „idegen”, mint akár Romániában a magyarokra. És viszont: a fajmagyar, a mélymagyar, sőt a jelzőtlen alakja is éppoly megvető jelző lehetett itt, mint amott a „bozgor”. És ne szépítsuk, ezzel együtt Magyarország közhatalmai ugyanúgy kezelték belső kisebbségeiket (beleértve a nemzetiségeket), mint több szomszédunk is a magyarokat: a nemzetállam kialakításának célzatával. A módszerek kifinomultsága nem változtat a lényegen.

Ez már a *milyen* vagyunk kérdéskörébe vág.

Egy népnél sem alábbvalóak, persze. Fennebbvalók sem. Ezt mindannyiszor elefelejtjük hozzátenni. Tudjuk pedig, még meg is szenvedjük a tudatát. Tudjuk, de nem tudatosítjuk, csak elviseljük.

Magyarország *képe* éppen ilyen: latens. Lappangó, előhívatlan. Emiatt egy kissé sötét. Időnként ilyen-olyan (többnyire önigazoló) célzattal előhívják egy-egy részletét ilyen-olyan csoportok, „hatalmi tényezők” és értelmiségiek, a felnagyított részek pedig még annál is zavarosabbá teszik a képet, mint amilyen bonyolult. Hagyjátok meg a népet saját természetességében, sóhajtana az ember, ha merne. Reménykedik (az ember), hogy gazdagságunk bizonyítéka az is, hogy mindig akad kiemelni való, a másikat agyoncsapó részlet, és alkalmilag a gyöngédséget födi el a harcias indulat, a keménységet a lágy szürkesség. Biztosan így van, mert így van másutt is, ama boldogoknál.

A széthúzást hánytorgatjuk fel legrosszabb tulajdonságunkként. (Jó azért, hogy mi magunk kárhozzátjuk magunkat érte.) Úgy rémlik, tudatos gonoszsággal törnek egymásra a felek, és még jó ügyekben sem érti egyik a másikat, nem hogy egyetérténe. Bizony mondom, széthúzásunk az okosságunk bizonyítéka. Mindegyre változó, de mindig is köztes földrajzi, történelmi, politikai helyzetünkben az útkeresés vitte egyiket erre, a másikat amarra, és nem a nemzetileg sajátos vagy eredendő gonoszsága. A számítás, persze. Hogy emezekkel vagy amazokkal lenne-e jobb emezek vagy amazok ellenében, kettőjük között. A törökkel-e vagy az osztrákkal? Melyik házból való, netán közülünk választott király alatt? Melyik vallásban? Az alternatívák vonták két-, illetve sokfelé még a jobbakat is – és már csak ezért sincs „egységes nemzet”, nem

Isten büntetéséből, vagy anyagi széttagozódás miatt. Legújabbkori kivételektől, kényszerektől eltekintve, egyetlen dologban mégis egyesültek a széthúzó felek: ha a nagy műalkotást, a nemzetet kellett védeni, menteni. Eppen csak elég nagy veszély kellett hozzá. A kicsi veszélyeket, kényszereket ki-ki felhasználja a maga javára, mások ellenében, de létük fenyegetettségében együtt ragadnak fegyvert, építenek árvízi gátat. Ilyenek vagyunk, köztes állapotúak. Javainkat, helyünket, helyzetünket, lelkünket tekintve is. Nyugatiak Keleten, és keletiek Nyugaton. És másmilyenek is.

Becsülni s nevetni egyaránt lehet ragaszkodásunkat az örökös átmenethez. Önzés az, nem egyéb. Az önzés tartott meg, mondhatnánk erre. A foggal-körömmel ragaszkodás valamihez, ami a miénk, de mi magunk sem tudjuk igazán, mi az. Hogy ki a magyar és milyen.

Nagyobb bajunk mégsem a magyarságunkkal lesz, azt hiszem. Annak tudata megsérült a veszteségekben; tudjuk, hiszen állandóan lábadozunk. De megsérültünk mi gyarapodásunk közben is. Ama „puha diktatúrában”, és persze előtte meg utána. Háztáji kertjeink művelése közben elvesztettük a diktatúrával szemben megvédő ösztönünket, elmállott, elaludt. Annak örvendtünk csak, hogy egy kicsit függetlenebbek, szabadabbak vagyunk a kert- és határszomszédainknál. Csakhogy ezeknek a fogalmaknak, minőségeknek nincs középfoka. Valaki vagy szabad, vagy sem, tisztességes vagy sem. „Egy kicsit” és „inkább” nem lehet. Lehetett mégis. Abszurdak vagyunk tehát némileg a maganyugtatókkal. Abszurd látszat az is, hogy felpuhult és önérzetet veszített állapotunk megkönnyíti a csatlakozást, az integrációt. Minthogy Európa kézügyre esik, ahhoz. Nem ellenkezünk annyira az idegenséggel szemben, elviseljük a másfajta törvényeket, hiszen eddig is affélékhez szoktunk. Valahogy majd csak kiügyeskedjük ezt is.

Éltrevalóak vagyunk, bizony. Szívósak ám. Felejtünk, ha kell, emlékezünk, ha muszáj, ha az kell a munkához. Megvagyunk. Élünk. Ahogy lehet, s egy kicsit annak ellenére. Ha nincs egyebünk, megmaradt remek műalkotásunk, a nemzet. Nincs a magyarságnak nagyobb értéke önmagánál. Legnagyobb érdeme nem az, hogy nagyságokat és koronként példát adott a világnak, hanem sajátos és ellentmondásos létezése. Szétszórt, szétesett állapotában is „él nemzet e hazán”, de még más hazákban is. Oly sorban, hogy abból már csak felfelé van út és kilátás.

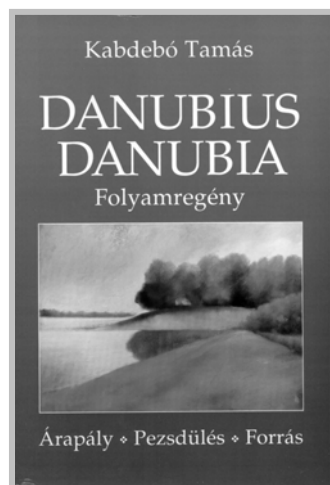
Dunaregény

KABDEBÓ TAMÁS: DANUBIUS DANUBIA

Kabdebó Tamás háromkötetes munkája, amelynek első része: az *Árapály* 1994-ben, második része: a *Pezsdülés* 1995-ben került az olvasó elé, most a harmadik: *Forrás* című kötettel kiegészítve *Danubius Danubia* címmel együttesen jelent meg (az elmúlt esztendő legnagyobb terjedelmű új magyar regényeként). A regénynek alcíme is van: „folyamregény”. A regénycímet és az alcímet magának az írónak egy – a miskolci egyetemen 1997-ben tartott előadása a következőképpen értelmezi: „A trilógia átfogó címe *Danubius-Danubia*. Ez a cím jelzi, hogy a folyamregény a Dunáról, a Duna-tájáról szól. Jelzi továbbá, hogy a »Duna« androgün, hol férfi – hol nő, esetleg »férfi-nő« jellegű. Erre több utalás van ókori és reneszánsz íróknál. A Duna egyébként kelta eredetű szó, »sebes vizet« jelent.” (Új Holnap 1997. július.)

A Duna regénye „folyamregény”. Ez a fogalom némi magyarázatot kíván, mint-hogy az olvasó inkább a „regényfolyam” terminusát ismeri. Ez utóbbi fogalmat:

a „roman fleuve” fogalmát André Maurois francia író használta első alkalommal (1929-ben) Romain Rolland *Jean Christophe* című tízkötetes regényének műfaji meghatározása során. A „roman fleuve” kifejezés, miként ezt Fáy Attila genovai filozófiaprofesszor *A folyamregény jelensége a nyugati irodalomban* című tanulmányában (Katolikus Szemle, 1980. 2. szám) megállapítja, „az elbeszél sokrétű folyamatokra” utal, és ezért nem szabad összevetesíteni a családregénnyel vagy a társadalmi regénnyel. Az Akadémiai Kiadó műhelyében szerkesztett *Világirodalmi Lexikon* „folyamregényről” nem, csak „regényfolyamról” tesz említést. Ez szerint: olyan regényciklus, „amelynek önállóan is olvasható tagjait általában összefoglaló cím köti össze, főbb szereplői a sorozat több (esetleg valamennyi) darabjának cselekményében részt vesznek. Az egyes köteteknek ugyan önálló cselekményük és mondanivalójuk van, de igazi jelentésük csak az egész regényfolyam keretében valósul meg, válik világossá”. A regényfolyam műfajának előzményei ilyen módon Balzac *Emberi színjáték* és Zola *A Rougon-Macquart-család* című regényciklusai, igazi felvirágzása azonban a huszadik századra tehető, olyan regények mutatják ezt, mint Proust *Az eltűnt idő nyomában*, Martin du Gard *A Thibault-család*, Jules Romains *A jóakarátú emberek* című regényei, Romain Rolland már említett műve vagy Duhamel *Salavin*-ciklusa. Kabdebó Tamás, már idézett előadásában

Argumentum Kiadó
Budapest, 1998
820 oldal, 1800 Ft

más „regényfolyamokra” (vagyis „folyam-regényekre”) hivatkozik, így Solohov *Csendes Don*, Joyce *Ulysses* és Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című nagyregényeire.

Talán már ez a kis lexikális visszatekintés is elárulja, hogy a „roman fleuve” műfaji meghatározásában bizonytalanság uralkodik, a fogalom időnként a regény-ciklus és a családregény fogalmaival keveredik (azokkal, amelyekről Fáj Attila tanulmánya óvni próbálta az értelmezőt). Valójában helyesebben közelítjük meg a kérdést, ha „folyamregénynek” tekintjük azokat a nagyobb epikai anyagot görgető regényeket („regényfolyamokat”), amelyekben valamilyen módon: a cselekmény szervezésében vagy éppen jelképes értelemben magának a folyamnak is szerepe van. Ebben az értelemben az imént felsorolt regények közül egyedül Solohov (szerzősége tekintetében sokat vitatott, irodalmi rangját tekintve azonban általánosan elismert) regényét nevezhetjük „folyamregénynek”. A különös műfajnak mindazonáltal igen régi hagyománya van, amely szemünk láttára éppen a modern regényirodalomban elevenedett fel.

A „folyamregény”, közelebbről a Dunáról írott regények sokévszázados hagyományát Fáj Attila igen részletesen tekinti át. Első példája Sigmund von Birken *Der Donau Strand* (A Duna-part) című 1664-ben Nürnbergben közreadott nagyterjedelmű munkája, amely a korszak török háborúinak krónikáját beszéli el, és ennek során részletes képet ad a Duna-táj országairól és városairól, valamint az ott élő népek életéről, történetéről és szokásairól. Fáj Attila szerint ez a dunai krónika egyszerre tett eleget a regényírás, a tudományos földrajzi és történeti áttekintés, illetve az újságírás (a riportázs) műfaji követelményeinek, és mindezzel tulajdonképpen iskolát alapított, minthogy Birken művét több nagyszabású Duna-leírás és Duna-regény követte. Közöttük Eberhard

Werner Happel 1685–1689-ben Ulmban megjelent ötkötetes *Der Ungarische Kriegs-Roman* (Magyar háborús regény) című műve, amely százötven, jórészt kitalált történelmi hőssel népesíti be a Duna-tájon zajló eseményeket: az 1683-ban kezdett török-ellenes háború eseményeit, amelyek során Buda is felszabadult, és a török hatalom szinte egész Magyarországról kiszorult. Birken krónikája közben Itáliában is népszerűvé vált, három olasz fordítása is közkézen forgott, ezek nyomán jelent meg 1716-tól kezdve Rómában a *Diario Ordinario d'Ungheria* (Rendszeres magyarországi napló) című sorozat, majd még több újságsorozat. A Duna-könyvekre végül Luigi Marsigli gróf *Danubius Pannonico Mysicus* (A pannóniai és délvidéki Duna) című 1726-ban Hágában és Amsterdamban hat nagy alakú kötetben közre adott munkája tette fel a koronát. A szerző kiváló hadmérnök-katonatiszt volt, aki végigharcolta a törökellenes felszabadító háborúkat, és személyes tapasztalatainak tükrében mutatta be például Buda 1686-os ostromát.

Kabdebó Tamás, miként már idézett miskolci előadásából tudható, jól ismerte mind Birken, mind Marsigli munkáját. Mellettük azonban más Duna-könyvekre is hivatkozik, elsősorban angol szerzők műveire, így C. Quin *With a steamship down the Danube*, Richard Bright *From Vienna throughout Lower Hungary* és W. Beattie *The Danube* című útikönyveire, valamint a német Alex Heksch *Die Donau* című munkájára. Ezeket a műveket (is) folytatták korunk ismert és népszerű dunai krónikái, így mindenekelőtt Claudio Magris *Duna* és Esterházy Péter *Hahn-Hahn grófnő pillantása* című könyvei, ez utóbbi különben Magris művének hatására született, a magyar író ugyanis arról kívánt képet adni, ami az olasz beszámólójából kimaradt.

A *Danubius Danubia* mint „folyamregény” ilyen módon igen régi irodalmi ha-

gyománnyokat követ, ugyanakkor átértelmezi és megújítja ezeket a hagyományokat. Mégpedig az író világképe, elbeszélő tulajdonságai és tervei következtében. Kabdebó Tamás a kaland és a nosztalgia írója, és e két ihletforrás, amely egyszerre mind regényeinek, elbeszéléseinek epikai struktúráját, narratív természetét is meghatározza, korántsem ellentétes egymással. Mindkettő az európai irodalom legrégebbi élményei között található, hiszen már Cervantes és Fielding, vagy hogy hazai tájon maradjak: Jókai epikájában is egyszerre volt jelent az a szemléletmód, amelynek tükrében az emberi élet változatos kalandok sorozatának látszik, és az a meggyőződés, hogy az elveszített ifjúság, az elhagyott szülőföld olyan tündérbirodalom, amelyet a mesélés hatalmával kell szüntelenül újjáteremteni. Kabdebó Tamás könyveit is a kalandosság és a nosztalgikus érzés szövi át: az ötvenhatos forradalom veresége után a nyugati világban otthonra találó, vagy ellenkezőleg sodródó magyar fiatalok regényes kalandjai Angliában, Itáliában, Dél-Amerikában és az itthonhagyott ifjúság feledhetetlen emlékei. *A Magyar Odisszeuszok*, az *Évelő*, *Az istenek*, az *Amonnan...* és most a dunai trilógia írója, miközben beszámol világjáró kalandjairól, szüntelenül bajai és budapesti ifjúságának emlékeit idézi fel.

Emlékeket, amelyek többnyire fájdalmasak, minthogy elveszített barátokat, messzire sodródott szerelmeket, elhagyott tájakat keltenek életre, mégis megejtők, mivel magát az ifjúságot őrzik, amelynek emlékvilágát, legendáit és mítoszait a messzire: Angliába, Brit-Guyanába, Írországba került hajdani dunai horgász, pesti bölcsész és ötvenhatos felkelő mindig és mindenüvé magával viszi, s ahogy ruháit a szekrényben, ezeket írásaiban raktározza el. Ezekből az emlékekből, legendákból és mítoszokból valójában egy életforma és egy lélekállapot is rekonstruálható: azoké az egykori „középosztályból” származó

fiataloké, diákoké, egyetemi hallgatóké, akik egy történelmileg mára eltemetett korszakban: az 1956-os forradalom előtti Magyarországon, a kommunista diktatúra nyomása alatt próbálták emberi életet teremteni, próbálták fenntartani a társadalmi együttélés, a történelmi hagyomány és a kulturális múlt hivatalosan megtagadott és üldözött értékeit, és ennek az emberhez méltó életnek, egyáltalán a szabadságnak a lehetőségét a szerelemben, a könyvtárban, az uszodában vagy éppen azokban a védelmező kis baráti közösségekben találták meg, amelyeket Bibó István „a szabadság kis köreinek” nevezett.

Az emlékezés és a nosztalgia mindig az érzelmek holdudvarával veszi körül az ábrázolt valóságot, ezért átalakítja, stilizálja, „megszépíti” azt; az epikailag megörökített valóságnak mindazonáltal sokatmondó emberi és történelmi realitása van. Kabdebó Tamás esetében két vonatkozásban is. Egyrészt az ifjúság bizonyára legnagyobb emberi élményének és történelmi tapasztalatának: az ötvenhatos magyar forradalom és szabadságharc eseményeinek felidézésében, másrészt a forradalom veresége után világgá bujdosott magyar fiatalok sorsának, szellemi tájékozódásának, lelki közérzetének ábrázolásában. Mindenekelőtt Kabdebó *Minden idők* című, eredetileg 1978-ban Londonban közreadott (majd a rendszerváltozást követve idehaza is megjelentetett) kisregényére gondolok, amely dokumentarista módon, egyszerre mind személyes vallomással, sossággal kelti életre egy nemzedék küzdelmes történelmi sorsát, kalandos hányattatásait. A regény hőse többé-kevésbé magának az írónak az alakját és élettörténetét mintázza, s az ötvenhatos napok felidézésében a magyar forradalom egyik leghitelesebb és leggazdagabb ábrázolását nyújtja. A személyes emlékezés hasonló epikai rendje jelenik meg a szerző nemrégiben közreadott 33 című visszatekintésében, amely a Bajához, Budapesthez, Lon-

donhoz, Rómához, a skóciai Cardiffhoz, a guyanai Georgetown-hoz, Manchesterhez, végül az írországi Maynooth-hoz (összesen harminchárom lakáshoz-lakóhelyhez) fűződő emlékek felidézésével mutatja be azt a „kalandos” életutat, amelyen Kabdebó Tamás haladt.

A *Minden idők* című regény érzelmi beszámolót ad az emigráció éveiről, a nyugatra menekült egykori ötvenhatos fiatalok révbe éréséről és mindig megőrzött nosztalgikus honvágyáról. Ennek a nemzedéknek az érzelmi történetét rajzolja meg az 1988-ban befejezett és az *Amonnan...* című kötetben olvasható *Henna* című kisregény is, amely egy Londonba került magyar fiatalember és egy prágai cseh emigráns lány nyugtalan s talán mégis beteljesedő szerelmének lírai történetét beszéli el. Ebben a regényben érzékelhető igazán Kabdebó Tamás epikájának lírai színei. Ez a líraiság arra utal, hogy az idegen világba sodródott, szülőföldjüket elhagyni kényszerült magyar fiataloknak nemcsak egzisztenciát kellett teremteni: nemcsak nyelvet kellett tanulni, megélni és lakást kellett szerezni, hanem érzelmi tekintetben is otthonra kellett találni. Ez az otthonratalálás igazából csak a második, harmadik emigrációs évtizedben sikerült, midőn az önkéntes száműzöttek már szülőhazájukat is felkereshették és az „ittthonosság” érzésével látogathattak el ifjúságuk színtereire.

A háromkötetes Duna-regény tulajdonképpen összefonja az emlékezésnek és az érzelmi tájékozódásnak, a lírai személyességnek és az ábrázoló tárgyilagosságnak azokat a szálait, amelyeket az előbbi regényekben találtunk meg. Felidézi az ötvenhatos forradalom heroikus napjait, a megtorlások nyomasztó légkörét, az emigráció tapasztalatait és az érzelmi hely- és otthonkeresés lelki konfliktusait, ugyanakkor a személyességnél nagyobb teret ad a tárgyiasságnak, az önéletrajzi, vallomásos emlékezéseknél a regényszerűségnek,

minthogy hiteles és találó képet fest a magyarországi társadalom életének alakulásáról, mi több a történelem világában is avatott kalauznak bizonyul. Mindezt első sorban a regény főhősenek megválasztása által éri el. A korábbi regények főhőse ugyanis szinte minden esetben az író maga volt, a narráció természetét mindig az „ényszerűség”, az önéletrajziség szabta meg. A regény hőse: Dunai Szendrő József nem azonos Kabdebó Tamással, ez a történet legtöbb pontján kiderül, noha természetesen akadnak az elbeszélő biográfiájával azonosítható életrajzi motívumok is. A regényhős és az író azonosítását, némi íróniával, önrőniával, mindenesetre maga a történet hárítja el: a regény cselekménye során ugyanis több alkalommal is találkozunk magával Kabdebó Tamással. Így először az ötvenhatos budapesti bölcsészkar hallgatói között, majd egy Passauban rendezett, a Duna-menti ország történetével foglalkozó konferencia előadójaként, aki Angliából érkezett, hogy a Duna-konföderációs tervek történetét világítsa meg, később pedig egy londoni telefonáló személyében, aki Szendrő József neuburgi antikváriumában Jászi Oszkárnak a dunai monarchia jövőjét vizsgáló könyvét keresi.

A regény hőse: Szendrő József Mohács és Baja környékén, a Duna közelében töltötte gyermekkorát, a budapesti bölcsészkar hallgatója lett, élete felét az uszodában tölti, 1956 őszén ő is lelkesen vesz részt a pesti diákok mozgalmában, majd a forradalomban – idáig mindez az író élettörténetével párhuzamosan halad. A forradalom napjaiban viszont tűzharcba kerül néhány ávéhás orvlövősszel, és noha nem sebesít meg senkit, mégis halálra keresik: elrejtőzik, felkutatják, halálra akarják ítélni, és csak úgy menekülhet meg, hogy szerelmese, aki már közös gyermeküket várja, engedve egy nyomozótiszt szerelmi ostromának, ennek felesége lesz. Hőünket így a nyomozó vallomása következtében csak életfogytiglani börtönre ítélik,

a fogságból kalandos módon megszökik, majd ugyancsak kalandos körülmények között Bécsbe menekül, később pedig a Duna melletti Neuburg városába kerül, ahol egy magyar antikvárius segédje, később örököse lesz. A budapesti titkosrendőrség azonban nem tett le arról, hogy bosszút álljon a szökevényen, ráadásul szerelmesének ávéhás férje is bosszút esküszik ellene, midőn rájön arra, hogy a két egymáshoz ragaszkodó fiatal titokban külföldön találkozik. A budapesti ügynökök merényletet követnek el Szendrő József ellen, ebből lassanként felgyógyul, később hajóval járja a Dunát, inkognitóban többször jár Budapesten, kényszerű módon elhagyott családját is felkeresi, míg végül hajóján: a Duna Csillagán, Pozsony alatt egy hirtelen, mégsem váratlan szívroham végez vele.

A háromkötetes regényfolyam narrációja a kalandokra épül, mondhatnám így is, hogy Kabdebó Tamás munkája politikai kalandregény, egyszersmind történelmi regény (és emellett persze sok másfajta regény: családrege, szerelmi regény, esszéregény...). Az első jelenet kivételével, amely szinte jelképes módon egy dunaszegedi lakodalom, majd egy szerelmi beteljesülés idillikus képsorát mutatja, az egész történet az 1956 előtti és utáni Magyarország sorsának végzetes eseményeit követi. Ennek során részben lidérces hitelességgel írja le a közelmúlt véres epizódjait, például az október 25-i Kossuth Lajos téri tömegvérengzést, részben ugyancsak kísérteties valóságyszerűséggel mutat be nyilvánvalóan elképzelt jeleneteket: például Kádár János látogatását a belügyes főtitiztek alkoholmámorba fúló családi összejövetelén. A cselekmény fővonala ilyen módon valóban a politikai kalandregény epikus vonalvezetéséhez igazodik: fegyveres harcok, menekülés, bujkálás, letartóztatás, bírósági tárgyalás, fogolyszökés, merényletek – nos, ilyen események követik egymást. Az elbeszélés technikája is ha-

gyományos: a szerzői elbeszélés gyorsan pergő ritmusában mindig fordulatos, izgalmas, olvasmányos a cselekmény, a hősök ábrázolását némi romantika színezi.

A Duna-regény epikus anyagának szerkesztését alkotja a történelem, ennek során a 18. század végétől a 20. század nyolcvanas éveinek végéig kíséri nyomon az eseményeket, általában a Dunai Szendrő-család egymásra következő nemzedékeinek élettörténete által. Felidéz a Martinovics-összeesküvés, a francia forradalom, a napóleoni háborúk, a reformkor, az 1848–1849-es szabadságharc eseményeit és természetesen a huszadik század szüntelenül kataklizmák között őrlődő történetét. Közel kétszáz szereplőt mozgat, nemcsak magyarokat, hanem németeket, osztrákokat, szerbeket, románokat is, és jócskán találkozunk valóságos történelmi személyiségekkel is a narráció során, így Martinovics Ignáccal, Bessenyei Györggyel, Batsányi Jánossal, Széchenyi Istvánnal, Kossuth Lajossal, Petőfi Sándorral, Damjanich Jánossal, Görgei Arthurral és még számos történelmi szereplővel, közöttük, a mögöttünk lévő évtizedek világából Kádár Jánossal is. Kabdebó Tamás igen jól ismeri a magyar és közép-európai (Duna-táji) történelem közszereplőit és eseményeit, rendkívül tájékozott a korra vonatkozó történelmi irodalomban, az elsődleges források között is, így például nagyszerűen ismeri Széchenyi naplóit, amelyek különben hatalmas terjedelmük és szerteágazó eseményviláguk következtében (és persze az eredeti szöveg németnyelvűsége miatt is) gyakran elriasztják a mai olvasót. Eppen ezért lehet sajnálatos, hogy néhány ritka esetben olyan téves adatok szeplősitik a történetmondást, amelyeket igen könnyen korrigálni lehetett volna (például a nyomdai előkészítés során). Így például a harmadik kötet *Krónika* című fejezete 1963-ra teszi Rákosi Máttyás halálát, holott könnyűszerrel megállapítható lett volna, hogy a magyar tör-

ténelem egyik legsötétebb figurája 1971-ben fejezte be bűnös életét. Mindez persze nem csorbítja komolyabban a Duna-regény történelmi hitelességét.

Az imént arról beszéltem, hogy Kabdebó Tamás narrációja nem egyszer a romantikus regényírás hagyományos színeitől kapja egyéni karakterét. Mindazonáltal nemcsak a romantikától, hanem a modern elbeszélő irodalom, különösen az intellektuális angol regényirodalomból jólismert ironikus ábrázolás is rajta hagyta nyomat a regényen. James Joyce, Graham Green, Aldous Huxley, Evelyn Waugh vagy éppen George Orwell általában ironikus megközelítésben adtak számot a huszadik századi ember intellektuális dilemmáiról, ez a nézőpont Kabdebó Duna-regényének narrációja mögött is érzékelhető. Ugyanakkor a regénynek van egy ironizálástól mentes gondolati övezete is, ez azokban a dialógusokban jelenik meg, amelyeket a történet néhány előtérbe állított szereplője (pl. Szendrő József és Imrey Imre, Challocas bíró és Dirnweber doktor, Szendrő György és Annamaria Fischer-Galati) folytat egymással az emberi lét, a világmindenség és a történelem úgynevezett „végső kérdéseiről”.

A bölcséleti érdeklődés és komolyság egyfelől és az ironikus ábrázolás másfelől a nézőpontok szerencsés: epikailag is termékeny összegződését idézi elő. A Duna-regény írója, mondhatnám így: a „posztmodern” irodalomra jellemző távolságtartással szemléli a felidézett eseményeket, egyszersmind a „klasszikus” regényirodalom erkölcsi biztonságával és humanista bizalmával közelíti meg az emberi világot. Ahogy ő maga mondja: „A *Danubius-Danubia* világlátásának is szerves része, talán egyik kötőanyaga az irónia. De ezzel valahogy így vagyok: a dolgokat, a világot és saját magamat nem láthatom másként, mint görbe tükörben. Am feladataimat, végzendő dolgomat halálosan komolyan veszem. Az irónia tehát kiesik szerepéből,

és megmarad – amivel kezdtem és végzem: a mesélőkedv, az alázat, a szeretet és a szerelem sok fajtája, mely egymáshoz és a Dunához fűzi a partján élő embert.”

A *Danubius-Danubia* lapjain tulajdonképpen még a posztmodern elbeszélő irodalmat megelőző korszak poétikája érvényesül, ugyanakkor jelen van már a hagyományosabb regényvilág és persze a kalandregény-műfaj meghaladásának szándéka. A kalandregény önmagában korábban is összefért, és a jelenben is összefér az íróval a törekvéssel, miszerint a változatos cselekmény mellett, mintegy ennek mögöttes terében fel kíván rajzolni egy másik epikai vonalat is, amely gazdagabb, újszerűbb értelmezéseket tesz lehetővé. Talán elég, ha két kalandregényszerű, mégis filozofikus műre utalok: a korábbi időkből Szerb Antal *Utas és holdvilág*, a jelenből Umberto Eco *A rózsza neve* című művére. Igazából Kabdebó Tamás is felrajzolt a politikai kalandregény cselekménye mellé (mögé) egy ilyen második vonalat, tudniillik a Dunával kapcsolatos történelmi, művelődéstörténeti jelképesesség vonalát.

A Duna mindig jelképes, sőt mitikus értelmű folyónak számított az irodalmi hagyományban: a magyar nemzeti vagy éppen a közép-európai történelem tanújának, példázatos értelmű folyónak, amely hol elválasztja, hol összeköti a népeket. Eötvös József 1836-os *Búcsúja* a véres eseményekkel terhes magyar történelemre utal: „Buda-, Mohács-, Nándornál elfutó, / Tán honom-könyve vagy te, nagy folyó?”; Ady Endre *A Duna vallomása*ban a régió hagyományos történelmi nyomorúságáról beszél: „A Duna-táj bús villámhárító, / Fél-emberek, fél-nemzetecskék / Számára készült szégyen-kaloda”; József Attila pedig *A Dunánál* soraiban éppen-séggel a kölcsönös megbékélés vágyát szóltatja meg: „A Dunának, mely múlt, jelen s jövő, / egymást ölelik lágy hullámai. / A harcot, amelyet őseink vívtak,

/ békévé oldja az emlékezés...” A Duna lehet vak és gyilkos történelmi erő szimbóluma, mint a nagy dunai árvizek pusztítását a felvidéki magyarság történelmi tragédiáival mitikusan párhuzamba állító Dobos László *Egy szál ingben* című regényében és Cselényi László *Jelen és történelem* című avantgárd eposzában, és lehet a Dunatáj közös történelmi elhivatottságának a beszédes jelképe, amely egyformán támaszkodni képes a Habsburgok „dunai monarchia”-hagyományára és Kosuth „dunakonföderációs” tervzetére.

Ez utóbbi jelkép és gondolat ölt alakot Kabdebó Tamás regényében, amelyben nemcsak az angol és német forrásokból való szép metszetek és nemcsak a már említett passaubeli epizód előadásai utalnak a könyv „dunai” mondanivalójára, hanem a regénytörténet teljes szimbolikája: a Szendrő- és Dugonics-család múltja, a Duna-menti helyszínek, főként pedig az, hogy a regényhős élete minden tekintetben összeforrott a dunai tájjal, városokkal: Bajával, Moháccsal, Budapesttel, Béccsel, Neuburggal, Turnu-Severinnel. A *Danubius Danubia* nemcsak Dunai Szendrő József és nem is csupán az 1956-os magyar fiatal nemzedék regénye, nemcsak a magyar 19. és 20. század regényes krónikája, hanem a dunai régióé, amelynek az epikai anyagba ágyazva megörökíti történelmét,

művelődéstörténetét, népi hagyományait, és pedig nemcsak a magyarokét, hanem szerbekét, románokét, osztrákokét, bajorokét. Annak a „homo Danubicus”-nak a történetét és lelkeségét örökíti meg, aki – mint Szendrő József – már elfogulatlanul képes látni a történelmi konfliktusokat, és átfogó szemlélettel tud közeledni a régió népi és kulturális mozaikjához. Az itt megjelölt, leginkább talán a József Attilaversre emlékeztető mentalitás ezért a közép-európai régióban egy új történelmi korszak, egy új civilizáció kezdeményezője lehet. Kabdebó Tamás regénye ugyanakkor a Duna-menti történelem központjába a magyar 1956-ot állítja, és így a forradalom eseményeinek és következményeinek kalandos ábrázolását az esszéregény és a mítoszregény poétikai elemeivel és narrációs lehetőségeivel teszi gazdagabbá.

Mindenképpen a múlt esztendő egyik legjelentékenyebb, ha nem a legjelentékenyebb epikai vállalkozása: engedtessek meg, hogy már most felhívjam rá azoknak a figyelmét, akik hamarosan oda fogják ítélni az „Év Könyve” megtisztelő címet. Kabdebó Tamás Duna-regénye ezt a kiüntetést teljes joggal érdemli meg.

Pomogáts Béla

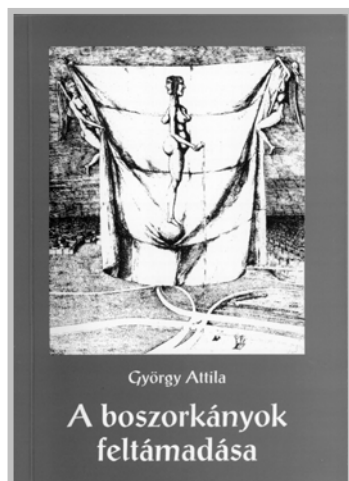
Visszatérés helyett feltámadás

GYÖRGY ATTILA: A BOSZORKÁNYOK FELTÁMADÁSA

A Gyimesközépleken 1971-ben született György Attila második könyvét tartja a kezében az olvasó, az *Előretolt Helyőrség Könyvek* sorozatának újabb darabját. A mű archaizáló szövege olyan utazásra hívja befogadóját, mely az emberi lélek és test mélységes mélyére vezet. Tévednénk azonban, ha stílusát illetően valóban és egyszerűen archaizálónak mondanók ezt az alkotást. A szerző nem egy sosemvolt, a középkori latinításra (is) visszautaló stílust próbál következetesen végigírni boszorkányokról szóló „szakkönyvén”, sokkal inkább frivolán, pajkos hanyagsággal ki-kiszól szövege nyilvánvaló anakronizmusai mögül. Se szeri, se száma a nyilvánvaló belső ellentmondásoknak, melyek közül csak néhányat említek: a sólyom nem a boszorkány állata, de a ragadozómadarak igen; míg a 22–23. oldalon a tűz és a föld a boszorkányok eleme, addig a 26–27-en már a föld és a víz, ráadásul ket-tejük közül az utóbbi éppen ellenelemük volt az előbb említett oldalakon. Mielőtt

azonban megpróbálnánk feloldani vagy érthetővé tenni ezeket a könnyen szerzői következetlenségnek tetszhető ellentmondásokat, vegyük szemügyre azt a módszert, ahogy György Attila eltávolítja magától művét.

A szerző Jacob Sprengernek, a XV. században élt domonkosrendi inkvizítornak tulajdonítja *A boszorkányok feltámadása* című munkát, pontosabban az „örök visszatérés” mítoszának megfelelően azonosul Jacob Sprenger György Attilával, amint erre többször is utal a szövegben. A szerzőség kérdését tovább bonyolítják az átfedések Jacob Sprenger és Henricus Institoris között (Institoris, akit ritkán Kramernek is neveznek Sprenger inkvizitortársa volt, közös művük a *Malleus Maleficarum* a boszorkányüldözők hírhedt szakkönyve, mely *Haxenhammer* néven is ismert). Sprenger nem elégszik meg azzal, hogy a XV. századból származó közös művük szerzőségét legnagyobb részben Institorisnak tulajdonítja, XX. századi saját könyvének – melyet György Attila néven jegyez – legszebb és legnagyobb erejű hasonlatait és következtetéseit is ötszáz évvel ezelőtti barátjának tulajdonítja. Továbbá ha figyelembe vesszük a mű 77. oldalán található szövegrészt, akkor arra is következtethetünk, hogy Sprenger-György és Institoris valójában egy és ugyanazon személy: „Némelykor azonban, most, hogy ma Institoris tudását és hatalmát birtoklom, arról álmodom, hogy magam vagyok Institoris.” György Attila-Jacob

Erdélyi Híradó–Előretolt Helyőrség
Kolozsvár, 1997
96 oldal

Sprenger könyve – mint ahogy azt már említettem – nemcsak szépprózai kísérletként, álesszéként olvasható, de sokkal inkább fiktív szakkönyvként is. A szerző elhelyezi a boszorkányokat a nyugati művelődésben, kijelölve helyüket az *Ószöveget* történeteiben, az ógörög képzőművészetben, a lovagi szerelmi kultúrában és Francois Villon költészetében éppúgy, mint korunk művészeti irányainak szexuális vonatkozásaiban. A névmágia és a bibliai értelemben vett férfi és nő egymást „megismerés”-ének összekapcsolása eredeti és logikusan elfogadható ötlet. A költészetet a „szakkönyv” nem esztétikai kategóriaként kezeli, hanem transzcendentális érzékenységu emberek hivatásszerű foglalkozásából adódó jelzéseként, tudósításokként. György Attila szövegének nyelve csak látszólag gondosan stilizált imitációja valamely feltételezett középkori megszólalási módnak. Ez a nyelv költészetén túli, barbár, primitív nyelv. Gyakran megsérti az eddigi magyar nyelvű stilisztikai elképzeléseket, hogy az álki-finomult stílus mögött a témához (vagyis a boszorkányok mélyen misztikus ösztönvilágához) méltó forma kifejezést nyerhessen. György Attila úgy írt szakkönyvet boszorkányológiából, mintha igazi bennfentes lenne. Nem tudálékoskodik, ha csak azért nem, hogy félrevezesse és nevetségessé tegye a tudóskodókat. Ravasz, roncsoltan stilizált nyelve könnyen lehet, hogy megegyezik a boszorkányok „szakzsargonával”, legalábbis annyiban, amennyiben fiktív szakmunkája természettudományos értékű. Különösen igaz lehet az akkor, ha a boszorkányokat mint az őseredeti tiszta nőiség képviselőit próbáljuk érteni. Az okkult problémák megoldása gyakran olyan profánul egyszerű, mint egy mosogatás. (Gondoljunk csak Umberto Eco *A Foucault-inga* című regényének arra a részletére, mikor az elbeszélő szerelme, Lia megfejtésében mosócédulává és Arséne Lupin egyik tisztelőjének gu-

nyos üzenetével változik a bölcs és tudós férfiak által kutatott Templomosok titkos irata! Európa Könyvkiadó Bp. 1992. 646-657.) A mű 33. oldalán fejt ki a szerző megnevezés, *megismerés* és az ezekről való beszéd nehézségeit. Ezzel szorosan kapcsolódik össze a boszorkányok természetrajzának ismertetése, melynek segítségével párhuzamokra bukkanhatunk Sprenger, Institoris és ellenfeleik jelleme között, de míg a boszorkányok bemutatása alapos elemzés útján történik, az inkvizitorokkal kapcsolatban csak odavetett megjegyzések, szándékosan homályos utalások találhatók a szövegben. A boszorkányok halhatatlanok és/vagy örökkévalóak, viszont Sprenger és Institoris lelke is átível az évszázadokon, ez világosan kiderül a mű végén. A boszorkányok egy jelentős részét a (lázádo) angyalok leszármazottai-ként mutatja be *A boszorkányok feltámadása*. György Attila könyvében úgy jelennek meg az angyalok, mint egy – az emberitől eltérő – lehetséges kommunikációs forma megvalósítói. Ebből a szemszögből nézve úgy tűnhet: a művészeteknek (főként a költészetnek) azért van szüksége az angyalokra, hogy teoretikusan vizsgálhasanak egy ilyen lehetséges kommunikációs rendszert.

Bölcsesség és értelem között éles határvonalat húz a szerző rosszindulat és gonoszság különbségéről elmélkedve a 40. oldalon. Véleménye szerint a kicsinyes rosszindulat az értelem romlásából, míg a gonoszság, mely emberfelettivé és az angyalokhoz hasonlatosakká teszi a boszorkányokat a bölcsesség romlásából származik. György Attila morális értékek fogalmaival játszik, csúsztat, amikor az emberek rosszindulatát aljasnak és sunyinak, a boszorkányok gonoszságát pedig természetükből adódó őszinteségnek nevezi; mindezt valószínűleg azért teszi, hogy levonhassa a következtetést: a test sohasem hazudik, nem úgy, mint az ész, s a bölcsesség valójában misztikus erotikus böl-

cesség. E fejtegetést ellenpontozza az utána következő *Mikor a boszorkányok banánt esznek* című elbeszélés. A tárgyilagosságot felváltja a személyes hangvételű beszámoló, melyet itt-ott általános kijelentések szakítanak meg. A felláció durván logikus, ürítésbe torkolló levezetése összekapcsolódik a születés, teremtés nagy misztériumának megrontásával: „A boszorkány egyesül a banánnal, a szó szoros értelmében: azonban az egyesülés módja – a szájon át – Chassiél bűnös angyal utálatos tanításait idézi, ennek során pedig eltünteti, elfogyasztja a banánt; befogad, de nem ad vissza a természet rendje szerint, végezetül pedig, születés helyett elemészt, élő helyett holt salakot termel belőle.” A fejezet végén az általános következtetések és tanulságok levonásakor felbukkan újra az a hasonlatlanc (kígyó útja a sziklán, hajóé a tengeren), melyet Institoris jellemzésére szerkesztett György-Sprenger, de megváltozott jelentéssel: „három dolog van, melyet nem foghat fel az értelem: a kígyó útja a sziklán, a hajó útja a tengeren és a boszorkány útja a banánnal.” Általában el lehet mondani a műről, hogy a szövegét visszatérő hasonlatok, állandó jelzők („madárlátta”) szövik át meg át jelentős szöveggösszetartó erőt fejtve ki.

A boszorkányok és az uralom, pontosabban a hataloméhség közti viszonyban a hatalomvágyat, mint a boszorkányoknak a nemi vágy melletti másik uralkodó ösztönét mutatja be. A matriarchalitás fonódik össze lehetőleg finoman ezzel a hataloméhséggel a szexus közvetítő erejének hatására. Francois Villon híres verssorának magyar fordítása itt kerül bele a szövegbe („Boldog, ki nem próbálta még”), alátámasztva a kijelentést, miszerint Lilyth és Azáél leányai testi szerelmük erejével igázzák le és tartják hatalmukban a férfiakat, akik elbizakodottan, gyengeségeik ellenére boszorkányt merészeltek szeretni. A boszorkánymesterek és az inkvizítorok

viszont ugyanabban a misztikus játékban vesznek részt (a játék szót itt a lehető legkomolyabban értve!), ilyenformán a szerelem és főként a nemiség misztifikálása a nemek harcát egyszerre változtatja kommunikációs rendszerré és létmóddá. Nem pusztán a szexuális aktus értékelődik jelként: egy új-régi nyelv teremődik az udvarlás, vadászat, üldözés, menekülés, elő- és utójáték mozzanataiból. Nyelv feletti és nyelven túli nyelv, melyhez képest óhatatlanul alulmarad az összehasonlításban a „szakkönyv” stilizált nyelve, amely nem akar és nem is akarhat többet, mint a szerelem mitikus nyelvén megírt „tudományos”, „elméleti” szöveg fordításának eszköze, illetve terepe lenni. Persze könnyen lehet, hogy a fordításnak éppen ez a kudarca (tudniillik az, hogy képtelen a György Attila-féle szöveg lefordítani a feltételezett mágikus-erotikus nyelvet) az egyetlen lehetőség a fordításra. Másrésztől kínálkozik ugyan feloldási-értelmezési lehetőség az eredeti, misztikus nyelven belül is, ez azonban a létnek a szerelem mellett másik legmeghatározóbb mozzanata a létezők számára: a halál. Az isteni törvény, vagyis az élet titkainak megismeréséért azaz birtoklásáért (hiszen amit megismerünk, meg tudjuk nevezni, azt uralmunk alá hajtottuk) folyik a harc Lilyth és a lázadó angyalok leányai és az ember fiai között, csak hogy míg ezek a titkok a boszorkányok számára eleve adott valóságként léteznek, addig az emberi létező csupán a boszorkányokkal folytatott szerelmi harcban, mint megértési és értelmezési folyamatban érheti el őket. A megértési folyamat végére érő ember, a megértő, a megértés pillanatában pontosan azt veszti el, amiért az értelmezés elindult, hiszen a boszorkány szerelméről való lemondással tulajdonképpen az élet titkainak kutatásáról mond le (miután megismerte azokat), a boszorkány pedig első halálát halja, mivel György Attila szerint a boszorkányok első halála (férfiak fö-

lötti) hatalmuk elvesztése, a második a fizikai halál (49–50.).

A mű második része *A boszorkányok szerelme* címet viseli, s György Attila kora siralmas állapotának taglalásával kezdődik: bár Éva leányai érzik a boszorkányok jelenlétét a XX. század végén is, a férfiak teljességgel vakok ennek a jelenlétnek a felismerésére, sőt arra is, hogy férfi módjára viselkedjenek a boszorkányokkal folytatott szerelmi csatározások során. A szerző a korai középkorból (is) eredeztethető lovagi kultúra nőiségképét és szerelmi érzékenységét dicséri. Figyelemre méltó a szöveg ismétléses technikája a boszorkányok virágnevei kapcsán (a név, a megnevezés fontosságáról volt már szó), s talán ide sorolható külső testi tulajdonságaiknak többszöri – szó szerinti – ismétlése. Az értelmezési-megértési folyamat egyik sarkpontjáról már volt szó, a másik végpont, a boszorkányok értelmezési kísértete is a halálba tart, logikusan a férfi halálához vezet. Szerelem és halál egyé válására jellemző, hogy György–Sprenger szerint a férfi szerelmi vágya ugyanakkora vagy még erősebb halálvágygal párosul. A mezítelenség sem pusztán az erotika kifejeződése, legalább annyira a halálé, pontosabban a halálra szántság, azaz az áldozat fogalmáé. Az Előretolt Helyőrség irodalmi csoportosulásának fiatal erdélyi költő-írói közül Fekete Vince lírájában jelentkezik ez a felismerés hasonló intenzitással. György Attila így ír erről: „minden, mi mezítelenül születik, meghal, és minden halál lemezteleníti az élőt. Általános igazság, hogy a mezítelen ember áldozattá szelídül, mert a mezítelenség (...) világra tárja a test esendőségét, s a mezítelenséggel hazudni nem lehet.” Az életet adó őszanya termékeny mezítelensége kapcsolódik össze a halál angyalának női formában történő megjelenésével, s kettejüket egyaránt jeleníti meg a boszorkányok mezítelensége, mely „beteljesíti a végzetet”. (61.) Feltehetően téves lenne az az

értelmezése György–Sprenger halálvágytesti szerelem párhuzamának, mely a szado-mazochizmus felől közelítené a témát, sokkal inkább az életadó, örökké termő őszanyához való visszatérés vágyáról lehet itt szó, mely a halált a szerelem által megtapasztalva kívánja megérteni a létet.

A boszorkányokról és a májusi szerelemtől című rész önmagában, a könyvön kívül is megállná a helyét karcotként, miniatűr esszéként. Kötetben elfoglalt helyével inkább csak az eddigieket erősíti, támasztja alá. *A férfiember megzavarodásáról* című fejezetből derül ki, mit is ért György Attila azon, hogy korára sajnálatos módon megváltozott a nők, férfiak és boszorkányok közti viszony. Már-már tudományos-pszichologizáló fejtegetéseivel azonban ez a részlet is kissé kikívánczik a kötetből, mely mindvégig a széppróza és a szimulált szakirodalom között egyensúlyoz. A megértés pillanatában kiderül Ádám fiai számára, hogy annak elérésével semmit sem nyertek, viszont mindent elvesztettek, hiszen: „ki azonban átlát a dolgokon, gyakran alig képes elviselni az igazságot, mert az nem vigaszt, csupán magyarázatot nyújt.” (69–70.) Mindebből következhet az is, hogy a szerző művének megformálásakor nem tartott szem előtt esztétikai, természeti-tudományos törvényszerűségeket, csupán a boszorkányok aktus- és gesztusnyelvének érzelmi és érzéki törvényszerűségeit, hiszen a témával kapcsolatban az utóbbiakhoz képest az előbbiek egyáltalán nem fontosak. Hasonlítható – de nem azonosítható – ez az eljárás azzal az irodalomban jól ismert törekvéssel, hogy férfiszerezők fikatív női szerzők életművének megalkotásával (Weöres, Esterházy, Parti Nagy) a nőíró alkotó személyiségét szimulálják, vagyis egy másik, a beszélőétől eltérő beszédmódot vagy esetenként egyéb jelrendszert használnak. Institoris története szemléletes példája annak a megértési és megismerési folyamatnak, mely-

ről a mű legtekintélyesebb része szól. Institoris felismeri, hogy „igazából akkor értettem meg a pogány és eretnek hitvallások meg a kabbalisták tételét, miszerint a testi szerelem több lehet, és közelebb hozhat Istenhez, mint az elmélyülés”. (79–80.) Az utolsó, végső titok pedig nem tudható, cáfolva ezzel a mágikus-erotikus megismerés és értelmezés eddig épített elméletét, „minthogy saját sorsát senki meg nem ismerheti”. (82.) Institoris, aki, akárcsak társa vagy másik énjé, Jacob Sprenger, rendelkezik az örök visszatérés képességével, végül abban reménykedik, hogy – isteni? – csoda töri át erotikus-misztikus tudásának világát, s visszatér hozzá a boszorkány, akit szeret. Visszatérés helyett azonban feltámadás következik, s az olvasó itt ér el, illetve kanyarodik vissza a kerettörténethez, mely egyrésztől egy boszorkányüldözés története, másrésztől a kereszténység szent titkának, a feltámadásnak a profanizációja az erotikus mítosz alapján. A kerettörténet ismeretében a mű címe kettős értelmű: Violetta Honig Blum, vagy az egész boszorkányság feltámadásáról van-e szó? György-Sprenger előadásából kiderül: a boszorkányság mindig is jelen volt az emberiség történetében, feltámadásáról tehát szó sem lehet, legfeljebb megerősödéséről. A kötet címe azonban egyértelműen a feltámadást sugallja, s Violetta valóban föl is támad a XX. század végén, a Székelyföldön, hogy megjelenjen az örökké visszatérő Jacob Sprenger és Henricus Institoris előtt. A helyzetet bonyolítja, hogy – a szövegből legalábbis úgy tűnik – Institoris egy Hanga nevű boszorkányt vár vissza, mert tőle várja a végső kérdés megválaszolását.

A kerettörténet első feléből azonban már tudhatja az olvasó, hogy a két inkvizitor számára ez a titok az örök kárhozat, amivel Violetta Honig Blum megerőszkolásaért és meggyilkolásaért fizetnek. Örök visszatérés és feltámadás különbségét Mircea Eliade fejt ki *Az örök visszatérés mítosza* című művében, s eszerint az örök visszatérés egy a megváltáson, a zsidó-keresztény kozmoszon kívüli, archaikus mozzanat, míg a feltámadás kegyelme egyértelműen keresztényi. A keresztény hitet védő szent inkvizitorok várják tehát az örök visszatérést (hiszen ők is ebben és ezáltal élnek) és a kereszténységen kívülinek bélyegzett, archaikus (mert természeti, ösztönös) „boszorkány” támad fel újra, részesülve a krisztusi kegyelemből, mindörökre kitéve ezzel az inkvizitorokat halhatatlan lelkük marcangoló kínjának.

S végül még néhány szó a szerzőség problémájáról. A kerettörténetben szó sincs György Attila és Jacob Sprenger azonosságáról, pontosabban a narrátor-nak, ki előbb Jacob Sprengernek, majd György Attilának nevezi magát nincs tudomása erről az azonosságról. A két szöveg azonban – közülük is főként a második az újra felbukkant Henricus Institoris, illetve Kramer félreérthetetlen célzásainak köszönhetően – egyértelműen sugallja a kerettörténet két elbeszélőjének azonosságát. Az elbeszélés végére nyilvánvalóvá vált az egyezés, s valószínűleg ezért írta alá a könyv szerzője művének ajánlását a Jacob Sprenger névvel.

Kelemen Zoltán

Mó(d)szer

SZÁNTÓ T. GÁBOR LEGÚJABB KÖTETÉRŐL

Emlékeim szerint néhány évvel ezelőtt sok szó esett a rendszerváltás idejének azon várakozásáról, hogy végre előkerülhetnek a korábban kiadhatatlan, „leleplező” regények. Mára nyilvánvalóvá vált, hogy tulajdonképpen nem került elő semmi; szerzőink nemigen írtak a fiókjaik számára.

Azonban azóta sem készültek efféle szépirodalmi munkák.

Az elmúlt évtizedek neuralgikusan (v)érzékeny pontja, kínosan került dilemmája annak bemutatathatósága, hogy az egyén miként kényszeríthető arra, hogy egy rendszer kiszolgálójává váljon. Hogy bárkivel bármi megtörténhet akkor, amikor nem egyszerű akarom-nem akarom biznisz az ördöggel kötött vásár, és hogy bár ezen (meg)alku(vás) még nem bűn, de bizonyos körülmények között éppen elegendő egy életen át gyötörő szorongáshoz és lelkiismeret-furdaláshoz.

Váratlan és meghökkentő olvasmány volt 1985-ben Krasznahorkai Sándor *Sátántangója*, amelynek végén kiderül, hogy az

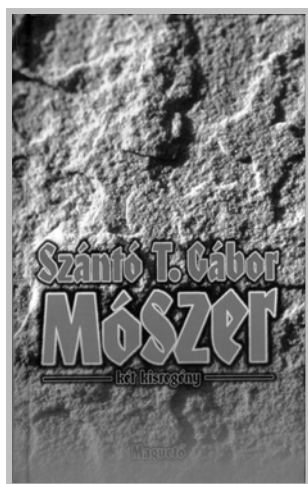
a már-már emberfeletti lény, akitől oly sokan várják sorsuk jobbrafordulását, valójában a belügy embere és szorgalmas jelentésírója. A rafinált, szerkezetileg és nyelvi-
leg bravúrosan kidolgozott regényben felvetett témának, legalábbis ismereteim szerint, a későbbiekben nem akadt folytatása.

Szántó T. Gábornak, a *Szombat* című folyóirat főszerkesztőjének negyedik kötete, a *Módszer* éppen ezért hiánypótló alkotás és egy kicsit a kirakatba vágott kő, illetve, hogy stílszerű legyek: (fél) téglá is.

Mindenekelőtt a címadó írás miatt.

A *Módszer* naplóregény, mely a fikció szerint egy idős budapesti főrabbi három hónapi, [1996.] június 19. és szeptember 19. között írt feljegyzései. Mint utóbb kiderül: az utolsók.

A rabbi és a felesége a második világháború végét koncentrációs táborban érték meg, az oroszokra mint felszabadítókra néztek, akik a biztos pusztulásból mentették ki őket. Később kivándoroltak Izraelbe, de nem bírván megszokni az új hazát, vállalva a veszélyt, visszatértek Magyarországra. Megpróbáltatásaik azonban csak ezután kezdődtek. Itthon külön-külön kezelésbe vették mindkettőjüket, és a belügy, egyikőjüket a másikkal sakkban tartva, beszervezte a házaspárt. Informátorok lettek, akik javadalmazás fejében jelentéseket írtak a környezetükben élők-ről. Előbb itthon, majd amikor a rabbi Berlinbe helyezték, a német feletteseiknek. Nem voltak jelentős személyek, csupán a gépezet apró, de olajozottan működő fogaskerekei.

Magvető Kiadó
Budapest, 1997
244 oldal, 870 Ft

A kisregény kezdetén a rabbi már tudja, hogy a németek kiadtak egy könyvet, amelyben a titkos aktákban szereplő kelet-németországi hálózati személyek szerepelnek. Kiderül, hogy ő is benne van a kötetben, s biztos benne, csupán idő kérdése, hogy itthoni környezete rájöjjön, ki valójában a vezetőjük. A *Szombat* című folyóirat egyik munkatársa máris interjút akar készíteni vele, szemináriumi hallgatói pedig éppen a besúgásról szeretnének minél többet megtudni tőle...

A rabbi persze gyanakszik, hiszen semmi sem lehet véletlen. Az idős embert megrendítette, elbizonytalanította az események alakulása, pedig – mint azt feljegyzései elején írja – „1990 óta nem telt el olyan nap, hogy ne fordult volna meg a fejemben: bármelyik pillanatban számonekérhetik rajtam, amit tettem. Tulajdonképpen azóta készülök erre, hogy az archívumokat felszabadították”. A várható pellengér mégis megretenti.

Nincs kivel megbeszélne helyzetét; a felesége meghalt, a hetvenhat esztendő embernek senkije sincs. S egyébként sem bízik senkiben. Így önkéntelenül is adódik a megoldás: naplóformában összefogni a pánik és a szorongás miatt szétfutó gondolatait és mérlegelni helyzetét. Ír, miként az elmúlt évtizedekben folyamatosan, csak hogy ezúttal önmagáról fogalmazza meg (záró)jelentését, melyre mindenekelőtt az készíti, hogy számára „a szabadság a leleplezéstől való szorongást hozta el. Egyik félelem helyébe a másikat. Vajon lehet-e értelme bárki számára is az ilyen tapasztalatnak? Zsarolható lettem, kiszolgáltatott”...

Nem a lelkiismeret-furdalás íratja vele naplóját, hanem a félelem, hogy anélkül dobálnának rá sarat a környezetében élők, hogy a részleteket is tudnák. A részleteket, amiket azonban nem lehet külön-külön minden embernek elmesélni. Azt mondanák, magyarázkodik, hogy kisebb-

bítse „bűne” jelentőségét. Nos, elhinnék-e neki, hogy nem mohóságból és élvezetből kért ellenszolgáltatást tevékenységéért, hanem azért, mert még nevetségesnek is érezte volna, hogy ha már eladta a lelkét, akkor azt ingyen tegye? 1996-ból nézve az ujjal mutogatók számára jelentene-e valamit, hogy ő mindenekelőtt nem a saját bőrét féltette, sokkal inkább a feleségét? Azt mondanák, ízléstelen egy halott mögé bújni! S hasonló vádakkal illetnék akkor is, ha arról beszélne, hogy bizonyos embereket azért távolított el a környezetéből, mert tudta róluk, hogy olyan tevékenységet folytatnak, amelyeket neki jelentenie kellene, mások esetében pedig elhallgatta vagy tompította a lényegét. A fiatalokat is azért nem gyűjtötte maga köré, hogy ne kelljen kiszolgáltatnia őket fenyegetőző kapcsolatainak... Elmondhatná-e mindezt úgy, hogy a maiak higgyenek neki?

Mit szólnának, ha megpróbálná elmagyarázni nekik, hogy „abban a helyzetben nem lehetett jól dönteni”, hogy „nem lehetett ellenállni. Csak várni. S az nem biztos, hogy nem túl későn jött-e így is a fordulat”? Vajon mit szólnának mindehhez?

Lehet, hogy éppenséggel semmit. Szó nélkül közösítenék ki.

A főrabbi valójában ettől rettenetesen legjobban. Úgy érzi, ő legalább annyit vett, mint azok, akikről írni kényszerült. A titok, mely a bőrébe égett, a rendszer bukása után még nagyobb súllyal nehezedik rá. Már-már elviselhetetlenül. Hallgatóinak a zsidó történet besúgóiról beszélve tudja, hogy hite szerint súlyos vétek olvasható a fejére, ugyanakkor rettenet a gondolattól, hogy azokkal kerül egy kalap alá, akik azt, amit ő kényszer hatására, félelemből tett, vele ellentétben önként, meggyőződésből, sőt, élvezettel és kifejezetten az anyagi haszon reményében végezték. Ez az, ami miatt szorong, ami aláássa az idős ember egészségét.

Meglehetősen korlátozott a *Mószér* regénytere, amely azonban logikusan következik a formából és érzékletesen szemlélteti a főhős mindinkább szűkülő és szűkülő világát. A rabbi naplót ír, hogy legalább abban *végigmondhassa* a maga történetét, és hogy nyilvánvalóvá tehesse: e dolog megítélése sem fekete vagy fehér, hanem ahány eset, annyi árnyalat. Kezdetben azonban még nem tudja, miért is ír; inkább egyfajta pszichés kényszernek tűnik, semmint célirányos tevékenységnek. „Úgy kapaszkodom ebbe a naplóba – kezdi július 16-án feljegyzéseit –, akár fuldokló a mentőövbe. Néhány hét alatt kényszeres késztetés vett rajtam erőt, hogy rögzítsem mindazt, ami eszembe jut, anélkül, hogy a legcsekélyebb elképzelésem lenne azzal kapcsolatban, mi a szándékom a leírtakkal. Alkalomról alkalomra kissé megkönnyebbülök, ha egy-egy nap újabb és újabb bejegyzéseit abszolválom. Mindazonáltal félelem fog el, ha arra gondolok, mi történne, ha bárki is tudomást szerezne arról, amit itt leírok.”

Idővel azonban fokozatosan értelmet kap tevékenysége, miközben emlékeinek felidézése és a friss fejlemények fokozta szorongás menthetetlenül megviselik amúgy is beteg szívét. Mikor a rabbi éppen azt tervezi, hogy kiáll hitközsége elé, amelyet csaknem harminc esztendő óta szolgál, megvallja bűnét és megköveti azokat, akik ellen vétkezett, „tragikus hirtelenséggel” meghal. A spirálfüzetben vezetett napló, mint az a kisregény végén kiderül, írója végakarátának megfelelően a *Szombat* főszerkesztője, vagyis Szántó T. Gábor birtokába kerül, aki – a fikció szerint – most közreadja.

A napló így egyfajta emlékirattá válik, vagy még inkább *magamentségévé*. Szerzője szembenéz a múlttal, nem magyarázkodik – dokumentál. A füzet rögzíti mindazt, amit a rabbi szeretett volna elefejtteni, de amit mégis egy életen át ma-

gával cipelt, amire valakik örökké emlékezették, s amelynek súlya alatt végül összeroskadt.

Annak megörökítése, hogy sosem fedkezhetett meg önmagáról és sosem fedkeztek meg róla.

Mindennek lélektanilag hitelesnek tűnő bemutatása Szántó T. Gábor írásának egyik legfőbb erénye. Némi túlzással fejlődésregénynek is nevezhetnénk a *Mószert*, amelynek címszereplője a kezdeti pániktól, a ki- és elbújás mérlegelésétől, a tagadáson át, egészen a beismerésig, teteteinek vállalásáig jut el. A szerző – a jó érzékkel megválasztott formából következően – nem fűz megjegyzést az elmondottakhoz, csupán a naplóíró rabbit beszélgeti. Nem csinál belőle hőst, de csupán a körülmények áldozatának sem láttatja. Inkább egy gyenge, élete néhány fontos pillanatában rosszul döntő, esendő embernek, akinek a mindenkori homo moralis bűn és bűnhődés-dilemmája élete fő kérdésévé lett. A szorongás gyomorszorítóan érzékletes leírásával szembesül a kisregény olvasója.

S azzal – és ez Szántó T. Gábor művének másik fontos erénye –, hogy mi is az a mó(d)szer, amellyel egy világrendszer hosszú évtizedekig a meghódított társadalmakat működtette. A szerző olyan kérdéseket feszeget, amelyekre nemcsak erkölcsileg nem lehet egyszerű igent vagy nemet mondani, de amelyeknek a családi és a tágabb közösségi életre gyakorolt hatásai, sőt, népegészségügyi következményei sincsenek még feltérképezve.

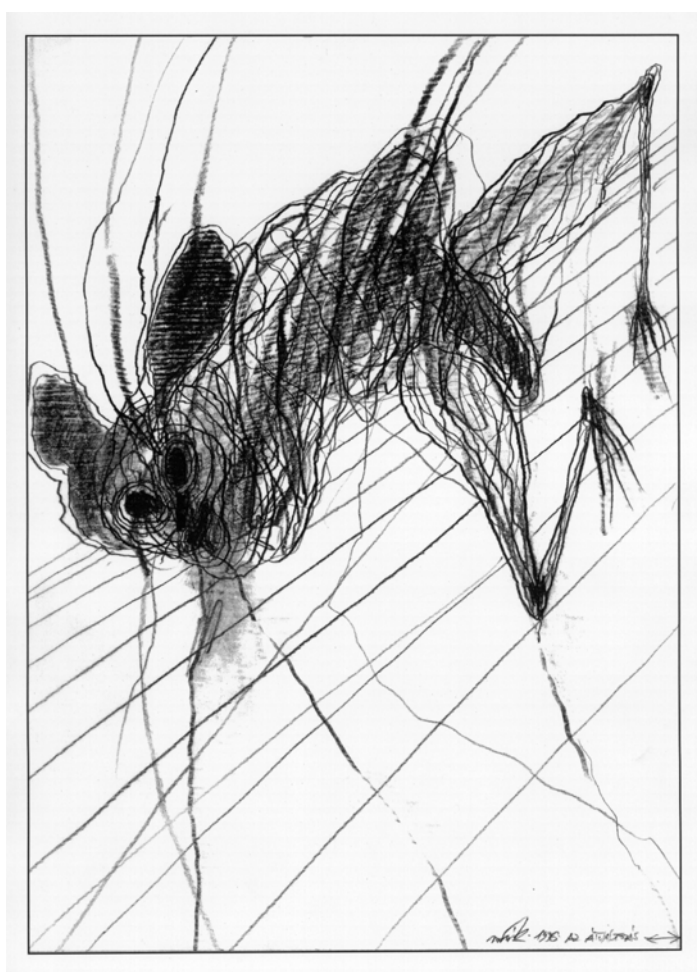
Szántó T. Gábor negyedik kötetét mindezért a kilencvenes évek magyar prózairodalmának egyik figyelemre méltó könyvének gondolom. Még akkor is, ha a kötet másik kisregénye, az *Én?* némileg tompítja a *Mószert*, mint különlegesség hatását, amelyet szerintem önmagában kellett volna megjelentetni. A kötet másik kisregényével éppen ezért nem kívánok

részletesen foglalkozni bírálatomban. Ezt is kitűnő pszichológiai „tanulmánynak” tartom, egy rothadó párkapcsolat hatásos, bár a végén egy kissé mesterkélt bemutatásának, melyben a szerző ízléssel egyensúlyoz a pornográfia határán.

Én azonban mindenekelőtt a fentiek miatt érzem a *Mószér* című kötetet jelentős könyvnek, szerzőjét pedig tehetséges írónak.

Sánta Gábor

Baróti Szabó Dávid: Jer, magyar lantom

ÖSSZEÁLLÍTOTTA, A SZÖVEGEKET GONDOZTA, AZ UTÓSZÓT ÍRTA
S A NÉV- ÉS SZÓMAGYARÁZATOKAT KÉSZÍTETTE ZALABAI ZSIGMOND

Századunkban a különféle szaktudományok története azt mutatja, hogy – kölcsönös összefüggésük, egymásra utaltságuk és a határterületen mozgó diszciplínák együttműködése ellenére is – egy-egy tudományágon belül újabb és újabb szakok bontakoznak ki és válnak önállóvá, s ennek következtében egyre kevesebb lesz azoknak a száma, akik otthonosan mozognak akár egy-egy önálló tudományterület (pl. a néprajz, nyelvtudomány, történelem stb.) ismeretanyagában, és még kevesebb az olyan kutató, akinek a nevét különböző tudományszakok is jegyzik, s tudományos eredményeit számon tartják és hasznosítják. Röviden szólva: a XX. század aligha nevezhető a polihisztorok korának. S a magyar tudományosságban – az országhatáron belül és kívül – mégis vannak még napjainkban is örömdetes kivételek. Ezen kevesekhez tartozik Zalabai Zsigmond, a pozsonyi Komensky Egyetem Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékének tanára, akit joggal nevezhetünk poli-

hisztornak, hiszen kutatómunkája nemcsak az irodalomtudományt, a stilisztikát és irodalomkritikát öleli föl, hanem emellett a helytörténetet, faluszociográfiát, néprajzot, sőt – kisebb mértékben – még a nyelvészetet is. Ékes bizonyítékai ennek a *Tűnődés a trópusokon*, a *Mindenekről számot adok* és a *Hazánk a harangszó* című, az 1980-as évek elején megjelent kitűnő könyvei, nem szólva itt különböző tárgykörű cikkeiről, tanulmányairól és egyéb összeállításairól, önálló kiadványairól. Hogy e polihisztorságban milyen okok játszanak közre, mennyire függvénye az egyéni hajlamnak s mekkora benne a közösség, a nemzetiségi, kisebbségi helyzet szerepe, azt nagyon nehéz megítélni. Zalabai tanár úr – a Fábry-díjjal való kitüntetése kapcsán a vele készített interjúban – a következőképpen vallott erről: „A nemzetiségi kultúra kihívásai, megoldásra váró kérdései, az intézmények hiányából fakadó fehér foltok egyszerűen megkövetelik, hogy a szellemi emberek egy része vállalja a mindenes szerepét. Jó néhány olyan kollégát ismerek, akik valóban egyszemélyes intézménynek tekinthetők, és különböző műfajokban, tudományágakban próbálnak meg válaszolni az említett kihívásokra. ... Az írás rákényszerít arra, hogy az ember polihisztori feladatokat vállaljon magára, és nemcsak a magam pályájáról mondhatom ezt el, ugyanilyen sokműfajú szerző pl. Koncsol László is. Ez az egyik olyan terület, melyet a nemzetiségi írósors jelöl ki szá-

Lilium Aurum Kft.
Dunaszerdahely

munkra.” (A Hét 50. sz. 1994. XII. 9. 14.)

Zalabai Zsigmond legújabb munkája a „Jer, magyar lantom” című kiadvány, amelyet Baróti Szabó Dávid gazdag életművéből, több mint négyszáz költeményből válogatva állított össze. A kötet gerincét a ciklusokba rendezett költemények alkotják, ezt követi az Utószó, amely a költő életútjával, munkásságával és a kiadvánnyal kapcsolatos fontos tudnivalókat, részletes tájékoztatót foglalja magában. A „Név- és szómagyarázat” c. fejezet hasznos kiegészítésekkel szolgál a költemények jobb megértéséhez, valamint a korszaknak és a költő kortársainak megismeréséhez.

Helyesnek tartom Zalabai azon eljárás módját, szerkesztési elvét, hogy a verseket téma- és élménykörük szerint ciklusokra bontotta, noha maga a költő ezt sohasem alkalmazta. „A versek ciklusokba rendezésével – amint azt a 189. lapon írja – arra törekedtünk, hogy ki- és fölnagyítsuk Baróti különböző arcait, lírájának jellegzetes tematikai-gondolati köreit. A cikluscímeket – egy-egy jellegzetes Baróti-cím, verssor, sortöredék felhasználásával – természetsszerűleg nem a költő, hanem mi adtuk. A ciklusokon belül a költeményeket időrendben soroltuk egymás mellé, hogy érzékeltessük a költő élményeinek geneziséit, lírájának fejlődéstörténetét is.”

Az „Utószó”-ban jó áttekintést kapunk Baróti Szabó Dávid életútjáról, hosszú és fordulatokban gazdag, a magyar nyelvterület különböző (egymástól távoli) vidékeihez kapcsolódó életének szakaszairól, valamint költői-műfordítói és tudományos tevékenységéről, legfontosabb műveiről. Mindennek összefoglalása nem csupán irodalomtörténeti (tudományos) szempontból szükséges és hasznos, hanem abban a tekintetben is, hogy az olvasó könnyebben, jobban megérthesse a kötetben található költeményeket. Ugyanilyen szempontból hasznosítható a „Név- és szómagyarázat” című fejezet jó néhány

szócikke is, mégpedig elsősorban azok, amelyek Baróti Szabó kortársaira vonatkoznak, vagy valamely településsel kapcsolatosak. Így pl. remekbe szabott áttekintést találunk a Komáromhoz közeli Virt történetéről és arról a fontos szerepről, amelyet ez a Zsitva-parti kis település a költő életében betöltött, s amelyet a „Virt” c. versében ő maga így jellemzett:

„Sem falu Virt, sem váras, hanem csak négy vagy
[öt házból]

Szép csínnal készült nemes ülés. Azzal azonban
Fel nem tesz falu, sem váras. Levegőre Komárom-
Vármegye nem könnyen állít hozzája hasonlót.
Dombonn ül; nagy-messze kilát, nagy-messze
[kilátszik].

A Virt szócikk egyébként – többek között – arról is tájékoztatja az érdeklődő olvasót, hogy „B. Sz. D. emlékére Virten a határ Pap-dombnak vagy Pap-útnak nevezett része őrzi; itt szokta elmélkedő sétáit végezni. A virti gazdaközösség 1872-ben közadakozásból gúla alakú vörösmárvány síremléket állíttatott tiszteletére, ezzel a felirattal: „Baróti Szabó Dávid / Jézus társasági pap / és magyar Classicus költő / Hamvainak. / Született 1739. ápr. 10-én, / Meghalt 1819. nov. 22-én.” – Virt már fiatalabb korában is vonzó hely volt a költő számára, s még inkább az lett életének utolsó két évtizedében, amelyet ott töltött. Az összeállításban lévő versek között több is akad, amelyben virti élményeiről, s a „már-már idillivé-mítoszivá stilizált” Virthez fűződő érzéseiről vall:

„Én gyönyörűségem. kedves Virt! Vajha

[magammal]

Útra vihetnélek, vagy ha nem mozdíthat erőm

[meg,

Révi Komáromból tudnám, kebeledbe kicsalni

A múzsa seregét! Nincs földön iskola, melybe

Könnyebben járnék, s örömebb. Míg tollat

[emelni]

Fog kezem, amíglen nyelvem fog szótát adni,

A dicsőretbenn első léssz nálam.”

Ismeretes, hogy a XVIII. században Magyarországon a nyelvjárások iránti érdeklődést az irodalmi népiesség, a felvilágosodás és – nem kis mértékben – a kibontakozó nyelvújító mozgalom váltotta ki. S már a nyelvújítók közül néhányan – szerencsére – azt vallották, hogy az irodalmi nyelvet tájszókkal is lehet és kell gazdagítani. Közéjük tartozott Baróti Szabó Dávid is, aki „Kisded szótár”-ában és „A magyarság virági” című munkájában – sok tájszót, népi szólást és közmondást közzétéve – szép példát is mutatott erre. A magyar nyelv féltő szeretete és dicsérete – búvópatakként – szinte az egész kötetten végigvonul (pl. a „Társaságkötés”, az „Abauj vármegye ünnepe napjára”, a „Szabolcs vármegye ünnepére” c. verseiben). Az anyanyelv iránti szeretete és a fennmaradásáért való aggodalma a kiadvány nyitó költeményében is megnyilvánul:

„Serkenj fel, magyar ifjúság! ím nemzeti nyelved,
Egy szép nemzetnek bélyege, veszni siet.
Fogj tollat; kezdj íráshoz; kezdj szóba vegyülni
Lantos Apollóval nemzedet ajka szerént”

Baróti Szabó Dávid – amint az az „Utószó”-bnál is kiviláglik – életének nyolcvan esztendeje során szülőhelyétől, a háromszéki Baróttól a Komárom megyei Virtig meglehetősen sok helyen megfordult (pl. Egerben, Kolozsvárt, Nagyszombatban, Székesfehérvárott), van olyan település (pl. Besztercebánya, Komárom, Szokolca, Trencsény), ahol egy-két évet töltött, Kassán és Vírten pedig nagyjából két-két évtizedig lakott. Változatos életútja, a magyar nyelvterület egymástól távoli vidékeinek a megismerése hatással volt egész munkásságára, különböző témájú írásaira, s természetesen nyomot hagyott költészetében is. A „Jer, magyar lantom” c. kötetet végigolvasva is azt tapasztaljuk, hogy a különböző tájegységek nyelvjárása kisebb-nagyobb mértékben ezekben a verseiben is tükröződik. Az itt előforduló tájszavainak egy része szűkebb

pátriájából, a Háromszék megyei Barótról és környékéről való, ilyenek pl. a *diszke* 'másodévi bárány', *gyakor* 'sűrű', *gyakor ízben* 'gyakran, sűrűn', *kisded* 'kis, kicsi', *kicsinded* 'kicsi, kicsiny', *majorság* 'baromfi', *vackor* 'vadkörte'. – A XVIII. század végén és a XIX. század elején az elbeszélő múlt mint hagyományos igealak eléggé gyakori volt a korabeli szépirodalomban. Baróti Szabó verseiben is viszonylag gyakran előfordul, s ez valószínűleg összefügg azzal, hogy már anyanyelvjárásában megismerte ezt a sajátos igealakot. „A magyar huszárokhoz” c. költeményének egyik sorában két adatot is találunk az elbeszélő múlttra: „Nem *juta* megszaladott seregünk, s új rendbe nem *állá*”. – Életének több mint felét Baróti Szabó Dávid a Felvidéken töltötte, érthető tehát, hogy erről a tájegységről jó néhány tájnyelvi elem is fölbukkan verseiben. Ezeknek egy része csallóközi, Komárom környéki nyelvjárási eredetű, ilyen pl. az *l-ezést* mutató *dölfös*, a zárt *i-ző* *dícsíret*, *kímli* és a *hegyette* 'fölte' tájszók; más része pedig palócos jellegű, ilyenek pl. a *megett* 'mögött' és a nyílt *ó-zó* *gyanós* 'gyanús', *kátyók* 'kágyúk' és *odó* 'odú' szóalakok. – Érdekes véletlen, hogy a „Szőlőből megjövetel” című költeményében a *hajdina* (*Fagopyrum vulgare*) megnevezésére – egymáshoz közeli sorokban – az anyanyelvjárásából megőrzött, román eredetű *haricska* tájszót és a Felvidéken megismert, a szlovákra visszavezethető *pohánka* lexémát használja. – Nem jelentéktelen azoknak a szóalakoknak, archaikus elemeknek a száma sem, amelyek alak- és/vagy jelentéstörténeti szempontból figyelemre méltóak. Ilyenek pl. a jövő idő kifejezésére szolgáló – *and*, *-end* jeles formák, például *adand*, *hozand* és *követendi*, valamint a *mondjadssza* és a *jerssze -sza, -sze* nyomósító elemmel bővült igealakok. – Végül a kötetben található lexémák közül néhány olyat említek meg, amely jelentése és/vagy hangalakja miatt érdemel különös

figyelmet. Ilyenek pl. a következők: *eltárgyaz* 'eltalál, megcéloz', *ib-nyáj* 'juhnyáj', *írott konty* 'színes, cifra turbán', *körtvély* 'körte', *ölyű* 'ölyv', *tanya* 'halásztanya, halászhely', *tegetlen* 'minap, múltkor, nemrégiben', *téltúl* 'itt-ott'. – Az itt felsorolt példák nagyrészt a „Név- és szómagyarázat” c. fejezetben is szerepelnek. Ezeknek kiválogatásáról és értelmezéséről az a vélemény alakult ki bennem, hogy Zalabai Zsigmond e téren is alapos és gondos munkát végzett. Némelyik szócikkhez részletesebb magyarázatot fűzött, így pl. a „Tisztelendő József István úrhoz” című költeményben előforduló „*kucsmát már négy, már hat ökörre teszem*” szólamhoz a következőt: „*Ezen szólás módja, mivel már elhatalmazott, a versben is elcsúszhat*” – kommentálja B. Sz. D. 1802-es kötetében a fönti fordulatot. Mindamellert e szólásmondás ma már nem annyira „*elhatalmazott*”, hogy ne szorulna magyarázatra: a „*Nem ér egy molyette kucsmát*” szólás ellentétes jelentéséről van szó; értelme annyi mint: *kitűnően, jól megy a sorom*”.

Ismeretes, hogy az utóbbi években Európának ezt a térségét sok egyéb hasonlóság mellett az a sajnálatos közös vonás is jellemzi, hogy – szinte bármelyik országról van is szó – egyre nehezebb tudományos munkát megjelentetni és eladni. Éppen ezért öröndetes az a példás együttműködés, amelynek révén Zalabai Zsigmondnak a valóban hézagpótló összeállítása, a „Jer, magyar lantom” c. Baróti-kötet napvilágot láthatott. A kitűnő versválogatásért és azoknak ciklusokba rendezéséért, a költeményekhez kapcsolódó tanulmányért és a hozzáértő magyarázatkért Zalabai Zsigmondot illeti dicséret, de minden elismerést megérdemelnek a kiadást támogató települések önkormányzatai és mindazok, akik valamiképpen hozzájárultak a kötet megjelentetéséhez. A könyv gondos és szép kiállítása a Liliium Aurum munkáját dicséri.

Szabó József

MAGYAR A februári számunk tartalmából

NAPLÓ

Válogatás a mai német irodalomból (Günter Grass, Reiner Kuncze, Hans Magnus Enzensberger)
 Bisztray Ádám, Ferenczes István, Nagy Gáspár, Tóth Krisztina versei
 Fehér Béla vígjátéka
 Salamon Konrád a társadalmi önismeretről
 Mohás Livia és Kodolányi Gyula esszéje
 Irodalmi fejtörő
 Kritika Filip Tamás, Lengyel Balázs és Nagy Zoltán Mihály könyvéről
A folyóirat megrendelhető: 1406 Bp. Pf. 15.

BÁNYAI JÁNOS

Maurits Ferenc Franz Kafka elbeszéléseit olvassa

1995-ben jelent meg a Ferenczy Könyvkiadó gondozásában Franz Kafka elbeszéléseinek ezideig legteljesebb magyar nyelvű kiadása. A könyvet Maurits Ferenc színes grafikái illusztrálják. A rajzok egy évvel korábban készültek, egész sorozat, melyből csak szűk válogatás kerülhetett a kötetbe, az se mind színes nyomat. Ám az illusztráció művészetének példamutató művei. Nem „utóiratok” az elbeszélésekhez, hanem képpé formált címek, mondatok, novellahűsők. Ezek a képek Franz Kafka *Elbeszélések* című könyvének lapjain élnek, a rövid és hosszabb, teljes és töredékes elbeszélések, novellák társaságában. A könyv szerves részei, színesen és fekete-fehér lenyomatban is. Arról szólnak, hogy a festő, a *képi* Maurits Ferenc hogyan olvassa Kafka elbeszéléseit. Az illusztrációk tehát az elbeszélések megértésének leírásai a grafika eszközeivel, párhuzamos és egymást keresztező vonalakkal, a kép élesen elválasztott és lehatárolt felületeivel, lebegő és zuhanó testekkel, felnyitott koponyákkal, torzra duzzasztott végtagokkal, látást próbára tevő sárgákkal, pirosokkal, lilákkal. Az illusztráló grafikák jeleivel Maurits Ferenc nem *másként* olvassa Kafka elbeszéléseit, hanem *mást* olvas. Kafkával az önmegértés útjait járja, művészetének korábbi periódusait és tapasztalatait idézi fel, a színekben és a formákban az önépítés autentikus mozdulatait láttatja.

1995-ben a Kafka-kötet kiadásával nem ért véget Maurits Kafka-olvasása. Azért nem, mert Kafka világának művészeti megértése hosszantartó történetté vált és ennek a történetnek olyan belső mozgásirányai, epizódjai és rejtélyei vannak, amelyek Maurits életművének meghatározó tényei. Nem mondható, hogy 95 óta Maurits kilépett Kafka világtapasztalatából, és úgy maradt benne, hogy elhagyta a könyv lapjait. Visszatért az 1970-ben kiadott, verseket és színes rajzokat tartalmazó *Piros Frankenstein*-mappa világához és visszatért a verseit tartalmazó *Telep* (1975), meg a *Miniatűr galéria* (1982) című kötetekhez. A korai tapasztalatokhoz való visszatéréseknek hozománya, hogy Maurits művészetében egyre szorosabbra fűződik a szó és a rajz, a mondat és a vonal, a fejezet és a síkok a képen. Szorosan egybeforr a narráció és a pontba sűrített látomás, a metaforikus, szimbolikus nyelv és a grafika beszédmódja. A szorosra fűződő, egymásra épülő szó és rajz jelzi azt is, hogy Maurits korábbi periódusaiban, a motoros és az űrutas-festményeken, a nagyméretű geometrikus kompozíciókon, a gyorsaság-látvány sok variációján mindig átszüremlik, titkokat

rejtőn, a hang, ugyanaz a hang, amelynek rekedtes visszafogottságát, lecsupaszított erősségét a versek soraiból hallani ki. Amikor Maurits Kafkát olvasva nem másként, hanem mást olvas, valójában ezt a hangot mutatja meg a képeket behálózó rezgő vonalakkal, a képeket ablakokra bontó rendezettségben, a rajzok alakjai és alakzatai között angyalszárnyként suhogó léghuzatban. Ezért maradt oly hosszú évekre Kafkánál, a Kafka-olvasás világában Maurits Ferenc. Otthonra talált a kastélyban, a falusi orvos közelében, sakálok és arabok között, a törvény kapujában, a balsorsú agglevények, az úrlovasok, a balekfogók, a szószólók között, és az átváltozások világában, az „utazó ügynök” Gregor Samsa szobájában, ahol Gregor „nyugtalan álmából” ébredve „szörnyű féreggé változva találta magát ágyában”. A szerencsétlen (?) ügynök szobájából minden másként fest. Ennek a szobának és a szobában lejátszódó *átváltozás* nézőpontjából „olvasható” el Maurits Ferenc legújabb munkáinak, a párizsi, a boszniai, a Danilo Kiš emlékére készült nevezetes sorozatoknak a világtapasztalata. Kegyetlen és kérlelhetetlen tapasztalat, se hitre, se reményre már nem jogosít fel, de arra mindenképpen, hogy belegondoljunk az „elő-állított” szörnyek rejtélyébe, ahol kezdet és vég, születés és halál, fehér és fekete összeér és egybeforr. Az átváltozott ügynök szobájából a szörnyű féreg figyel ránk.

Ezzel együtt a minden tapasztalatot egyesítő mítoszok világa. Amikor Maurits Ferenc rajzaival úgy lépett ki a Kafka-elbeszélések könyvéből, hogy ugyanakkor benne (belül) maradt, a mítoszok világában találta magát.

Jeleazar Meletyinszkij a „mitologizmus” változatait vizsgálva a XX. századi irodalomban említést tesz Kurt Weiberg Kafka-monográfiájának egyik meglepő és Meletyinszkij szerint alig elfogadható helyéről, ahol az áll, hogy Kafka novella- és regényhősei sorában Gregor Samsa leginkább Krisztussal hasonlatos. Másrészt, ismét Weinberg szerint, Gregor Samsa „hamis hívásnak engedelmeskedő balkezes álmessiás”, aki az eget hasztalan ostromolja. A neves orosz mítoszkutató szerint Kurt Weinberg értelmezései meglehetősen önkényesek.

Függetlenül attól, hogy fenntartható-e vagy sem a Samsa-Krisztus párhuzam, meg hogy Samsa érthető-e messiásként, akár hamis hívásra válaszoló balkezes álmessiásként, arra mindenképpen oda kell figyelni, hogy Franz Kafkának a mítoszok világához, leginkább a zsidó-keresztény mitológiához való kapcsolódása és kötődése nem interpretatív, hanem „travesztia jellegű”, másszóval „mélységesen intellektuális”, és innen már könnyen belátható, hogy Maurits Ferenc festőművészt, amikor Kafkához fordult, majd később mindek előtt *Az átváltozás* hőiséhez, amikor beköltözött Gregor Samsa szobájába és éveket töltött e „szörnyű féreg” társaságában, nem a féreggé változott „utazó ügynök” tragikus és abszurd története ragadta meg, hanem a történet mélységes beleágyazódása a mítoszok, a mitológiák világába, ezen túl pedig – intellektuálisan – azokba az „örök érvényű metafizikai problémákba”, amelyek végső

soron a létet jelentik számunkra, egészen pontosan „az individuum egzisztenciális magányát”. Maurits Ferenc éppen Gregor Samsa, e szörnyű féreg szobájában szembesült mind a metafizikai problémákkal, mind a létezés magányával. Miközben arra is fény derült, hogy nem a több sorozatból álló Kafka-élménnyel „írta le” először a lét szorongását és magányát, mely az oly erős Krisztus-élményhez sem Samsa vezette el. A Kafka-világot jelképező Samsaszobában festői opuszát építette tovább, hiszen ha felidézzük művészetének korábbi periódusait, rajzain és nagyméretű festményein sorra feltűnik a kereszt, mint univerzális jelkép és a keresztre feszítés, mint a szenvedés, a magány és a halálba rejlő feltámadás sokrétűségének szimbóluma. Maurits rajzain, a legkorábbiaktól kezdődően keresztre emlékeztető széttárt karú roncsolt – keresztre feszített – figurák lebegnek vagy éppen zuhannak a létezés végtelen térségeiben.

A többi részből álló Kafka-sorozat lapjain a kereszt, a keresztre feszítés és ezzel együtt a krisztusi lét Maurits Ferenc festőművész és költő egész gazdag életművének meghatározó, nem múltó élményét reprezentálja.

Szerkesztrő asztal

Lapunk megjelentetéséhez az elmúlt évben értékes támogatást kaptunk azoktól, akik jövedelemadójuk egy százalékával segítették a Tiszatájat. Kérésünk most is ugyanaz: rendelkezzenek a javunkra:

Tiszatáj Alapítvány,
Adószám: 1 9082349 1 06

*

1998-ban Szeged Megyei Jogú Város Közgyűlése – hároméves együttműködési megállapodás keretében – 500 ezer forinttal támogatta a Tiszatáj megjelenését.

*

A Szegedi Nemzeti Színház Kamaraszínházában *Baka István emlékest* volt január 11-én. A versműsort Galkó Bence szerkesztette és rendezte, közreműködött Andorai Péter, Czifra Krisztina, Mészáros Tamás és Szakály Péter.

*

Néhány szerzőnkről. MARNO JÁNOS József Attila-díjas költő, kritikus, először publikál lapunkban. VILLÁNYI LÁSZLÓ a győri Műhely szerkesztője. AARON BLUMM (Virág Gábor), MIRNICS GYULA, SZERBHORVÁTH GYÖRGY az újvidéki Új Symposion szerkesztői. PÁL JÓZSEF a JATE professzora, a Művészeti és Nemzetközi kapcsolatok helyettes államtitkára a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában. BÁNYAI JÁNOS az újvidéki egyetem tanára. MAURITS FERENC grafikus, költő, Újvidéken él. Diákmellékletünk szerzője, HÁSZ-FEHÉR KATALIN a szegedi egyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszékének tudományos munkatársa.

Márciusi számunk tartalmából:

CSUKÁS ISTVÁN, LÁSZLÓFFY ALADÁR,
NAGY GÁSPÁR versei

CSIKI LÁSZLÓ hangjátéka

ÁGH ISTVÁN, SÁNDOR IVÁN esszéje

SZENTKUTHY MIKLÓS kiadatlan regénye

TÓZSÉR ÁRPÁD tanulmánya: Az irodalom határai

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

1999. FEBRUÁR

58. SZÁM

HÁSZ-FEHÉR KATALIN

„akármilyen, csak víg eposz nem”

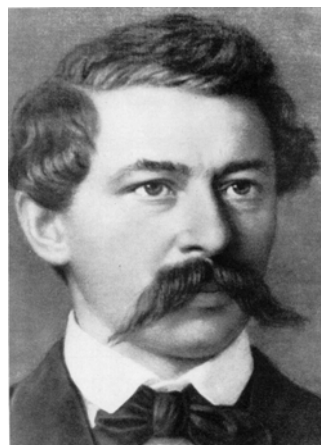
ARANY JÁNOS: AZ ELVESZETT ALKOTMÁNY

(Cselekményvázlat)

Az *elveszett alkotmány* nem tartozik a közismert Arany-művek közé, ezért a továbbiak kedvéért szükségesnek látszik a mű vázlatos ismertetése, annak az összefoglalásnak az alapján, amelyet Arany Szilágyi Istvánnak küldött meg 1846. február 22-én.¹

I. ének: Hábor, a garabonciás diák, Magyarországon a haladó pártiak védistene, összeveszik nejével, Armídával, aki a maradi pártiak mellé állt. Házasságuk több mint nyolcszáz éve tart, s Armída azóta, legalábbis férje szemével nézve vénasszonnyá öregedett. Mások előtt azonban még képes ifjúnak és vonzónak látszani. Földi szinten a két párt képviselője a maradi Rák Bende és a haladó párti Hamarfy. Hábor, hogy elpusztítsa Rák Bendét, vihart támaszt, Armída azonban kiküldi tündérré varázsolt boszorkányait, hogy mentse meg őt.

II. ének: A tündérek elvezetik Rák Bendét és tíz társát úrnőjük kunyhójához, amely közben varázslattal tágas palotává alakul át, s itt megvendégelik őket. Miután mindenki elalszik, Rák Bende elmondja élettörténetét Armídának. Apja Széchenyi Hitelének olvasása közben gutaütést kapott, anyjának ezután egy francia gróf udvarolt, őt pedig nyugat-európai körútra küldték, de irányt tévesztve Konstantinápolyba jutott. Mire visszatért, birtokukat elárverezték. Bende ekkor szolgabíróvá akarta választtatni magát, a sikertelen korteskedés után azonban menekülnie kellett. Így került Armídához.

ARANY JÁNOS
(1817–1882)

... ő maga kezdettől fogva gyenge kísérletnek tartotta, és csak próbaként, a jutalomdíj miatt küldte be a pályázatra. Elégedetlensége a művel kapcsolatban a pályadíj megnyerése után nem csillapodott, hanem növekedett. De nem égette el szövegét, hanem megjelentette.

¹ ARANY János Összes Művei XV. k. Levelezés I. S.a.r. SÁFRÁN Györgyi. Bp. 1975. (A továbbiakban: Arany Lev. I.) 29–33.

III. ének: Armída hamis útlevelel Bende a védegyleti gyűlésre megy el. Itt van ellenfele, Hamarfy is. A harmadik pártot, a középutasok csoportját Ingady képviseli, aki egyik nap az egyik pártot látja vendégül, másnap a másikat. A gyűlésen a negyvenes évek közepére jellemző kérdésekről (adózásról, ősiségről stb.) folyik a vita.

IV. ének: Hamarfy, hogy könnyítsen a gyomrán, az erdőbe megy. Itt Armída parasztlány képében elcsábítja, majd elvarázsolja az erdőt, és boszorkányaival kínoztatja. Hábor azonban ifjú vadász alakját öltve, megmenti védencét. Egy soha ki nem ürülő táskát ad neki tele pénzzel, és egy sípot, mellyel veszély esetén segítségül hívhatja. Armída is varázsszerszámmal látja el Rák Bendét: megjelenik neki éjjel álmában, füstté változva bekúszik a kulcslyukon, és varázskártyát hagy az asztalán, amellyel sohasem veszíthet. Az ének második részében Hamarfy és Rák Bende korteskedése következik az adó mellett és ellen.

V. ének: Hábor és Armída légi harcot vívnak egymással. Mindkét égi tábor elpusztul, csak ők ketten maradnak meg, de egyikük sem győz. A földön közben a pincér kiscseréli Rák Bende varázskártyáit, és Bende az utolsó pénzét is elveszíti. Armídával ekkor lemennek a kőlyi hegy alatt lévő alvilágba, tanácsot kérni Hecatétól. Itt találkoznak egy gyermekeit sirató anyával és Bende apjával. Hecaté egy piócat ad Armídának azzal az utasítással, hogy keljen össze Rák Bendével, a nászéjszakán helyezze a piócat Bende keblére, gyűjtse össze a vért és locsolja Háborra, attól az megsemmisül.

VI. ének: Hábor ezalatt az Időhöz, a Sorsistenhez megy tanácsért, aki gőzmalma előtt éppen a földi dolgokat őrli fel egymás után. Elmondja Hábornak Armída tervét, és figyelmezteti, hogy amikor neje rálocsolja a vért, Hábor locsolja azt vissza. A menyegzőn mindketten megsemmisülnek, de a hamvaikból ifjú pár kel életre.

VII. ének: A földön megkezdődik a megyegyűlés, a két párt összeverekedik. Az ablakon ekkor berepül az ifjú pár, oltárra varázsolják a termet, a férfi (Erély néven) az igaz hazafiságra buzdító beszédet tart, a nő pedig (Lelkesedés néven) ugyanezt gesztusokkal szimbolizálva az oltárra helyezi ékszereit, és karjából vért ereszt. A marakodók lecsillapodnak, elvégzik a rituális eskütételt, majd szótlanul hazamennek.

Ráadás: Rák Bende, Hamarfy és Ingady történetének a befejezése. Ingady egy kútban bújik el a fenyegetések elől, itt megfázik és meghal. Rák Bende elveszi Ingadynét, táblabíró lesz. Tíz év múlva a temetésén Hamarfy rongyos zsebtolvajként tűnik fel.

Törmelék az életmű tiszta padlóján

Életműkiadások végén, a többlettől gondosan különválasztva általában ott áll még egy sor szöveg „ifjúkori művek”, de leggyakrabban „zsengék” felirattal. A zsengék csoportja a legelső irodalmi igényű tollvonással kezdődik, kevésbé egyértelmű azonban, hogy hol fejeződik e *kánon előtti* rész, és milyen darabbal, milyen eseménytől számítva kezdődik maga az „életmű”. Sok esetben a szerző dönti ezt el (ismeretes Berzsenyi és Kölcsey vitája arról, hogy az ifjúkori írások jogosultak-e a kiadásra), máskor irodalomtörténeti egyezmény alapján keletkeznek ingadozó határok, melyek a kánon változásával mozdulnak el egyik vagy a másik irányba, igazolva vagy felülbírálván a szerző és a hagyomány által meghúzott választóvonalat.

Arany János olyan szerző volt, aki nem akart maga után „zsengéket” hagyni. Korai darabjait egy-két kivétellel elégette, s csak emlékek, kétes hitelű másolatok maradtak fenn egy-egy írásáról. Összegyűjtött műveinek legvége mégsem üres, ott áll az 1845-ös pályanyertes, több mint 4000 hexameteres nagy szöveg, *Az elveszett alkotmány*. Arany

azt állítja róla, nem irodalmi igénnyel kezdett hozzá: rögtönözve írta, csak magáncélra, az 1845-ös bihari tisztújítás visszasságainak közvetlen hatására; ő maga kezdetől fogva gyenge kísérletnek tartotta, és csak próbaként, a jutalomdíj miatt küldte be a pályázatra. Elégedetlensége a művel kapcsolatban a pályadíj megnyerése után nem csillapodott, hanem növekedett. De nem égette el szövegét, hanem megjelentette. Később mintha meg is békélt volna vele, felvette összes költeményei közé. Az irodalomtörténet azonban csak a *Toldival* kezdődően és a *Toldi* által kanonizált szerzőnek hisz. Az *elveszett alkotmányról* keletkező tanulmányokat – miközben történetük a „honnan jött és hová jutott” sikermodelljére épül –, kivétel nélkül az igazat adás (a „valóban zseni, laza, túlszűfolt mű”) formulája keretezi. Így került a szatirikus eposz a kötet hátuljára, zseninek, kultikus tisztelettel övezett, de önazonosságát veszített műnek.

A „zseni” mint időbeli és érték kategória viszonylagos fogalom. Tragédiája, hogy egy folyamatban a végpontot megelőző pozícióba került. Egy szöveg attól minősülhet egyáltalán zseninek, hogy keletkezzen, vagy keletkezhessen őt követő művek. Ugyanakkor előkelő fogalom is. Azt jelenti, hogy *keletkeztek* őt követő („kifejlett példánynak” minősített) művek. A kérdés az, hogy olvasható-e, és hogyan olvasható egy ilyen pozícióban lévő alkotás önálló tulajdonságokkal rendelkező, és nem csupán előreutalásaiban, sokat ígérő kifejeletlenségeiben érdekes szöveggént.

Az epikai hyper

Az elektronikában a negyvenes évek közepén, az irodalomelméletben pedig a hatvanas évek végétől kezdődően honosodott meg a „hozzákapcsolt anyagoknak”, „a kapcsolatok látszólag határtalan játéka” az elmélete. A hypertext fogalmát ezzel összefüggésben Ted Nelson használja először 1965-ben. Roland Barthes az 1970-es kötetében, az S/Z-ben a számítástechnikai kutatásoktól függetlenül, de az internetes elképzelésekhez hasonló módon beszél az irodalmi szövegről mint hálózatos rendszerről, melyből a legkülönbözőbb „ablakok” (linkek) nyithatók ki más szövegek (az eredeti szöveg explicit vagy implicit utalásai) felé, megteremtve ezzel – Ted Nelsont idézve – a kapcsolódási lehetőségek „egyre terebélyesedő fáját”.² A hypertext mint intertextuális rendszer gyakorlati alkalmazásának esélyeit George P. Landow az Ulysses szövegén szemlélteti: „Ha megnézzük, mondjuk a Nausicaa-részt – írja –, melyben Bloom Gerty McDowellt bámulja a strandon, észrevesszük, hogy Joyce szövege itt »hivatkozik« vagy »utal« (többnyire ezeket a kifejezéseket szoktuk használni) sok más szövegre vagy olyan jelenségekre, melyeket kezelhetünk szöveggént, így a Nausicaáról szóló részre az Odüsszeiából, a Gerty gondolatait elárasztó és tápláló női magazinok hirdetései vagy cikkeire, az akkori Dublinról és katolikus egyházzal felsorolt tényekre, illetve a regényen belül más szövegrészekre vonatkozó anyagokra. A regény hypertextes bemutatása ismét nem csupán az említett anyagokkal kapcsolja össze ezt a szakaszt, hanem Joyce pályafutásának más munkáival, kritikai magyarázatokkal és szövegvariánsokkal is.”³ Így definiálja e rendszerezést Barthes után Foucault is: „a könyv határai soha-

² NELSON, Ted: Hipervilág – a szellem új otthona. In: Hyper text + multi média. Vál., jegyzetek és utószó SUGÁR János. Artpool, Bp. 1996. 21.

³ LANDOW, George P.: Hypertextuális Derrida, posztstrukturális Nelson? In: Hyper text + multi média. Vál., jegyzetek és utószó SUGÁR János. Artpool, Bp. 1996. 27–28.

sem egyértelműek”, mert „más könyvekre, más szövegekre, más mondatokra történő hivatkozások rendszerének része: csomópont egy hálózatban... a hivatkozások hálózataiban...”⁴

Egy adott szöveg kontextusba ágyazottságának teljes feltárása a hypertext-rendszeren belül is csupán elméleti eshetőség marad, de míg a nyomtatott forma térbelileg elválasztja a lábjegyzetben, utalásokban, idézetekben megjelölt kapcsolt- vagy meta-szövegeket a főszövegtől (a terminológia a különböző szerzőknél eltérő), addig az elektronikus hypertextben könnyedén egymáshoz illeszthetők az összetartozó elemek.⁵ Sőt az olvasó, akinek olvasási technikája ezáltal más lesz, mint a nyomtatott irodalom esetében, maga is jegyzeteket készíthet az adott szövegrészhez, vagyis „beleírhat” a rendszerbe. A „beleírás” lehetősége azonban mindig is különös kihívást jelentett az irodalom számára. Bizonyos korszakokban és műfajokban (a bibliai exegézisben, a római – és a felvilágosodás kori magyar – imitációtanban, a humanista idézési gyakorlatban vagy a klasszicizmus egyes változatainak mitologizálásában például) hangsúlyozottan, programszerűen is szerepet kap a szövegek egymásra vonatkoztatása, a szerzők közötti versengés, az idegen szöveggel való szabad játék vagy annak éppen tökéletes utánzása. Az ilyen szövegek kései recepcióját, főként ha azok szatirikusságuk, paródiájuk, konkrétumokhoz kötöttségük folytán aktualitásukat veszítették, a kapcsolt szövegek elhomályosulása nehezíti. Ugyanakkor olvasásuk – mint *Az elveszett alkotmány*é is – éppen a keresgélés⁶, az utalások felélesztése révén válik a rejtvényfejtéshez hasonlóan izgalmas műveletté.

A kontextusba helyez(ke)dés – az eposzi hitel elméletén keresztül – Arany János esztétikai gondolkodásának és költői gyakorlatának is alaptendenciája. Ismeretes, hogy a *Toldi* énekeinek mottójaként hogyan használta fel éppen ez okból Ilosvai verses krónikáját, s hogyan küzdött – költői-népi hagyomány híján – a trilógia harmadikként megírt középső részével, a *Toldi szerelmével*. Az eposzi hitel elméletét (és a kifejezést magát) jóval *Az elveszett alkotmány* után, az ötvenes évek közepén pontosította. „Nem tudom, benn van-e az aesthetica szótárában e terminus: 'eposzi hitel', de én annyira érzem ennek hatalmát, hogy történeti, vagy mondai alap nélkül nem vagyok képes alakítani; talán nincs inventiom, phantasiám: elég az hozzá, hogy nekem, ha építeni akarok, téglá kell és més...” – írja Gyulai Pálnak 1854 elején. Az alkotás folyamatának és a mű jelentésvilágának a hálózatba való bekapcsolása azonban az elméleti megfogalmazást megelőzően is, lényegében kezdettől fogva jellemzi Aranyt, noha utóbb írt műveitől eltérő változatban. *Az elveszett alkotmány* kiterjedt hálózatrendszerét éppen a későbbiekéntől való különbözősége miatt tekinti Horváth János pusztán irodalmi hatások sorozatának, melyek „csak műfaji közkeletű mintát szolgáltatottak neki, vagy csak negatív módon, paródiára kihíva befolyásolták, vagy csak alkalmi részletekre szorítkoztak”.⁷

⁴ Az angolul *The Archeology of Knowledge and the Discourse of Language* címmel megjelent művében. Transl. by A. M. Sheridan Smith, New York, 1976. Magyarul az idézet Landow tanulmányában, i. m. 24.

⁵ Vö. LANDOW: i. m.

⁶ SZILI József találó kifejezésével: szétértelmezés. In: Sz. J.: Arany hogy istenül. Az Arany-líra posztmodernsége. Bp. 1996. 245.

⁷ HORVÁTH János: A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése. Arany János. In: H. J.: Tanulmányok. Bp. 1956. 391.

Arany három legtöbbször emlegetett metaforája az eposzi hitellel kapcsolatban a már idézett „tégla és mészre”, ezt megelőzően, 1848 tavaszán egy Petőfinék írt levélben a szárnyra és a repülésre, majd 1851-es és 1854-es leveleiben kétszer is, a pap és a textus (vagyis a jelige és prédikáció) viszonyára vonatkozik.⁸ Ez utóbbi metafora, mely ismétlődése folytán emelkedik ki a többi közül, azt sejtetve, hogy Arany számára fontos lehetett a benne rejlő értelmezési lehetőség, Dávidházi Péter monográfiájában az egész Arany-életmű egyik központi jellemzőjeként, az eleve elrendelés poétikájának bizonyítékai között szerepel. Ilyen szemszögből derül fény az eposzi hitel igényének néhány feltételezhető okára, melyek közül Dávidházi Péter Arany-interpretációjában elsődlegessé válik a „lélektani indíték, (a belső biztonság vágya), az erkölcsi megfontolás (a közösség szolgálatának igyekezete), az esztétikai meggyőződés (az irodalom klasszicizáló felfogása) és közvetve, talán mindezeket áthatva a világnézeti elkötelezettség (a meglévő világrend végső elfogadásának, a kapott dolgok vállalásának az étosza)”.⁹

A „pap és a textus” (a prédikáció és a jelige) metaforája azonban az Arany-féle hypertext korábbi és későbbi változatainak, különbségeinek a megfogalmazására is alkalmasnak bizonyul. A jelige és a prédikáció tautologikus viszonyban vannak egymással: a „hosszabb szövegnek”, a prédikációnak kifejtettsége, részletezettsége ellenére végső soron ugyanazt kell jelentenie, mint a „rövid szövegnek” (a jeligének), hasonló módon, mint a retorikában a tételnek és a kifejtésnek. A rövid szövegből kisugárzó jelentésnek le kell fednie a hosszabb szöveg minden egyes pontját, és fordítva, a hosszabb szöveg valamennyi jelentésének azonos pontban, a fókuszoként működő rövidebb szövegben kell összefutnia. Vonatkozik ez még azokra a kapcsolt szövegekre is, amelyek a prédikációba esetlegesen beépülnek. A prédikáció ezáltal médiumként, egyszersmind szűrőként viselkedik, amely a kapcsolt szövegekből kizárólag a jeligére (a fókuszra) vonatkoztatható jelentést engedi át magán, s az így összegyűjtött jelentés-sugarakat az egyetlen központ felé irányítja. A főszöveg és a metaszcöveg pozíciója a jelige és a prédikáció esetében ezért viszonylagossá válik, vagyis eldönthetetlen lesz, hogy melyikük voltaképpen a kapcsolt elem: a prédikáció szerzője írja-e bele kommentárját a jeligébe, vagy a jelige minősül beleírt szövegnek a prédikációban.

A szigorúan egymásra vonatkoztatott, s ily módon behatárolt hypertextuális rendszer Arany funkcionális, ökonómiát érvényesítő, központosító törekvésű kompozícióeszményének szintén megfelel.¹⁰ Azt jelenti ez, hogy *a megkomponáltság követelményének nemcsak a főszövegben, hanem a kapcsolt szövegek rendszerében is érvényesülnie kell.* Az adott mű mögött ugyanis, mint például a Toldiban, központ felé tartó szerkezetbe rendeződnek és hierarchizálódnak az azonos jelentéskörben mozgó metaszcövegek (népi gótika?), s ezáltal a főszöveg egyetlen metatextre látszik vonatkozni, miközben a *fő metaszcöveg* az egész műalkotás jelentésstruktúrájára kisugárzik.

Ez a viszony azonban kevés Arany-műben működik zavartalanul. A *Nagyidai cigányokban* például az okoz értelmezési vitákat, hogy eldönthetetlen (s Arany sem nyi-

⁸ Arany János Toldy Ferencnek. 1851. április 28.; Gyulai Pálnak 1854. január 21. In: Arany János Összes Művei. XVI. k. Levelezés II. S. a. r. SÁFRÁN Györgyi. Bp. 1982. (A továbbiakban Arany Lev. II.)

⁹ DÁVIDHÁZI Péter: „Mint pap a textust”: az eposzi hitel elmélete. In: D.P.: Hunyt mesterünk. Arany János kritikusi öröksége. Bp. 1992. 174.

¹⁰ Ld. erről: DÁVIDHÁZI Péter: „Helye van minden sornak, szónak”: a szerkezet megkötésének normája. Uo., 103–111.

latkozik róla egyértelműen), mit kellene fő metaszövegnek tekinteni, a szabadságharcot vagy pedig a cigánytörténetről szóló krónikát. Más esetekben pedig, mint *Az elveszett alkotmányban*, a *Bolond Istókban* vagy a *Toldi szerelmében* nem a fenti értelemben behatárolt módon, hanem *szóródásosan* működik a főszöveg és metaszöveg rendszere.

Az elveszett alkotmány a másik két műhöz viszonyítva is a háttérszövegek sokaságával rendelkezik, s e kapcsolódások a legkülönbözőbb műfajok, szerzők, időszakaszok, stílusirányok, tudatvilágok, cselekménymozzanatok felé tartják nyitva a költeményt. A metaszövegek közül egy sem válik dominánssá, nem sorakoznak fel hierarchikus rendbe, érvényességük pedig egy-egy szövegintervallumra terjed ki mindössze. A szerkesztetlenség és a lazaság vádja Arany komikus eposzával kapcsolatban elsősorban ennek a ténynek a sejtelméből ered, s amennyiben igazolható ez a kritika, akkor elsősorban a háttérszövegeket illeti inkább, mint magát a főszöveget. De szerencsére van néhány olyan szempont, amelyből a vád mellőzhető anélkül, hogy el kellene döntenünk az igazságértékét. Az egyik szempont a műfaji sajátosságokra irányítja a figyelmet, a másik pedig a háttérszövegek csoportosíthatóságának lehetőségére, arra a kérdésre, hogy létezik-e az ötletszerűség látszatát keltő rendezetlenség mögött mégis valamiféle tervszerűség, vagyis rendelkeznek-e a kapcsolt szövegek közös nevezővel, s ha igen, akkor milyennel.

A satura és a sermo: a főszöveg mint jeligék (textusok) sokasága

Amikor Arany közvetlenül az eredményhirdetés után, 1846. február 22-én levélben számol be Szilágyi Istvánnak pályázati sikeréről és *Az elveszett alkotmány* részletes tartalmáról, a szövegszerkezetre vonatkozó bírálatával valósággal megtagadja művét. Arra hivatkozik, hogy a részletek ugyan jól sikerültek, s valószínűleg ez tévesztette meg a bírálókat, de „az egész valami elnyúló, s mint egész, kiállhatatlan valami lőn...” „Mindent belé akartam zsúfolni (ön fogja érteni e szalontai kifejezést)”, s emiatt „a jutalmazott mű akármi egyéb, csak víg eposz nem... Sajátságos descriptiok, eredeti ötletek, elemes fordulatok, eleitől végig erős satyra, nevetséges torzalakok, az egészen mindenütt nagyképp purpureus pannus...”¹¹

Arany úgy látta, műve túllépi a komikus eposz műfaji kereteit (ezzel együtt a komikumnak és az eposzi szerkezetnek a határait), mégpedig a túlságosan erősré sikerült szatíra következtében. Ilyen értelemben kommentálja a cselekményismertetés során azt a jelenetet is, amikor Armida és Rák Bende alvilági útra kel: „Armida félre tette a Kolyi hegyet, mint valamely fedőt, s ott nyílt az alvilág torka. Le mentek. Cerberus, bünhödő lelkek, boldog szellemek – *mind satyra*.” (Kiem. H.F.K.)¹² A szatírárt azonban Arany itt nem műfaji kategóriaként, hanem a látásmód és a módszer terminusaként használja. Hasonlóképpen emeli ki a Kisfaludy Társaság bírálói közül Stettner György is a szatirikus magatartás és hangnem túlsúlyát a szövegben, annak „chamaeleoni árnyazataival” együtt, „a horatiusi 'ridendo dicere' verumtól fogva egész a Juvenalisi potentiáig”.¹³

¹¹ Arany János Szilágyi Istvánnak, 1846. február 22. In: Arany Lev. I. 29.

¹² uo. 31.

¹³ ARANY János Összes Művei II. k. S. a. r. VOINIVICH Géza. Bp. 1951. 223.

Sem Aranyánál, sem Stettner Györgynél nem történik utalás tehát a szatírára mint ókori *műfajra*, noha a kompozíciót illető kételyek ellen éppen ez jelenthette volna a megfelelő ellenérvet. Annál inkább, mert a szatírának, mint jellegzetesen római műfajnak az egyik legtekintélyesebb szószólója éppen a Stettner által is emlegetett Horatius volt. A hagyomány szerint ugyanis a szó eredeti alakja, a *satura* „áldozati vegyestálát”, „vegyes töltelék” jelentett, s innen kezdték használni a fogalmat az ötvöztött műfajú, kevert tartalmú és formájú szövegtípusokra – kezdetben irodalom alatti csipkelődésre, gúnyolódásra, bírálatra. Ebből a helyzetből küzdötte fel magát ez a költeménytípus a hitelesített műfajok közé, igaz, hogy ekkor már, elsősorban Luciliusnak köszönhetően, hexameteres formában, de magas irodalomként legalizálva is megtartotta a köznapis dolgok megtárgyalására, a csevegésre, a moralizálásra és az elmélkedésre való alkalmasságát. Horatius Lucilius érdemeit emlegetve a Szatírák könyvének 10. darabjában a műfajt „a görögség által nem próbált”, vagyis önálló római találmánynak tekintette, ami azt jelenti, hogy a fogalom alatt nem csupán módszert vagy látásmódot értett, mert akkor nem hallgathatta volna el Menipposz vagy Lukianosz nevét például, hanem formai sajátosságokat és azt a tényt, hogy a római szatírából elmaradnak vagy parodiszikusan jelennek meg benne a mitológiai vonatkozások. Horatius egyébként szatíráiban nem is a műfajparódiái elemeket magában hordozó, de főként társadalmi és politikai vonatkozású luciliusi invektíva nyomain halad tovább. Saját ironikus-gúnyoros, olykor moralizáló vagy elmélkedő csevegéseire, beszélgetéseire ő a *sermo* kifejezést használja, szemben a luciliusi vonalat továbbvivő Iuvenalisszal, akinek önjellemzésében a haragosabb, élesebb hangnem hangsúlyozódik: „...tragikus mezt vett a szatírának / s hagyva a műfajnak törvényét, régi határát, / szánkra Sophocles haragja tolul...”¹⁴

A horatiusi *sermo* és a iuvenalisi invektíva látásmódban és hangnemben tér el egymástól, a görög és a római szatíra pedig műfaj tekintetében. Szövegstruktúrájukat tekintve azonban valamennyiüknél közös az a vonás, amelyet Northrop Frye a hatos beosztású szatíratipológiájában az alacsony normájú szatíránál *dezintegráló technikának* nevez, és egyik leggyakoribb eszközeként a késleltetést (horatiusi kifejezéssel a „csevegést”) jelöli meg. Narratív módszerét illetően – írja Frye – „járványként terjed el benne a tudatosan kósza elkalandozás”, olyannyira, hogy Swift például külön elkalandozást szentel egyik művében az elkalandozás dicséretének.¹⁵

Az *elvesztett alkotmány* többszörösen is megfelel a luciliusi, a horatiusi és a iuvenalisi műfaj sajátosságainak. Nemcsak a végig erősen szatirikus, olykor a *sermo* mintájára csevegő, máskor az invektívába is áthajló hangneme teszi ezt, ráadásul hexameteres formában, hanem szövegkompozíciós technikája is, melyre pontosan ráillik a Frye által emlegetett dezintegráló szétágazódás. Az Arany szerint is sikerült epizódok és velük párhuzamosan az egymást váltogató kapcsolt szövegek a folyamatos elkalandozás termékei. A szatíra legkülönbébb célpontjaihoz a háttérszövegek sokasága kapcsolódik, egyszerre gyakran több is, melyeknek prédikációszerű kifejtése a főszövegben szükségszerűen elmarad, csak utalás történik rájuk egy-egy szövegegységen belül. A jelíge és a prédikáció viszonya itt megfordul: a főszöveg egy-egy szegmentuma működik textusként, a hozzá kapcsolt, idézett mű pedig „hosszabb szöveggént”, kifejtéseként, magyarázataként az éppen csak jelzésszerű rámutatásnak. Az ilyen jellegű szatíra

¹⁴ IUVENALIS Sat. VI. Ford. Muraközy Gyula. Vö.: RÓZSA Zoltán: Szatíra és társadalom az itáliai középkorban és kora reneszánszban. Bp. 1984. 36.

¹⁵ FRYE, Northrop: A kritika anatómiája. Ford. Szili József. Bp. 1998. 199.

(a csevegésnek is ez a lényege) *jelzések sorozatából* áll össze, miközben a háttérszövegek hálózata, melybe beletartoznak a műhöz kapcsolódó társadalmi, politikai és személyes viszonyok is, „messze kitágasodik”, mint Armida sokszobás tündérpalotává varázsolt parasztkunyhója *Az elveszett alkotmány* második énekének elején.

Kérdés azonban az, hogy ha a satíra műfajának és dezintegrációs módszerének segítségével ilyen könnyen megnyugtathatók lettek volna Arany János kételyei a szöveg túlsúlyosságát illetően (Horatiust annyira szerette és ismerte például, hogy színészkedése idején is magával hordta a kötetét), miért tartotta mégis „elnyúlónak” a művét, és miért érezte úgy az Erdélyi Jánosnak írt levele szerint, hogy áldozattal tartozik kiengesztelni a komikum megsértett istennőjét? Válaszként azok a változatos műfaji megnevezések kínálkoznak e kérdésre, melyeket Arany *Az elveszett alkotmány*nal és a hasonló műfajú olvasmányélményeivel kapcsolatosan használt.

A furcsa vitézi versezet és a „komikó-satíra”

Szilágyi Istvánnak írja Arany, hogy komikus eposzával 1845. július végétől október végéig, vagyis mindössze három hónap alatt készült el. Augusztus elején, tehát nem sokkal (feltételezhetően egy-két héttel) a darab megkezdése után levélben érdeklődik Szilágyitól a Kisfaludy Társaság vígeposzi pályázatáról: „Kérem önt bizodalmasan írja meg, hogy megy most a kitűzött *„furcsa vitézi versezet...”* (kiem. H.F.K.), s miután beszámol a nemrég lezajlott bihari tisztújítás visszasságairól, jelzi Szilágyinak, hogy ha valaha „egy firkát olvasandana »*Vadonfy Bertalantól*«, abból hozzávethetne” politikai hitvallásához. Végül ugyanebben a levélben említi, hogy több új angol nyelvű könyvvél szaporodott könyvtára, többek között Byrontól 5, Shakespeare-től 7 kötete van meg, s ezeket „egészen bírja”, vagyis angol ismereteiben olyan előmenetelt tett, hogy eredetiben tudja őket olvasni.¹⁶

E levélrészlet *Az elveszett alkotmány* műfaji előképeihez tartalmaz érdekes adatokat. A „furcsa vitézi versezet” megjelölés Csokonaitól ered, mintha Arany automatikusan kötötte volna össze a vígeposzi pályázat követelményeit a magyar előzménynek, a *Dorottyának* illetve a *Békaegérharcnak* a műfaji modelljével.¹⁷ Ezzel szemben a bihari tisztújítás feldolgozásához, a politikai satírához tartalmi-tematikus szinten többféle minta állt rendelkezésére, a 18. századi paszkvillusoktól kezdve Fáy András regényén, *A Bélteky ház*on át a kortárs művekig, Eötvös József *Éljen az egyenlőség!* és Nagy Ignác *Tisztújítás* című politikai vígjátékáig. A hangnemvegyítés és a pontosan meg nem nevezhető műfaj, a satirikus-komikus verses elbeszélés miatt ennél is fontosabb volt számára azonban Gvadányi József, akiről későbbi irodalomtörténetében is kiemeli,

¹⁶ Arany János Szilágyi Istvánnak. Szalonta, 1845. aug. 1. In: Arany Lev. I. 15–17.

¹⁷ Hogy mindkettőt jó ismerte, arra nemcsak önéletrajza a bizonyíték, mely szerint debreceni tanárai Csokonai olvasására buzdítják, hanem a Kéki Lajos által felsorolt korai művek („zsengék”) is, melyek között a nyomok szerint szép számban akadt komikó-satirikus darab is. A Békaegérharc mintájára például „Légy-pókcsatát” ír, satírárt szerez a nem ismert bűnökről, félistenként ábrázol egy vén esperest, Cigánybúcsúztatót mond Csotó Gyuri, a cigánykovács felett, stb. Vö.: KEKI Lajos: Arany János pályakezdése. In: Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének hatvanadik fordulójára. Bp. 1908. 324.

hogy „ő volt első nálunk, ki komikó-szatirikus műveket írt”.¹⁸ Gvadányi kompozíciós tehetségét nem tartotta nagyra, műveit többször „vizenyősnek”, „terpedőnek” mondja, a 18. századi szerző tartós népszerűségének rejtélye azonban nem hagyja nyugodni. Az ötvenes és hatvanas években többször visszatér a kérdésre, nyomába ered a Gvadányi-féle elbeszélői módszernek, hitelesítő technikának és műfajnak („Ő nem akart se víg epot, se víg regényt írni” – mondja róla irodalomtörténeti portréjában), mintha epikai ideálját ezeknek az eltanulásával és saját kompozíciós eszményének az ötvözésével gondolná megvalósíthatónak.

A Gvadányi-kérdéssel való folyamatos foglalkozást *Az elveszett alkotmány* motívikus kapcsolódásai is tükrözik. Az *Egy falusi nótárius budai utazása* című munkáját idézi¹⁹ például Rák Bendéék tévelygése a viharban és a sártengerben, a bolygó fény, amely kivezeti őket a sárból, a védegyleti gyűlésen a magyar öltözetéről kialakuló vita, vagy a géci boszorkány emlegetése, de itt már Gaal József 1838-as vígjáték-átiratával, *A peleskei nótáriussal* együtt.²⁰ Az alvilág-jelenet is sok mozzanatával kapcsolódik a Nótárius második részéhez, a Pokolba menetelhez, amelyről azóta már kiderült, hogy nem Gvadányi műve, Arany azonban még annak hitte.²¹

Arany irodalomtörténetében található meg a szövegszerű bizonyítéka annak is, hogy olvasta, tehát részleteiben ismerte Gvadányi 1790-es országgyűlési satírját, *A mostan folyó Ország Gyűlésének satyrico criticé való leírását* és annak Istenmezei polgár néven megnevezett elbeszélőjét.²² Scheiber Sándor a Bábel-motívum feloldása során mutatott rá e Gvadányi-satíra és Arany kapcsolatára. Mindketten említik ugyanis Hoffmann Lipót Alajos 1790-es *Bábel* című röpiratát, a magyarok nemzeti túlbuzdulása ellen írt paszkvillusát, amely annak idején országszerte viharos reakciókat váltott ki. Gvadányi indulatosan szidja művében a röpirat szerzőjét, Arany azonban éppen csak megemlíti a címét, amint az *Idő* malma más művekkel együtt ezt is felőrli. Scheiber Sándor végül nyitva hagyja a kérdést, hogy Arany vajon közvetlenül az eredeti szöveget olvasta, vagy Gvadányi művéből szerzett tudomást róla,²³ az azonban bizonyos, hogy az országgyűlési satíra ismeretének nyoma *Az elveszett alkotmány* több más helyén is felfedezhető. Rák Bende nevét például a filológia Beöthy Zsolt Képes Irodalomtörténete óta Szilágyi István *Emlékebeszéd vitézlett Hátrafalvy Bendeguzról*

¹⁸ ARANY János: A magyar irodalom története rövid kivonatban. In: Arany János Összes Művei. X. k. Prózai művek I. S. a. r. Keresztury Mária. Bp. 1962. 505–506.

¹⁹ GVADÁNYI József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása, mellyet önnön maga abban esett viszontagságaival egygyütt az el aludt vérű magyar szívek' fel serkentésére, és mulatságára e' versekbe foglalt. Pozsonban és Komáromban, 1790.

²⁰ Gaal vígjátéka olyan népszerű volt a 19. század közepén, hogy az eredeti mű címét is módosította, vagyis ettől kezdve Gvadányi szövege nem egy helyen szintén „A peleskei nótárius” címmel szerepel.

²¹ Vö.: ARANY János: Irodalmi ritkaság. In: Arany János Összes Művei. XI. k. Prózai művek II. S. a. r. Németh G. Béla. Bp. 1968. 417–419.

²² A mű teljes címe: A mostan folyó Ország Gyűlésének satyrico criticé való leírása, a' mellyet Egy Isten mezején lakó Palócznak színlése alatt írta azon buzgó szívvel bíró Hazafi, a' kinek pennájából folyt ki a' Falusi Notáriusnak Budára való utazása; ezen Munkáját-is négy sorú Verseken Hazájának eleibe terjesztette 1790. Esztendőben, Bak Havának 25. Napján. Lipsiában, 1791.

²³ SCHEIBER Sándor: Az Arany idézte „Bábel tornya”. In: Sch. S.: Folklór és tárgytörténet. Bp. 1996.

című 1842-es satirikus költeményének címéből eredezteti. Szilágyi műve megvolt Aranynak, s kétségkívül beletartozik az Arany-szöveg hálózatába, de a „rák” kifejezés a Gvadányi-féle politikai satírban az országgyűlésen forrongó kicsinyes viták kritikájaként, hangsúlyos szöveghelyzetben is előfordul. Az *Első tizikkelyben* például ily módon: „És így szent tüzetül kevés szív gerjedett, / Az Haza dolga is vékonyan terjedett, / Ha egy jól szólt, már más ennek nem engedett, / Rák lábon ment minden, 's az Haza szenvedett.” A *Kilencedik tizikkelyben*, ahol Lipót visszautasítja a diploma aláírását, s újra kell azt szövegezni, ez a rendelet olvasható: „Azon kell hát ennek kézzel lábbal lenni, / Hogy hamar készen légyen, s nem rák lábon menni...” Egy-egy mozzanat másutt is valószínűsíti a párhuzamot. Az Istenmezei polgár például Pesten, a Só Ház tájékán egy vénasszonyt lát sírni régi szépsége és jelenbéli csúfsága miatt. A tréfás kedvű palóc azt ígéri neki, hogy megfiatalítja (mint Armidát Arany), s mesét mond neki csodalmáról, melyben az öregasszonyok „ha magokat meg örlettetik / Mindenike mingyárt iffia tétetik...” (*Hatodik tizikkely*). A *Harmadik tizikkelyben* az országgyűlés alatt a nemes urak kártyázással űzik el unalmukat, s hatalmas kölcsönöket vesznek fel adóságaik törlesztésére, éppúgy, mint Rák Bende.

Az 1863-as Gvadányi-portré szerint Arany gyenge műnek tartotta az „Istenmezei polgárt”.²⁴ Műfaji és tematikus szinten viszont ebben is, akárcsak *A falusi nótáriusban*, a *komikum* és a *jelen idejű politikai satíra epikai műfajú* összedolgozásának hazai előzményét és hagyományát kereste, olyan törekvést, amellyel *Az elveszett alkotmányban* a jelek szerint maga is kísérletezett.

A satirikus eposz és Byron

Az előző fejezet elején idézett levélrészlet angol könyvekről szóló része friss olvasmányokra, új hatásokra is utal, mégpedig Byron *Don Juanjára*. Közvetlen bizonyíték nincs arra, hogy Arany éppen ezt a művet már *Az elveszett alkotmány* előtt olvasta volna. A darab mottója egy másik Byron-szövegből, a Werner c. drámából származik: „Oh, thou world! Thou art indeed a melancholy jest” (Rossz tréfa az egész világ), mely sorok, mint Szörényi László felfejti, a harmincéves háború végén játszódó tragédia, vagy talán az egész byroni életmű egyetlen magyar szereplőjétől származnak²⁵, s mint ilyenek, *Az elveszett alkotmány* satirikus nézőpontjára vonatkoznak inkább, mint műfajára. A *Don Juanból* származó betétvers, *Az új görög dalnok* magyar fordítását pedig *Az elveszett alkotmány* megírása után, 1845. december 4-én küldi el Arany Szilágyi Istvánnak. A közvetett bizonyítékok – *Az elveszett alkotmány* szövegében található allúziók azonban megengedik azt a feltevést, hogy Arany nemcsak olvasta a *Don Juant* a komikus eposz megkezdése előtt, hanem annak hangneme, szerkezete, digressziós és önreflexiós technikája egy hasonló magyar változattal való kísérletezésre ösztönözte, legalábbis az első énekek idején. A byroni szöveggel való hangnembeli rokonság a mű elején ugyanis feltűnőbb, mint a későbbi részletekben. *Az elveszett alkotmány* mai közléseiben például már nem olvasható az a 34 sor, amely az eredeti kéziratban még benne volt az első ének első hat sora után, s amely egy ironikus-parodisztikus fohászt tartal-

²⁴ Arany János Összes Művei. XI. k. Próza Művek 2. S. a. r. NÉMETH G. Béla. Bp. 1968. 494.

²⁵ SZÖRÉNYI László: Epika és líra Arany életművében. In: SZ. L.: Multaddal valamit kezdeni. Bp. 1989. 164–165.

maz – byroni stílusban – a múzsákhoz. Az elbeszélő arra kéri őket, hogy ne hagyják őt elszunyókálni a saját műve fölött, nehogy úgy járjon, mint Homérosz, kiről „a pletyka Horác elhírleli fű-fa előtt, ha talál bölintani olykor”.²⁶ Ez a mozzanat a *Don Juan*ban is benne van: „Homérosz néha alszik – így tanít Horatius – Wordsworth meg néha éber...” (III. 98.).²⁷

Az első és a második énekben az angol mintához hasonló módon utal Arany a korabeli irodalmi életre („Víg eposzát Pesten soha meg nem huszonötölték / Irni didascalit még a szépapa sem értett...”); név szerint vonultatja fel a műben a kortárs írók némelyikét („Tudniillik, képzeld, kegyes olvasnok, hogy ahol jó – /Úgy hiszem, e *nok*-ot itt meg fogja bocsátni Nagy Ignác...”/); önironikus leírását adja az alkotói pozíciónak a később kitörölt első sorokban („Itt vagyok, itt ülök; könyököm tölgy asztalon...”). Az antihős bevezetése is a byroni vanitatum vanitas-szerű értékmegvonás hangulatában történik: „Nemzeteket gyilkolt? vérben fürdött? vagy / Erővel foglalt földeket el... / Vagy népszinművet írt... / vagy a tót ujságot ízélte Pozsonyban?...”

Vannak azonban konkrétabb motivikus egyezések is: Don Juan anyja, Donna Inez például félművelt, sznobizmusában nevetséges nő, akárcsak Rák Bende anyja, akit Arany éppen a „donna” szóval jellemez: „Már önála bejött: ő volt falun a prima donna” (II. 160.). Az apa nélkül maradt Don Juan és Rák Bende európai utazásának terve is hasonló keretek között jön elő a két műben. Byronnál a mama kétes viszonyából eredő engedékenység és botrány miatt kell a fiúnak sürgősen útra kelnie: „A terve az, hogy szárazon, vizen / nagy Európát végig beutazza...” (I. 191.); Aranynál az anya francia barátja javasolja – így meséli Armidának Rák Bende –, „hogy utaznám be művelt Európát...” (II. 301.) Végül Don Juan is, Rák Bende is hasonlóan keleti öltözköztetést kap elrongyolódott ruhája helyébe. Byron hőst a hajótörés után Haidé és szolgálója „új mundérba tették; / töröknek, avagy (mert papucs meg turbán / s tör elmaradt) görögnek öltöztették; / friss, tiszta inget adtak rá legott / s egypár hatalmas, széles bugyogót” (II, 16.). Rák Bendét Armida a hazai történelem keleti vonatkozásaihoz híven, valódi töröknek öltözteti fel: „Fürdés végivel új deli köntösöket vitetett be: / Attila dolmányt szép angol posztóból, iromba / Tág bugyogókat, aransujtásos azúrszínű mellényt, / Párizsi nyakkendőt, pitykés fejű szőke topánkát, / Görbe török kardot...” (II., 76–78.)

A hatodik ének végén még egy, erősen a *Don Juan* első énekének 118. versszakára emlékeztető narratív fordulat található. Byron az ének közepén, mintegy lezárva az aktuális történetet, a rákövetkező eseményeket epilógusként fűzi hozzá: „Itt véget ér az ének. Mondjam-e el: / Juan az utcán mint inalt, futott?...” Arany ugyanígy fejezi be Armida és Hábor megsemmisülésének történetét: „Mondjam-e, hogy mielőtt Hábor beköszöntene, tündér / Hölgye a *conservnek* Bendét karjába szorítva / Kellemes álmoknak szunnyasztá boldog ölébe?...” (VI., 116–118.)

A Byron-párhuzamokból egyéb bizonyítékok híján csupán óvatosan vonhatók le következtetések. Feltételezésekből viszont többféle is rendelkezésre áll *Az elveszett alkotmány* műfaját illetően. Ha igaz ugyanis az, amit Arany az 1854-es önéletrajzában állít, miszerint művét „magán időtöltésül”, kezdte írni, s csak időközben szerzett tudomást a Kisfaludy Társaság hasonló irányú hirdetéséről, akkor felmerül a gyanú, hogy

²⁶ Arany János Összes Művei. II. k. S. a. r. VOINOVICH Géza. Bp. 1951. 233.

²⁷ BYRON: Don Juan. ford. Ábrányi Emil. Bp. 1964. (A Világirodalom Klasszikusai.) Az idézetek a továbbiakban ebből a kiadásból származnak.

Arany ennek hatására vajon nem változtatott-e menetirányt a darabbal kapcsolatos elképzeléseiben. Előfordulhat ugyanis, hogy eredetileg a byroni szatíra mintájára kezdte írni, és a komikus eposz felé akkor hajlította el a szöveget, amikor a pályázatban a műfaji követelményt meglátta. Egy másik feltételezés az lehetne, hogy Arany eleve a byroni „satyricus epos” (így nevezi a *Don Juant* a Szilágyi Istvánnak írt levelében), a Gvadányi-féle verses elbeszélés és a Csokonai által képviselt „furcsa vitézi versezet” hármas modelljét tartotta szem előtt, vagyis megpróbálta összedolgozni a nemzeti szatíra tartalmát és a vígeposzi hagyományt a szubjektív-csevegő, a klasszikus eposzparódiák zártabb szerkezetét feloldó angol mintával. Ebben az esetben – egyelőre konkrétan megfogalmazott program nélkül – valami hasonlót kísérelt volna meg, mint amikor a *Rozgonyinéban* a skót balladák „vandali módú” imitációját adja, így magyarázva eljárását Pákh Albertnak: „nem csak az *Arthus* király, *Sir Patrick* etc. neveket változtattam meg, nem csak a szépen sántító trochaeusokat cseréltem fel a kevésbé művészi népdalformával, nem csak a *mese* helyett egészen újat költöttem: de ezen felül a scot élet helyén magyar életet mertem vázolni; utánozva egyedül a ballada *menetelét*, ezt is csupán azért, mert népdalaink s egy-két igazán a néptől eredt balladáink folyamával bámulatosan megegyez; de persze a költeményből semmi ilyes ki nem látszik...”²⁸

Az a tény, hogy Arany nem tudja hogyan *megnevezni* művét, szintén az ötvözési kísérletezésre enged következtetni. A Szilágyinak írt első levelében „firkának” mondja készülő darabját; a pályázatra beküldött kísérőlevélben „vizenyős munkának” minősíti (mint Gvadányi művét), ismét Szilágyinak 1846. februárjában azt panaszolja, a mű „akár mi egyéb, csak vig eposz nem”; amikor Erdélyi János javításokat kér tőle a közlés előtt, Arany rövid időre rá „ugy nevezett vig eposát” juttatja vissza neki; ugyanakkor Szilágyinak is beszámol róla: „vig eposomat Erdélyi visszaküldte...” 1847. április 2-i levelében a legteljesebb a bizonytalansága: „Nem a külforma – vers stb. bánt engem abban – az bánt, hogy vig epos helyett csak ollynemű alatt járó humoristico-satirico-allegorico-comicus valami, millyet ma gombai szaporasággal terem az általam ugynevezett rhaparinum [fércmű] irodalom.”²⁹

Időközben azonban Arany többször is előveszi a szövegét, és kisebb-nagyobb módosításokat végez rajta. Először a Kisfaludy Társaság Evlapjai számára nézi át, 1846. december végén. Lerövidíti a terjedelmes címet, és kihúzza az első énekből 34 sort. A szövegen más, főként nyelvi-prozódiai javításokat is tesz. Eközben figyelembe veszi a bírálók megjegyzéseit és javaslatait, de Erdélyinek felpanaszolja a kísérőlevélben, hogy nem vették észre az *elírások szándékoltságát* s a bennük rejlő játékot: „prózai nyelvű, pongyola költeményem kedviért önkénytelen távoztam el a szabályoktól”.³⁰ Arany mentegetőzése (vagy odamondása) megint csak annak a sejtelennek ad helyet, hogy a „pongyolaság” illetve „prózaiság” a szatíra (horatiusi-byroni) műfajának megfelelően *eredendő jellemzője lett volna a műnek*.

Másodszor 1853-ban olvassa újra *Az elveszett alkotmányt*, amikor az Összes Költemények kiadását készíti elő. Törölni ekkor is töröl belőle, de több helyen új jegyzeteket fűz hozzá, az V. ének alvilág-leírásába pedig három sort betold: „Ixion is vala ott, kinek ördög törte, keréken, / Hátraszegett derekát: miután e szolga világban / Földi hatalmak előtt görnyedni előre szokott volt” (365–367. sor). Az Ixion-történetnek

²⁸ Arany János Pákh Albertnak. 1853. febr. 6. In: Arany Lev. II. 169.

²⁹ Szilágyi Istvánnak, Arany Lev. I. 78.

³⁰ Erdélyi Jánosnak, 1846. december 30. Arany Lev. I. 38.

a szolgálai hajlongásra való átértelmezése (eredetileg Ixion Héra elcsábításáért bűnhődött) nemcsak a Bach-korszakra való rárimetelés miatt érdekes, hanem azért is, mert hasonló interpretációja ismét a *Don Juan*-ban szerepel, Miltonnal kapcsolatosan, aki Byron szerint, ha feltámadna sem dalolna „kasztrált agyu Castlereagh-nak”, mert ennek „orációja ... szókeverék, / ... legitim parancs, torz észficamat ..., / Ixion-kerék, mely szikrát – egy kis baklövést – sem ad” (Ajánlás, 10–13. versszak).

A byroni háttér Arany lírai és epikus költészetében az ötvenes évek során válik intenzívebbé (Katalin, Bolond Istók, Nagyidai cigányok, Évek, ti még jövődó évek stb.).³¹ Talán e vállalt, sőt hangsúlyozott rokonságnak tudható be, hogy amikor Arany 1855-ös önéletrajzában újrameséli *Az elveszett alkotmány* keletkezéstörténetét, már nem variálja a műfaji megnevezést: „satirai eposnak” mondja, ugyanazzal a terminussal, amellyel 1845 decemberében a *Don Juant* megnevezte. Továbbra sem mond le arról, hogy művének tökéletlenségét emlegesse, de korábbi túlméretezett kétélyeit mintha konkretizálni is igyekezne azzal, hogy nagyrészt a harmadik bíráló, Vörösmarty szigorú ítéletéből eredezteti: „Az aranyakat, mintha lottérián, megnyerém, bírálóim közül egy elismerőleg, egy szinte magasztalólag szólt a műről, de fülemben csak ama harmadik szó hangzott [Vörösmartyé]: »nyelv, verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élők»”.³²

Az, amit Arany ezután Tompa Mihálynak ír: „Mit használ nekem, ha a Megveszett alkotmányt megtagadom, kitagadom, miután vaskos könyvben meg van örököve”, már nem a megsemmisítés, hanem a ráhagyás, a feltételes legalizálás hangján szól. Ha megsemmisíteni akarta volna, mint annyi más korai kéziratát, megtehetette volna azt még a Kisfaludy Társaság Évlapjainak megjelenése előtt. S miután Tompának ezt írja, harmadszor is átjavítja szövegét. Összes Költeményeinek VI. kötetében, 1867-ben újabb lábjegyzetekkel könnyíti meg az olvasást a *leendő* olvasó számára.

A kapcsolt szövegek tematikai csoportosíthatóságának kérdése és az allegória

„Nyolc szomorú század szenny-szégyene ül nevemen már” – panaszkodik Hábor Armidának az első ének 201. sorában, majd néhány sorral lejjebb pontosítja házasságuk életkorát: „A legutóbbi – talán negyven vagy negyvenöt évben / Ébredézék olykor, mind jobban, húzamosabban...”

A nyolcszáz évre való utalás e mondatban azt eredményezi, hogy Hábor és Armida már az első ének elején allegorikus alakként lép be a műbe, tehát nem az utolsó ének végén vált át a darab allegóriába, amikor megifjodva, Erély és Lelkesedés néven repülnek be a szentéllýé varázsolt megyei gyűlésterembe.³³ A „negyven vagy negyvenöt év” felpanaszolásának ugyanakkor aktualizáló, kontextusteremtő szerepe van. A fél évszázados közelmúlt beidézésével az 1845-ös bihari tisztújítás mögé a felvilágosodás és a reformkor egész időszakának politikai és társadalmi világa, vele együtt ugyanennek a néhány évtizednek a nemesi-nemzeti irodalmi vonulata kerül oda háttérként (kapcsolt

³¹ Sok adatot közöl ezzel kapcsolatban IMRE László: Byron Don Juanja és a magyar verses regény. *Studia Litteraria*, Tomus XVIII. Debrecen, 1980. 55–93.

³² Arany János Gyulai Pálnak, Nagyőrös, 1855. jún. 7. Arany Lev. II. 561.

³³ Így értelmezi ezt például BARTA János, aki a darab végét „mondvacsinált, feladatszerű, allegorikus” befejezésnek látja: Arany János eposzírói pályakezdése (*Az elveszett alkotmány*). In: B. J.: *Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok*. Bp. 1976. 204.

szövegrendszerként). Az utalások, allúziók és motívumok egész csoportja vonatkozik a műben az 1780-as, 90-es évekre, a II. József-i rendeletek nyomán fellángoló nemzeti ellenállásra, az 1790/91-es országgyűlés belső harcaira, verses (történeti vagy satirikus) irodalmára, röp- és gúnyirataira, a 19. század elejének nyelvi, irodalmi és politikai vitáira, a reformországgyűlés körüli visszasságokra és az 1830-as, 40-es évek hazafias, nemzettudat-szilárdító vagy nemzetnevelő, olykor pedig nacionalista felhangú írásaira vagy azoknak közhelyszólamaira.

Az összemosódó évszámok egy szerepváltogató játék körvonalait is kirajzolják. Az elbeszélő több helyen század eleji költő pozíciójából szólal meg, de előfordul az is, hogy úgy utal az eseményekre, mintha a századfordulón játszódó történeti művet írta. A kéziratban például a nyelvi viták korát idéző helyesírással ír le egy sort: „A közel erdőbenn pedig isten-verte vityilló”, miközben az „erdőbenn” szóhoz a következő láb-jegyzetet fűzte: „Még akkor így írának Debreczenben”. Az egyik bíráló nem értette el a poént, helyesírási hibának nézte a megkettőzött mássalhangzót, mire Arany a nyomtatott változatból az egész jegyzetet kitörölte, s helyreállította az írásmódot. Másutt maguk a szereplők vonnak párhuzamot az 1845-ös események és az 1790-es évek között, mint például a védegyleti gyűlésen a hazai viseletről elmélkedő Aggdy, aki a néhány évtizeddel korábbi hasonló felbuzdulására hivatkozik: „Ifju korunkban, jól jut eszembe, mi lelkesedéssel / Terjesztők a magyar szabátú köntöst haza szerte!” (III., 123–124.)

Ez a szerepjáték *Az elveszett alkotmány* eredeti, teljes címében a legszembeütőbb, amellyel Arany a művet a Kisfaludy Társaság pályázatára felküldte, s amely a századfordulós divathoz igazodva jóval hosszabb volt: *Az elveszett alkotmány / azaz / Maradvári és Tagadófalvi, Tagadi / Rák Bendegúznak / földön, vízen s föld alatt / véghez vitt / álmélkodásra méltó vitézi tselekedetei; / nem különben / életében és halála után / rajta megesett / rendkívül való történetei; / melyeket / az effélékben gyönyörködőknek kedvéért / először ugyan szép versekben szerzett / Néhai Nemes és Vitézlett / Vadonffy Bertalan úr; / mostan pedig ez új formában / világ elébe bocsátott Egy hazáját igazán szerető magyar nemes.* A cím más művekkel is összekapcsolható,³⁴ többek között a nagy hazudozó, Báró de Mánx történeteivel, vagy Klimius Miklósnak a föld alatti útjáról szóló népszerű Gulliver-utánozatával,³⁵ de a szerzőség körüli játék szempontjából most az utolsó eleme érdekes, vagyis az, hogy a nevezett magyar nemes nem szerzőként, hanem egy kézirat *közreadójaként* jelenik meg a mű címlapján, akárcsak *A falusi nótárius*-ban. Az eljárás nem ismeretlen a 18. század irodalmában, a Gvadányival való összefüggést azonban a szöveg már kijelölt utalásai valószínűsítik. A megkettőzött szerzőség ötletét a Kisfaludy Társaság bírálói a jelek szerint nem vették észre, vagy ha igen, akkor sem méltányolták. Ugy jegyzeteltek bele verstani és helyesírási kifogásokat a szövegbe, hogy a 19. század eleji ízlésvilágot, gondolkodásmódot és irodalmi műveltséget reprezentáló dilettáns költő, Vadonffy Bertalan alakját a valóságos szerző személyével, irodalmi képzettségével azonosították. Igaz, hogy Arany a szövegen belül később nem

³⁴ Vö: SCHEIBER Sándor tanulmányával: Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz. In: SCH. S.: i. m.; BARTA János: Arany János és a XVIII. század. In: B. J.: i. m.

³⁵ Báró de Mánx' lengyel orsz. confed. generálisnak a' tengeren, és szárazon tett Utazásai és Tsudálkozásra méltó történetei. Öszve-szedettek... hív unokája által. Pozsonyban és Pesten, 1805., 1809., 1813. stb.; Klimius Miklósnak a' föld alatt való útja. Posony, 1783. In: GYÖRGY Lajos: A magyar regény előzményei. Bp. 1941. 244., 345–351.

erősítette meg kellőképpen a játékot, az 1846-os átdolgozás közben pedig, a cím le-
rövidítésével el is állt tőle.

18. századi eredetű azonban maga a rövid cím is. Voinovich Géza *Az elveszett alkotmány* szókapcsolat forrását Miltonnak *Az elveszett paradicsom*ában fedezi fel, melyet Arany ekkor még Bessenyei Sándor 1796-os fordításából ismert.³⁶ Ennél a párhuzamnál is fontosabb adat, hogy az *alkotmány* kifejezés szintén az évszázad vége felé keletkezett. Az etimológiai szótár szerint korábban egyetlen egyszer fordul elő, a Gyöngyösi Szótártöredékben 1560-ban „mív”, vagyis „alkotás” jelentéssel. Jogtudományi értelemben Benyák Bernát piarista tanár, az egyik első felvilágosodás kori nyelvújító használja először az 1770-es évek elején, a „constitutio regni” (az ország alkotmánya) magyarításaként. A kifejezés nem terjedt el azonnal. Sokáig használták a szót eredeti jelentésében, az „építmény, épület, szerkezet” jelölésére. Gvadányi országgyűlési szatírjában eléggé homályos vonatkozásban kerül elő a kifejezés, amikor a nemesek a porosz királyhoz írt levél felfedeztetése után szárnyaszegetten olyanok lettek, mint „le függő szárnyú alkotmányok”.³⁷ A szó 1800 táján jogi terminusként bekerül a tisztí szótárakba, de használata továbbra is bizonytalan marad. Sándor István 1803-as szótárában még „alkotvány” alakban fordul elő, és csak Puky Károly 1830-as Honni Törvény-Szótárában rögzül mai formában, az „ország törvényeire” alkalmazva.³⁸ Ballagi 1851-es szótárában az „alkotmányozni” kifejezés már egyértelműen a törvényalkotásra vonatkozik, A Hármaskis-Tűkör azonban, Losonczi István 1773-as tankönyvének 1848-iki kiadása³⁹ a hazai törvényeket sehol sem nevezi „alkotmány”-nak.

Arany szövegén belül kétszer olvasható a kifejezés. Először Rák Bende siratja el az élettörténetéről szóló elbeszélése kezdetén (II., 107.) a „Keserű próbára jutott magyar alkotmányt”, vagyis az ősi szokás- és jogrendet reprezentáló megyei világot. Másodszor a védegyleti gyűlésen, az ősiség kérdésének tárgyalásakor láttak a maradi-pártiak „alkotmány-kidülést” és „nemzetsírt” e nemesi jog eltörlésének veszélyében (III., 234.). Mindkét esetben a konzervatív párttal és a nemesi előjogokkal összefüggésben, a „rég Magyarországra” vonatkozóan kerül elő tehát a kifejezés, címként azonban, tekintve a darab alaptendenciáját, miszerint a tisztújítási és általában a magyarországi táborok harcainak *nincs győztese*, belejátszik a szó jelentésébe az „építmény”, a „tákolmány” értelmezés lehetősége is: a két allegorikus alak megsemmisülése és újjáéledése után a Rák Bende-, Hamarfy- és Ingady-képviselte elvekre épülő rend(etlenség) pusztulásra ítéltetik, miközben a régi *törvények* meg maradnak.

Visszatérve ez utóbbi mozzanat értelmezése céljából Arany műfaji bizonytalanságaihoz, ahhoz a többelemű jellemzéséhez, miszerint a mű „humoristico-satirico-allegorico-comicus valami”, a satirikus, komikus és allegorikus vonások mögött a „humoristico” terminus felfejtése okoz a legtöbb gondot. Értelmezni lehetne a „komikus”

³⁶ Vö.: Arany Gyulai Pálnak írt önéletrajzi levelével.

³⁷ GVADÁNYI: A mostan folyo ország gyűlésének... Lipsia, 1791. 29.

³⁸ Vö.: Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. Bp. 1902.; A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Szerk. Kiss Lajos és Papp László. I. k. Bp. 1967.; Takáts Sándor: Egy elfeledett nyelvújító. Benyák Bernát. MNyr. XXX. k. 1901. 421–426, 471–476.

³⁹ Hármaskis-Tűkör. Melly a Magyar Királyi birodalomnak az Magyar Országnak és hozzá kapcsolt egyéb részeinek I. Földleírását, II. Mostani polgári állapotját, 's III. a Magyar Nemzet régi és újabb történetét, tanuló Ifjak számára hiven ábrázolja. 1848-ik évi kiadás. Pesten.

szinonimájaként, az utolsó éneknél mégis felmerül a gyanú, hogy vajon nem a későbbi jól ismert humor-meghatározás működhetett-e már itt, *Az elveszett alkotmány* keretein belül is. A *Széptani jegyzetek*ben a „Vegyes fajok” között Arany felismerhető határokat von a szatíra, a humor és a komikum között. A komikum eszerint „feltünteti ugyan az élet fonák oldalait, a gyöngeségeket, hibákat, tökéletlenségeket: de fő célja nem a javítás, csak a gyönyörködtetés; ellenben a szatíra már az erkölcsbíró szerepét is játsza; kineveti a hibákat, hogy javítson”. A humor a szatírához hasonlóan „csak álarcát viseli a nevetségesnek. Nevetséges álarcában rejtett sírás... A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, kétségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.”⁴⁰

E humorelmélet, Dávidházi Péter elemzése mentén haladva nem áll ellentétben a kiengesztelődés, a „művészi kibékülés” normájával. Arany a Hebbel-műről írt bírálatban megengedi, igaz, csak a szabadabb formájú regény számára, hogy egy mű megoldatlan társadalmi kérdéseket vessen fel, de két feltételhez köti: az egyik, hogy „a kiengesztelődés formái, kompozicionális haszna” nélkül tegye ezt, a másik pedig, hogy a humorban engesztelje ki a világ disszonanciáit, „a nevetésbe rejtett sírás megtisztító hatása révén”.⁴¹

Az elveszett alkotmány VII. énekének azt a jelenetét, amikor Armída és Hábor újjászületve megjelenik a gyűlésteremben, váratlan pozitív fordulatként szokás értelmezni. Az allegória itt eszerint *formailag és kompozicionálisan* a „kiengesztelődés normájának” a beteljesülését képviselné, de éppen olymódon, ahogyan azt Arany később epikus költeményben már nem tudta jóváhagyni. A jelenet figyelmes olvasásával, a csodás szint egész kontextusának és a szöveg utalásainak a felfejtésével azonban nem a kiengesztelődés tűnik váratlan fordulatnak, hanem annak *lehetséges hiánya*.

Amikor ugyanis Armída és Hábor ifjú párként berepül az ablakon, a megyei gyűlésterem hasonló varázslattal változik át templommá, mint a mű kezdetén a paraszt-kunyhó palotává. Armída és Hábor e környezetben nem korábbi nevükön tűnnek fel: alakváltásukkal együtt névcsere is történik, a nő Lelkesedés, a férfi pedig Erély néven mutatkozik be a verekedő tömegnek. Mégsem törölhető el ezzel a sima névcserevel a korábbi alakjukkal való azonosságérzet, az az egész mű során igen erősen működő szuggesztio, hogy Armída illúziókeltő hatalommal rendelkező tündér, boszorkány vagy varázslónő, Hábor pedig Vörösmarty *Zalán futásának* egyik szereplőjeként, Tas fiaként és Lehel testvéreként olyan nevet visel, amelyet Verseghy 1816-os *Analyticájának* I. kötetében a „háború” szó elvonásából alkot meg.⁴²

Armída származását tekintve is varázserővel rendelkező hősnő Tasso eposzában, *A megszabadított Jeruzsálemben*, akit a nagybácsi, a damaszkuszi mágus azért küld a keresztesek táborába, hogy egyenlenséget szítson közöttük. Armída itt bájaival és mágikus erejével, elvarázslott erdők, ligetek, várak, tavak segítségével a lovagok egész csapatát képes sakkban tartani. Arany, aki Tasso művét ekkor még Tanárky János debreceni teológus és orvos 1805-ös prózai fordításából ismeri, ennek a varázslónőnek az alakját ötvözi a hazai néphagyománnyal és a népszerű művekből vett boszorkánytör-

⁴⁰ Arany János *Összes Művei*. X. k. S. a. r. Keresztury Mária. Bp. 1962. 542–543.

⁴¹ DÁVIDHAZI Péter: i. m. 250.

⁴² Vö.: VÖRÖSMARTY Mihály *Összes Művei*. 4. k. Nagyobb epikai művek I. S. a. r. Horváth Károly és Martinkó András. Bp. 1963. 392.

ténetekkel. Állandó jelzőkét használja rá a „varázs Armída”, „tündér Armída” kifejezést, sőt, itt, a VII. ének templomi jelenetében a „tünödér” szót (VII., 383), amely – sem korabeli, sem későbbi szótárakban nem lelve nyomát –, éppúgy értelmezhető pozitív, mint negatív fogalomként.

Armída mellett a garabonciás Hábor is földöntúli hatalommal, természeti elemeknek parancsoló erővel bír. A VII. ének templomjelenetében ő az, aki a magyar hagyományokhoz híven szónoklattel buzdítja a hazafiakat az átváltozásra és megjavulásra, a nő pedig szimbolikus gesztusokkal, szakrális cselekedetekkel a *tett* erejét hangsúlyozva, egyetlen szó nélkül egy új vérszerződés megkötésére veszi rá a jelenlévőket. Ékszerait a hazának ajánlja fel, majd felvágja ereit és vérét a fehér márványoltárra csorgatja, felidézvén ezzel nemcsak a vérszerződés ősi jelenetét, hanem – az ifjú szavaival párhuzamosan („S adtok vért – ha kíván a közös haza – életet adtok”. VII., 381.) – a Mária Terézia nevéhez fűződő „Vitam et sangvinem” jelszót is.

A lelkesedő hazafiak ezt követő eskütételének pátoszáat is apró jelek, gyanakvást keltő mozzanatok zavarják. Elsőnek Lánghy ugrik fel helyéről, az a szereplő, aki a két tábor között aránylag a legpozitívabb alakja a megyei társaságnak. Arany kétszer is egy eszményi hazafihoz méltó, noha megfontoltságot nélkülöző terv pártfogójaként szólaltatja meg az adózásnak és a kormány felelősségre vonásának témakörében. De neki is, mint a mű minden más szereplőjének, beszélő neve van. Az azonnali reakció, a hirtelen fellángolás nemcsak a „lelkesedés”, hanem a jól ismert „szalmaláng” asszociációját is felkelti nevével kapcsolatban. Ha képszerűen gondolkodunk, nem egyértelműen patetikus a hang akkor sem, amikor Lánghy mélyen fölhasítja karját, „Messze lövellő vért hintve a szent emeletre”.

A fenségesnek induló látvány hirtelen eltűnésébe, elenyésztébe nem a fentihez hasonló groteszk, hanem az elégikus hangnem vegyül. „Oszlopok ívbolt és oltár mind odalőnek, / A terem összeszorult, mint volt azelőtt...” A fellengő szél által elhajtott felhők metaforájával kísérve a leírás a jelenet pillanatnyi látomásszerűségét emeli ki, mely után *nem történik semmi*: „a gyűlés még folyvást szótlan, eloszlott”.

A pozitív fordulat lehetőségének felvillantása a 18. századi irodalom kedvelt formakereite között, allegória segítségével történik meg. A fönix-mítosz, amelyre Armída és Hábor megifjodásának története utal, a felvilágosodás kori nemzeti megújulásprogramok egyik leggyakoribb mitológiai párhuzama. Szerepel Etédi Sós Márton Arany által is ismert verses elbeszélésében, a *Magyar Gyászban*: „Vajha romlott Hazánk olly boldog lehetne, / Hogy Fénix módjára ismét fel-kelhetne...”⁴³ A kifejezés címként is előfordul Gyöngyösi Istvánnál (Poraiból megélemedett Phoenix vagy Kemény János emlékezete) és Decsy Sámuel Pannóniai Fénikszében.⁴⁴ Aranynál azonban ez az allegória, felhangjai révén nem annyira egy leendő nemzeti felvirágzás *utópiájaként* működik, mint annak idején, hanem tünékeny, átfutó *nosztalgiájaként* egy ötven évvel korábbi bizodalomnak a jövő iránt.

⁴³ ETÉDI SÓS Márton: *Magyar Gyász*; vagy-is Második Lajos magyar királynak a' Mohátsi mezőn történt veszedelme. Mellyet gyenge tehetsége szerént Versekbén kíván szedni egy Nemzete romlását kesergő Nemes Magyar E. S. M. Pesten, 1792.

⁴⁴ D. DECSY Sámuel: Pannóniai Féniksz avagy hamvából fel-tamadott Magyar Nyelv mellyet írt D. Decsy Sámuel. Bétsben 1790.

Armida és Hábor nyolcszáz éves házasságának első énekbeli felemlítése olyan azonnali beazonosításra csábít, miszerint a csodás szint szereplőit Magyarország megismerősítőinek kellene tekinteni. Háttérszöveggént megerősítene egy ilyen értelmezést Berzsenyi *Magyarokhoz* írt nemzeti ódája („Nyolc századoknak vérzivatarja közt / Rongált Budának tornyai állanak...”). A 206. sorban emlegetett „puha korcsosodás” ugyanennek a retorikának a tartozéka, és Armida vénasszony-alakja is megfelel az előregedett nemzet felvilágosodás kori metaforikájának („Mi a magyar most? – Rút sybarita ház. / Letépte fényes nemzeti bélyegét...”). Hábor szemrehányásaiból azonban hamarosan kiderül, hogy a beazonosítás nem egészen működik, mert Armida csúfsága látszólagos dolog: bárki más előtt képes ifjú és vonzó hölgynek látszani, csak férje nem tudja őt már szépségnek látni. A kérdés tehát, hogy a baj Hábor látásában vagy Armida természetes állapotában rejlik-e, nem dől el, viszont alkalmas arra, hogy kettejük házassági problémája a mű kerettörténeteként lépjen elő, melynek megoldására a földi szintet, a politikai pártarcok szereplőit használják fel eszközül (megfíatalodásukat Rák Bende vére teszi lehetővé).

Tovább csökken a beazonosítás lehetősége az alvilági jelenetben, ahol Armida és Bende újabb *nyolcszáz éves* nőalakokkal, a gyermekei miatt síró anyával találkoznak. Magyarországunk mint „anyának” az általánosan elterjedt képzetéhez számos 18–19. századi szöveg sorolható fel bizonyítékkal. Némelyikük közvetlenül is kapcsolódhat Arany szövegéhez. Verseghy 1790-es allegóriájában, *A Magyar Hazának anyai Szózatjában Az Ország napjára készülő Magyarokhoz* a hazát megszemélyesítő, sebeitől vérző, nyolcszáz éve szenvedő anya mond beszédet az országgyűlésre készülő rendekhez.⁴⁵ Pálóczi Horváth Ádámnak egy ugyancsak 1790-es versében Magyarország özvegy asszonyként szerepel.⁴⁶

Aranynál az anya alakja a 18. századi szövegekkel ellentétben nemcsak hogy az *alvilágban* tűnik fel, hanem a hozzá kapcsolódó jelenetből – az anya-gyermek és a nemzet-nemzetiség párhuzam disszonanciájából is – kétes értékelés árad: „Édesanyát láttak, környezvét durva fiaktól / S lányoktól. Magyarul szólott hozzájuk az édes / Jó anya; ám a fiúk, lányok göggel felelének / Németül és tótul, rácul, *fransz* nyelven, oláhul / És oroszúl, görögül, örményül, végre cigányul; / S minthogy az édesanyát nem tudták arra beszélni, / Hogy szóljon velök úgy, mint ők szeretik, s anyanyelvét / Hagyja feledségben: nekiálltak csípni, harapni...” (V., 380–387.) Ez az egyetlen olyan rész a darabban, amelyet Arany a magyarság közjogi helyzetére és nemzetiségi kérdéseire vonatkozóan bent hagyott a műben. A németek nyelvéről írt lábjegyzetet már a kéziratból kitörölte (I., 47. sor után), a horvátok zendüléséről szóló magyarázatot (III., 217. sor után) pedig az Evlapokból húzta ki, megtagadva ezzel művében a politikai pártoktól a külső körülményekből levezetett nemzeti önsajnálathoz való lehetőséget.

Miután így kiderül, hogy Armida és Hábor nem Magyarország, de nem is a politikai pártok allegóriájaként viselkednek, mert éppen a halandóknak kell megoldaniuk az ő házassági problémájukat, légtér áll be az értelmezési lehetőségekben egészen az

⁴⁵ In: VERSEGHY Ferenc kisebb költeményei. Kiadják Császár Elemér és Madarász Flóris. Bp. 1910.

⁴⁶ PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám: Minden szentek napján 1790. az özvegy asszony, Magyar ország, Palatinusról gondolkodik. Pozsonban, 1790.

utolsó, fönix-szerű újjáéledés jelenetéig. Ebben a szabad térben történnek velük a Csonkai *Dorottájára*, a hazai széphistóriákra, köztük a *Fortunatusra*,⁴⁷ a néphagyományra, Shakespeare *Szentivánéji álmának* Oberonjára és Titániájára, *A windsori víg nők* ligetjelenetére, a Vörösmarty *Zalán futásának*, Vergilius, Homérosz és Tasso eposzának paródiájára utaló *komikus* események. De közben derül ki az is, hogy Armída és Hábor csupán a mű közép-szintjét képviselik, s hogy mindkettejük fölött van egy-egy felettes hatalom. Hecaté és a Sorsisten szintje azonban ugyanúgy megosztott, mint az alsóbb világok. Amikor egymás ellen tanácsolják Armidát és Hábert, nem tudják, hogy a megsemmisülés újjáéledéssel jár majd, vagy ha tudják is, a dolog nem tőlük függ. A szerkezet ívének csúcspontján ugyanis egy olyan istenség ül, akinek hatalma – a műben egyedülállóan – az egész nemzetre kiterjed, viszont az összes lenti és fenti szereplő számára ismeretlen és kiszámíthatatlan lény. Még a Sorsisten is csak közvetetten, működésének hatásából ismeri: az ő öles könyveiből olvasván *utólag* a dolgokat és jelenségeket, csúsznak le azok a pusztulásban mindent kiegyenlítő malomba. A kiszámíthatatlanságban is az elmúlás bizonyosságát képviselő barlangisten mint végső princípium a mű „nevetésbe rejtőző sírásának” eredendő forrását jelenti, és egyben feloldja az Armída és Hábor szerepében rejtőző allegóriát. A pusztulásban is állandó megújulásra, alak- és névcserére, újra és újra hatásos tömegvonzó erő kifejtésére csak olyan „földi salak nélküli szellemlény” képes, amit allegória nélkül leginkább az *eszme* fogalmával lehetne megnevezni.

Amikor Arany 1853. december 16-án újraolvassa művét, a Sorsisten gőzmalmáról szóló sorok mellé ezt a hexametert írja oda: „Ostoba Kauderwelsch! ez az öt sor jó az egészben.” Önéletrajzában úgy értelmezi a megjegyzetelt sorokat, hogy azok a saját művével való elégedetlenségére vonatkoznak. A malom garatján ugyanis más népszerű művekkel, „piszoktele firkákkal”, röpiratokkal, Mátyási, Kovács, Edös-Gergely műveivel, és a Kazinczy elleni gúnyirattal együtt *Az elveszett alkotmány* első öt éneke is lecsúszik. Visszatekintve azonban a mű bizonytalan és félénk, de határozottan kivehető legalizálási törekvéseire az ötvenes és a hatvanas években, elképzelhető, hogy más jelentése is volt a lapszéli hexameternek. Talán éppen ennél az újraolvasásánál fedezte fel Arany a maga számára is a szintek hierarchikusan épülő szerkezetét, a gőzmalom mögött rejlő barlangisten princípiumában a főszövegnek is, a háttérszövegeknek is az egységes kompozícióba való elrendezettségét.

Epilógus: Vörösmarty és Arany

Amikor Arany az eposzi hitelről szóló elméletében a „tégglából és a mészből”, vagyis készen kapott elemekből való építkezésre céloz, akkor, az ötvenes években az már elsősorban a „nép tudalmában” élő mondára vonatkozik⁴⁸. A népi-mondai hagyomány működik fő háttérszöveggé már közvetlenül *Az elveszett alkotmány* után a *Toldiban*, a *Rózsa és Ibolyát* pedig azért tartotta egyik legkedvesebb művének, mert szinte teljesen a népi hagyományban gyökerezik. *Az elveszett alkotmányban* is közismert utalásokat

⁴⁷ Vö. HEINRICH Gusztáv: A Fortunatus-mese eredete. EPhK 1907. 503–507.

⁴⁸ Arany János Gyulai Pálhoz, 1855. június 7. Arany Lev. II. 563–564. Vö.: S. VARGA Pál: „...Virgilje leföllebb; de Homérja soha” (Arany János és a „népi tudalom”). Alföld, 1997. 102–119.

épít be (ez a satírának és a műfajparódiának egyébként is alapfeltétele), de a kapcsolt elemek itt nem annyira a népi, mint inkább a *népszerű* irodalom és hagyomány ismeretét feltételezik, vagyis olyan tudatvilágra és olvasottságra támaszkodnak, amellyel a korszakban leginkább a nemesi és értelmiségi középréteg rendelkezett. A világirodalmi és a felvilágosodás kori hazai művek mellett a kapcsolt szövegek között szép számban akad az 1820-as és 30-as években keletkezett, vagy éppen kortárs darab.

A legjelentősebb mennyiségű utalás ez utóbbi csoportban Vörösmarty műveire történik. A *Zalán futása* többször szerepel nyelv-, stílus vagy műfajparódia célpontjaként. Tőle ered például a „Hábor” név, felismerhetők Armida és Hábor történetében a Vörösmarty-féle istenségekkel és tündérekkel kapcsolatos motívumok (a Mátratóró mint a táltosok szálláshelye, a varázssíp, a köddé válás, az allegorikus alakok hasonlósága stb.). Nem hagyja ki Arany a csupa sz-szel megírt Vörösmarty-sor: „Szép szemedet szemem szerelembe merülve mulattad” (VI., 744.) paródiáját sem Hábor már idézett mondatában: „Nyolc szomorú század szenny-szégylene ül nevemen már / (Szép sziszegő sziszegé)...” (I., 201–202.)

A *Zalán futása* azonban, noha Pázmándi Horváth Endrének is jelent meg időközben honfoglalási eposza, a műfaj hazai példájaként, a negyvenes évekre többé-kevésbé ismert szöveggént és a korszak legtekintélyesebb költőjének alkotásaként érthető módon vált paródia tárgyává. Ezt bizonyítja, hogy például Vasvári Pál, aki ugyanerre a pályázatra küldte be *A szerelmes bajnok* című vígposztját, szintén Vörösmarty-allúziókkal tűzdelt meg azt⁴⁹, és Petőfinél *A helység kalapácsában* is bőven akadnak a *Zalán futására* vonatkozó elemek.

Arannál Vörösmarty kisebb költeményeiből is beletartozik néhány a háttérszövegek hálózatába. A korai darabok közül a *Volt tanítványaimhoz* című vers allegorikus alakjaival, az alvilági anyajelenetnél az *Elhagyott anya* vagy *A színház nemtője* című költemény, Armida átalakulásainál *Az árvízi hajós* szegény öregasszonya, aki Jótétemény néven változik ifjú tünderré Wesselényi csónakjában.

Külön (és nem érdektelen) elemzést igényelne annak kiderítése, hogy a Kisfaludy Társaság harmadik bírálójaként Vörösmarty miért nyilatkozott annyira kedvezőtlenül *Az elveszett alkotmány*ról. Arany mindenesetre még tíz év után is csaknem szó szerint tudta szavait idézni. De egy apró filológiai tény azt mutatja, hogy a pályamű hatása Vörösmartyban sem múlt el nyomtalanul. 1846. március 7-én jelent meg (azt nem tudni, hogy pontosan mikor írta) *A' Sors és a' magyar ember* című verse, melyet Gyulai Pál humoros allegóriának nevezett. A Sorsisten előtt álldogáló lerongyolódott magyar nemes alakja és kettejük párbeszéde több helyen Arany művének mozzanataira emlékeztet, ennél is fontosabbak azonban a következő sorok: „Kért... Egy kis reszelt *alkotmányt*, / És hű jobbágyokat, / Lengyelnek pénzt, Tokajnak / Jó bort, pedig sokat”⁵⁰ (Kiem. H.F.K.). Az *Ezeregyéjszaka* fordításában „alkotmány” alakban, „épület” jelentéssel előfordul a kifejezés⁵¹, az „alkotmány” szót azonban Vörösmarty e vers előtt ritkán – vagy talán egyáltalán nem használta.

⁴⁹ Vö.: VASVÁRI Pál: *A szerelmes bajnok*. Vígeposz. S. a. r. Simor András. Bp. 1996.

⁵⁰ VÖRÖSMARTY Mihály *Összes Művei*. Kisebb költemények III. S. a. r. Tóth Dezső. Bp. 1962. 134.

⁵¹ VÖRÖSMARTY Mihály *Összes Művei*. 13. K. S. a. r. Solt Andor. Bp. 1974.